γρηγοριος ο παλαμας

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΕΤΟΣ ΝΕ' ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1972 ΤΕΥΧΟΣ 628

ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΤΕΥΧΟΥΣ

ΑΡΘΡΑ

Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀθηναγόρας
Γ. Α. Γαλίτης, Πέτρος Duprey
Β. Θ. Σταυρίδης, Στ. Σαχπελίδης
Κ. Α. Παπαγιάννης, Κ. Ι. Σακελλάρης

ΧΡΟΝΙΚΑ - ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Κ. Α. Π., Ἰω. Ε. Ἀναστασίου, Β. Θ. Σταυρίδης
Π. Σ. Ρόκκος, Γ. Α. Τσανανᾶς

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ
ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ, ΤΟΥ Π. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ κ. ΛΕΩΝΙΔΟΥ
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1917
ΙΔΡΥΤΗΣ: Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ (†)
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΙΩΑΝ. Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Π. Σ. ΡΟΚΚΟΣ, ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Γ. Α. ΤΣΑΝΑΝΑΣ, ΘΕΟΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΑΣΧΑΛΙΝΟΝ ΜΗΝΥΜΑ Α. Θ. Π. ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ *

Παντὶ τῷ ἱερῷ κλήρῳ καὶ τῷ εὐσεβεῖ πληρώματι, χάρις καὶ εἰρήνη παρὰ Χριστοῦ Ἀναστάντος.

Ἐν συνεχείᾳ αἰώνων καὶ ἐν συνεπείᾳ πίστεως, ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ τούτου θρόνου, ὑπερβαίνοντες τὴν Μεγάλην Παρασκευήν, κηρύττομεν τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἐσταυρωμένου.

Χριστὸς Ἀνέστη! Συνηγμένοι μετὰ τῶν Ἕνδεκα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ὄρθρου τῆς μιᾶς τῶν Σαββάτων, ἔμπλεοι τοῦ βιώματος τοῦ ὑπερώου καὶ τῆς προσδοκίας αὐτοῦ, λαμβάνομεν πεῖραν τῆς Ἀναστάσεως ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς, διὰ μέσου τῶν κεκλεισμένων θυρῶν, χαροποιοῦ, εἰρηνικῆς καὶ παντοδυνάμου παρουσίας τοῦ Ἀναστάντος Κυρίου ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν.

Καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων... ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον καὶ λέγει αὐτοῖς... καὶ λέγει ἡμῖν: Εἰρήνη ὑμῖν.

Ἐν τῇ εἰρήνῃ ταύτῃ τοῦ Ἀναστάντος Ἰησοῦ γευόμεθα τῆς ἀκυμάντου χαρᾶς τοῦ Πάσχα, ἣν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ἡμῶν. Συγχρόνως, ὅμως, ἀναγνωρίζομεν εἰς τὸ δεδοξασμένον τῆς ἀναστάσεως Σῶμα τοὺς τύπους τῶν ἥλων καὶ τὴν οὐλὴν τῆς λογχισθείσης πλευρᾶς, τοῦ Πάθους τὰ στίγματα καὶ τὴν μνήμην, τὰ ἀνεξίτηλα δείγματα τῆς πρὸς ἡμᾶς θείας ἀγάπης καὶ τῆς καὶ μέχρι Θωμᾶ συγκαταβάσεως. Καὶ ἔτι πλέον· εἰς τὰ καὶ τῆς Ἀναστάσεως ἐπιζῶντα σημεῖα ταῦτα τῆς Σταυρώσεως ἔχομεν τὴν ἔνδειξιν καὶ τὴν ὑπόμνησιν, ὅτι ἡ Ἀνάστασις, καίτοι θριαμβεύει τοῦ κακοῦ, τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου, ἐν τούτοις, κατ' ἀνεξιχνίαστον μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας, δὲν ἀπαλείφει τὸν πόνον, οὔτε τὴν μνήμην τοῦ πόνου.

* Τὸ κείμενον παρατίθεται ὡς ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀναστάντος Κυρίου ἐπίδειξις πρὸς τοὺς μαθητὰς τῶν στιγμάτων τοῦ Πάθους δὲν εἶναι ἁπλῶς καὶ μόνον πιστοποίησις τῆς ταυτοπροσωπίας τοῦ Ἐσταυρωμένου καὶ τοῦ Ἀναστάντος, ἀλλὰ καὶ μία μαρτυρία καὶ μία εἰδοποίησις, ὅτι ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος ὁ Χριστὸς μετὰ τοῦ ἐκ τῆς Ἀναστάσεως προελθόντος σώματος Αὐτοῦ, τῆς Ἐκκλησίας, θὰ πορεύηται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὄχι ἀσχέτως τοῦ Πάθους καὶ τῆς Σταυρώσεως. «Μνημονεύετε τοῦ λόγου, οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν· οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ Κυρίου αὐτοῦ. Εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν καὶ ὑμᾶς διώξουσιν». «Ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἕξετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον». «Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε».

Πιστεύοντες εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν Χριστὸν Αὐτοῦ καὶ διηνεκῶς ἀντλοῦντες θάρρος ἐκ τῆς Ἀναστάσεως, σταθερῶς πορευόμεθα τὴν ὁδὸν τῆς Θείας Οἰκονομίας, μὲ ἀτάραχον τὴν καρδίαν, ἀντιμετωπίζοντες πᾶσαν ἀντιξοότητα. Τοῦτο δέ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν τῇ βιωματικῇ γνώσει καὶ κατὰ πρόσωπον θεωρήσει τῶν περὶ ἡμᾶς, ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, πραγματικοτήτων καὶ τῇ κατ' ἀξίαν ἐκτιμήσει αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐν τῇ βεβαιότητι, ὅτι πιστὸς μένει ὁ Ἀναστὰς Κύριος, ὁ εἰπὼν «ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς... καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος».

Ἐν τοιαύτῃ διαθέσει πνεύματος καὶ καρδίας ἐπικοινωνοῦμεν πατρικῶς, κατὰ τὴν κλητὴν καὶ ἁγίαν ταύτην ἡμέραν μεθ' ὑμῶν, τῶν ἐνταῦθα καὶ ἁπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης προσφιλῶν ἡμῖν τέκνων τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, καὶ καλοῦμεν ἅπαντας, ὅπως, λαμβάνοντες φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτὸς δοξάσωμεν καὶ προσκυνήσωμεν εἰς τοὺς δαφνηφόρους ἱεροὺς ναοὺς ἡμῶν τὸν Ἀναστάντα Κύριον, καὶ ἑορτάσωμεν Πάσχα ἐν ἀγάπῃ καὶ εἰρήνῃ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους.

Ἐπὶ δὲ τούτοις ἀπονέμοντες πᾶσιν ὑμῖν τὴν πατριαρχικὴν ἡμῶν εὐλογίαν, ἐν χαρᾷ προσφωνοῦμεν ὑμῖν: Χριστὸς Ἀνέστη!

Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ ἡ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Γεωργίου Α. Γαλίτη
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

Εἰς τὰς προτυπώσεις τῆς ἱερᾶς Βίβλου περὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ προσθέτει καὶ τὸ βιβλίον τῆς φύσεως τὴν ἰδικήν του εἰκόνα: ἡ ἀναγέννησις τῆς φύσεως, ἡ ὁποία συντελεῖται τὴν ἄνοιξιν, εἶναι ὁ τύπος τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ Ἀναστάσεως, τὸ πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπραγματοποιήθη τὸ μοναδικὸν γεγονὸς τῆς ἱστορίας, ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ ἀνάστασις προϋποθέτει τὴν πτῶσιν καὶ τὸν θάνατον. Ἡ πτῶσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ μετ' αὐτῆς κατὰ σχέσιν αἰτιώδη συναπτόμενος θάνατος ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀλλοτρίωσιν τοῦ Θεοῦ, ἤτοι αὐτῆς τῆς Ζωῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ ἀλλοτρίωσις, πᾶσα δ' ἑτέρα νομιζομένη ἀλλοτρίωσις δὲν εἶναι παρὰ σκιὰ τῆς πραγματικῆς, εἰς αὐτὴν ὀφείλουσα τὴν ὕπαρξίν της. Οὔτε αἱ οἰκονομικαί, οὔτε αἱ πολιτικαί, οὔτε ἄλλαι τινὲς συνθῆκαι ἀποτελοῦν τὴν πρώτην αἰτίαν τῆς ἀλλοτριώσεως διὰ τὸν ἄνθρωπον, τῆς ἀπομακρύνσεώς του ἀπὸ τὸν προορισμόν του, τῆς ἀπελπισίας καὶ τοῦ ἄγχους. Ἡ ἀλλοτρίωσις τοῦ Θεοῦ παρεμόρφωσε «τὸ ἀρχαῖον κάλλος» τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν ἔφερεν εἰς τὴν ἐσχάτην πτωχείαν. Τὸ τελειότερον δημιούργημα τοῦ Θεοῦ ἀπώλεσε τὸν Δημιουργὸν καὶ ἀπώλεσε τὸ πᾶν. «Ἀπηλλοτριωμένον τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ» (Ἐφ. 4,18. Πρβλ. 2,12. Κολ. 1,21) ἐκέρδισε «τὰ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας» (Ρωμ. 6,23), τὸν θάνατον.

Ὁ Θεὸς ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφήσῃ τὸ πλάσμα τῶν χεριῶν Του δέσμιον εἰς τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀπώλειαν. Ἡ ἀλλοτρίωσις, ἠθελημένη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν Αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον «ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς» (Λουκ. 19,10), τὸ ἀπηλλοτριωμένον τῆς χάριτός Του. Ὁ Υἱὸς «ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων... ἐκένωσεν ἑαυτὸν» (Φιλιππ. 2,7), ἤτοι συγκατέβη πρὸς τὸν ἠλλοτριωμένον ἄνθρωπον καὶ ἠλλοτριώθη ὁ

ἴδιος, ὄχι βεβαίως τῆς θεότητος, ὅπερ ἀδιανόητον, ἀλλὰ τῆς δόξης τῆς θεότητος. «Δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσε πλούσιος ὤν, ἵνα ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτίσωμεν» (Β΄ Κορ. 8,9). Ἐν τῇ μορφῇ τοῦ «πτωχεύσαντος Ἀδὰμ» ὡλοκλήρωσε τὴν κένωσιν ἐν τῷ σταυρῷ. Κατελθὼν εἰς τὸν Ἅδην, ἀνέστη τριήμερος. Διότι, Θεὸς ἀθάνατος καὶ πηγὴ τῆς ζωῆς ὑπάρχων, ἦτο ὀντολογικῶς ἀδύνατον νὰ κρατηθῇ ὑπὸ τῆς φθορᾶς (Πράξ. 2,24). Οὕτως ἀναστὰς ἠλευθέρωσε τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἅδου κατεχομένους, κατήργησε τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον καὶ ἀνεκαίνισε τὴν καταφθαρεῖσαν φύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διὰ τῆς ἐν τῷ σταυρῷ κενώσεως καὶ τῆς Ἀναστάσεώς του ὁ Χριστὸς ἦρε τὴν ἀλλοτρίωσιν, κατέλυσε τὸ μεσότοιχον μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ κατήργησε τὴν ἔχθραν, καταλλάξας τοὺς ἐχθροὺς τῷ Θεῷ (Ἐφ. 2,14 κ.ἑ. Κολ. 1,20-21. Ρωμ. 5,10. Β΄ Κορ. 5,18-20).

Ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ ἐγένετο πηγὴ ζωῆς. Ἡ Ἀνάστασίς Του ἐνέκρωσε τὸν θάνατον. Μήπως πρόκειται περὶ φραστικῶν ἀθυρμάτων καὶ λογικῶν ἀκροβασιῶν; Μήπως ὑπάρχει ἀντινομία μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς πραγματικότητος; Ὁ θάνατος, ὁ «ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου» (Ἰω. 12,31. 14,30. 16,11), αἱ δυνάμεις τοῦ Ἅδου, δὲν συνεχίζουν τὸ καταλυτικόν των ἔργον; Ὄχι! «Ἀνέστη Χριστὸς καὶ πεπτώκασι δαίμονες»! Βεβαίως, «ὁ θάνατος καὶ ὁ Ἅδης» ἀκόμη δὲν «ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς» (Ἀποκ. 20,14). Ἀλλὰ ὁ πιστὸς «κἂν ἀποθάνῃ ζήσεται» (Ἰω. 11,25. Πρβλ. 26). Ἔχει ὑπερβῇ τὴν φυσικὴν κατάστασιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Ἡ διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπισφραγίσεώς της, τοῦ βαπτίσματος, μέθεξις τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ τὸν ὁδηγεῖ εἰς τὴν μέθεξιν καὶ τῆς Ἀναστάσεώς Του. Ὁ πιστὸς εἶναι ὁ μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἤδη ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ θανὼν ὡς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν καὶ ἀναγεννηθεὶς εἰς τὴν ἐν Πνεύματι καινὴν βιοτήν, προγευόμενος τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἀναμένων «τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον» (Β΄ Τιμ. 4,8) καὶ «προσδοκῶν ἀνάστασιν νεκρῶν» καὶ αἰωνίαν παρὰ τῷ Θεῷ ἀποκατάστασιν καὶ μετ' Αὐτοῦ ἕνωσιν, δυνάμει τῆς πίστεως καὶ τοῦ θείου ἐλέους.

Οὕτως ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ἁπλῶς ἐγγύησις τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ἀναστάσεως καὶ τῆς σωτηρίας τῶν εἰς Αὐτὸν πιστευόντων. Δὲν εἶναι γεγονός, τὸ ὁποῖον δέχεται ὁ πιστὸς νοητικῶς καὶ λογικῶς, ἀντικειμενικῶς. Εἶναι γεγονὸς βιούμενον, εἰς τὸ ὁποῖον μετέχει ὁ ἴδιος, εἶναι αὐτὴ ἡ ζωή του. Βιοῖ ὁ πιστὸς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, λαμβάνει ὑπαρξιακὴν ἐμπειρίαν, μετέχει αὐτῆς. Συνθάπτεται μετὰ τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ βαπτίσματος, οὗ προϋπό-

θεσις ἡ πίστις, διὰ νὰ συναναστηθῇ μετ' Αὐτοῦ εἰς μίαν νέαν ζωήν, «σύμφυτος» τῆς 'Αναστάσεώς Του. 'Απέθανε «σὺν Χριστῷ», διὰ νὰ «συζήσῃ» Αὐτῷ διὰ τῆς πίστεως (Ρωμ. 6,3 κ.ἑ. Κολ. 2,12 κ.ἑ.). Ἄνευ τῆς προσωπικῆς ταύτης μετοχῆς εἰς τὸ Πάθος καὶ τὴν 'Ανάστασιν τοῦ Χριστοῦ ὁ ἄνθρωπος παραμένει δέσμιος τῶν παθῶν του, δοῦλος τῆς ἁμαρτίας (Ρωμ. 6,6), «νεκρὸς ἐν τοῖς παραπτώμασιν», ἄρα ἡ 'Ανάστασις τοῦ Χριστοῦ εἶναι δι' αὐτὸν ἀνενεργὸς καὶ ἀνύπαρκτος. Κατ' ἀκολουθίαν εἶναι καὶ ὁ χριστιανισμός του ἀδιανόητος καὶ ἡ πίστις του κενὴ καὶ ματαία (Α' Κορ. 15,14. 17). Διότι ἡ πίστις ἔχει ἀφετηρίαν καὶ κέντρον τὴν 'Ανάστασιν τοῦ Χριστοῦ, κατάληξιν καὶ ἐπιστέγασμα τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. «Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο» (αὐτόθι 20), «πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν» (Κολ. 1,18. 'Αποκ. 1,5. Πρβλ. Ρωμ. 8,29. 'Ιδ. καὶ Κολ. 1,15), ὁ πρῶτος γεννηθεὶς εἰς τὴν ὄντως ζωήν, διὰ νὰ ἐπακαλουθήσουν οἱ μέτοχοι τοῦ θανάτου Αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι, ἤδη ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ λέγουν μετὰ τοῦ Παύλου: «Ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς» (Γαλ. 2,20).

Τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἀσύλληπτον μυστήριον τῆς 'Αναστάσεως ἀποτελεῖ τὸ κέντρον καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος καὶ τὸν πυρῆνα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Σύμπασα ἡ ζωὴ τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἓν διαρκὲς Πάσχα, «σταυρώσιμον» καὶ «ἀναστάσιμον», μία διαρκὴς ἀναγγελία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος συγκατέβη εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἵνα σώσῃ τὸν κόσμον. Τὸ Πάσχα συνεχίζει ἡ ἐκκλησία καθ' ἑκάστην θείαν λειτουργίαν, τὸ Πάχα ἑορτάζει καθ' ἑκάστην Κυριακήν. Αὐτὸ τὸ Πάσχα ἑορτάζεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν καρδίαν τῆς ἀνοίξεως, ὅτε ὅλη ἡ φύσις ἀναγεννᾶται, ἀνοίγεται πρὸς μίαν νέαν ζωήν, ἀνίσταται, εἰκονίζουσα τὴν θείαν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἐν Χριστῷ ἀναγέννησιν καὶ μετέχουσα εἰς τὴν «ἑορτῶν ἑορτὴν καὶ πανήγυριν πανηγύρεων», καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ψάλλει:

«Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός,
οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια·
ἑορταζέτω γοῦν πᾶσα κτίσις
τὴν ἔγερσιν Χριστοῦ
ἐν ᾗ ἐστερέωται».

Πέτρου Duprey, P. B.
Μετάφρ. Ἀρχιμ. Βαρθολομαίου Ἀρχοντώνη

Η ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΝ Τῌ ΑΝΑΤΟΛΙΚῌ ΘΕΟΛΟΓΙᾼ *

Ἡ Β´ Βατικανὴ Σύνοδος προὐκάλεσεν ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ βαθεῖαν κίνησιν ἀνανεωτικὴν εἰς τὸν τομέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ τῆς θεολογικῆς σκέψεως. Ἀπὸ ἀνατολικῆς ἀπόψεως, ἓν τῶν σπουδαιοτέρων στοιχείων καὶ τὸ πλέον ἐλπιδοφόρον εἶναι ἡ ἐκ νέου ἔξαρσις τῆς Θεολογίας τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς συνοδικῆς ζωῆς τόσον εἰς ἐπίπεδον τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν ὅσον καὶ εἰς ἐπίπεδον ὁλοκλήρου τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Συχνάκις ἤδη ἐπικαλοῦνται τὴν ἀνατολικὴν παράδοσιν, ἀλλὰ συχνάκις ἐπίσης ἄνευ ἐπαρκοῦς γνώσεως αὐτῆς. Ἐνίοτε ἀκόμη ἐπικαλοῦνται ταύτην μόνον πρὸς ὑπερβολικῶς εὔκολον στήριξιν μιᾶς θέσεως γενομένης ἀποδεκτῆς δι' ἄλλους λόγους. Κατόπιν τούτων ἐθεωρήθη ὡς μὴ παρέλκουσα ἡ δημοσίευσις τῶν ἑπομένων σελίδων. Εἶναι σαφές, ὅτι ἡ ὑπογράμμισις ἐν αὐταῖς τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀνατολικῆς παραδόσεως εἰς τὸν τομέα τοῦτον δὲν ἀποβλέπει εἰς ἀντίθεσιν αὐτῆς πρὸς μίαν δυτικὴν παράδοσιν, ἥτις θὰ ἐθεωρεῖτο ὀλιγώτερον νόμιμος, ἀλλ' ὅλως ἀντιθέτως, εἰς ὑποβοήθησιν τῶν δύο παραδόσεων πρὸς καλυτέραν ἀλληλογνωριμίαν καὶ πρὸς ἀμοιβαίαν ἐξισορρόπησιν ἐν τῇ προσπαθείᾳ ὁλοκληρώσεως, ἐπιτρεπούσης τὴν καλυτέραν συνειδητοποίησιν τοῦ πλού-

* Ὁ π. Πέτρος Duprey, γνωστὸς διὰ τὴν εἰλικρινῆ ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμόν του πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον ἡμῶν Ἐκκλησίαν, εἶναι Ὑπογραμματεὺς τῆς Γραμματείας τοῦ Βατικανοῦ ἐπὶ τῆς προωθήσεως τῆς ἑνότητος τῶν Χριστιανῶν. Τὸ ἄρθρον ἐδημοσιεύθη γαλλιστὶ εἰς τὸ περιοδικὸν Proche-Orient Chrétien 20(1970)123 - 155, ἐν ἀγγλικῇ δὲ μεταφράσει εἰς τὸ περιοδικὸν One in Christ 7(1971)152-183. Τόσον ἡ εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν ὅσον καὶ ἡ παροῦσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασις τοῦ ἄρθρου ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὰς εἴς τινα σημεῖα ἀναθεωρήσεις καὶ τροποποιήσεις, τὰς ὁποίας ἐπέφερεν ὁ π. Duprey μετὰ τὴν ἐν πρωτοτύπῳ δημοσίεσιν τοῦ ἄρθρου (Σ.τ.Μ.).

του τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν πρόοδον πρὸς τὴν ἐπανευρεθεῖσαν πλήρη κοινωνίαν.

1. Τὸ συνοδικὸν πολίτευμα ἐν Ἀνατολῇ - Ἡ προέλευσις καὶ αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ

Οἱ Ὀρθόδοξοι θεολόγοι ἀνάγουν τὸν συνοδικὸν θεσμὸν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ματθίου [1], εἰς τὴν τῶν ἑπτὰ διακόνων [2] καὶ εἰς τὴν σύνοδον τῶν Ἱεροσολύμων· ὑπογραμμίζουν ὅτι αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς ἐλήφθησαν «ἐν συμφωνίᾳ μετὰ συμπάσης τῆς Ἐκκλησίας»[3].

Τὸ συνοδικὸν πολίτευμα τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς εὑρίσκει τὴν πρώτην καὶ θεμελιώδη ἔκφρασιν αὐτοῦ ἐν τῷ κανόνι 34 τῆς κανονικῆς συλλογῆς τῆς καλουμένης «κανόνες τῶν Ἀποστόλων»[4]. Ἡ συλλογὴ αὕτη περιλαμβάνει, ὡς γνωστόν, 85 κανόνας, τοὺς ὁποίους ὁ ἐρανιστὴς τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν προσέθεσεν εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἡ ὕπαρξις αὐτῶν μαρτυρεῖται ὅθεν ἀσφαλῶς κατὰ τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰῶνος ἐν Ἀνατολῇ. Ἡ Δύσις ἐπὶ μακρὸν δὲν ἐγνώριζεν εἰμὴ τοὺς πρώτους 50. Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἡ συλλογὴ αὕτη κέκτηται ἰδιαίτερον κῦρος, διότι ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου (Πενθέκτης, 692) καὶ ἔρχεται ἀμέσως μετὰ τοὺς κανόνας τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Καίτοι τὸ θέμα τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου ὑπὸ τῆς Ρώμης παραμένει ἀσαφές, εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ κανὼν 34, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν, ἐγένετο δεκτὸς καὶ ἐν τῇ Δύσει.

---

[1] Πράξ. 1, 15 - 26.

[2] Πράξ. 6, 1 - 6.

[3] Πρβλ. Πράξ. 15, 5 - 30 καὶ δὴ 22· τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο χρησιμοποιεῖται συνήθως χωρὶς νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα δημιουργεῖ ἀπὸ ἀπόψεως ἐξηγητικῆς: σύγχυσις δύο ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων ἐρίδων καὶ πιθανὸν δύο διαφόρων συνελεύσεων. Πρβλ. π.χ. Ἰ. Καρμίρη, Δογματικὴ (Ἀθῆναι 1954), σ. 352 - 353· Ἰδίου, Ἡ ἐκκλησιολογία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν (Ἀθῆναι 1962), σ. 143· Ἀμίλκα Σ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ Ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐν «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς» (Ἀθῆναι 1954 - 1955), σ. 137· Π. Τρεμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τ. Β' (Ἀθῆναι 1959), σ. 387.

[4] Πρβλ. Ἀ Σ. Ἀλιβιζάτου, Οἱ ἱεροὶ κανόνες (Ἀθῆναι 1949), σ. 143-144. Ἤ, τὸ πιθανῶς προσιτώτερον C. Kirch, Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae (Barcelone 1947), ἀρ. 697.

Ἰδοὺ τὸ κείμενον τοῦ κανόνος τούτου:

«Τοὺς ἐπισκόπους ἑκάστου ἔθνους εἰδέναι χρὴ τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτὸν ὡς κεφαλήν, καὶ μηδέν τι πράττειν περιττὸν ἄνευ τῆς ἐκείνου γνώμης· ἐκεῖνα δὲ μόνα πράττειν ἕκαστον, ὅσα τῇ αὐτοῦ παροικίᾳ ἐπιβάλλει, καὶ ταῖς ὑπ' αὐτὴν χώραις. Ἀλλὰ μηδὲ ἐκεῖνος ἄνευ τῆς πάντων γνώμης ποιείτω τι. Οὕτω γὰρ ὁμόνοια ἔσται, καὶ δοξασθήσεται ὁ Θεός, διὰ Κυρίου, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα».

Ὁ κανὼν οὗτος παρουσιάζει σειρὰν δυσκολιῶν, τῶν μὲν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐν ᾗ οὗτος εἶναι ἐνσωματωμένος συλλογήν, τῶν δὲ εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ καθ' ἑαυτό. Χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ἐξόχως πολύπλοκον τοῦτο πρόβλημα, πιστεύομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν τὰ ἀκόλουθα:

1) Ὅτι οὐδὲν ἀληθῶς πειστικὸν ἐπιχείρημα δύναται νὰ προβληθῇ ἐναντίον τῆς προτεραιότητος τοῦ κανόνος τούτου 34 ἐν σχέσει πρὸς τὸν κανόνα 9 τῆς Ἀντιοχείας (σύνοδος τοῦ 341;)[5]. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁλόκληρος ἡ συλλογὴ εἶναι προγενεστέρα τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου. Ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ κριτικὴ καθιστᾷ πρόδηλον, ὅτι ὁ κανὼν 34 εἶναι προγενέστερος τοῦ κανόνος 9 καὶ προϋποθέτει μίαν πολὺ ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν (ἴσως 3ον αἰῶνα, ἐποχὴν καθ' ἣν συνελέγη ὅλη ἡ ψευδοαποστολικὴ φιλολογία· ἴσως ἀκόμη ἐνωρίτερον, διότι ὁ Εὐσέβιος ὁμιλεῖ περὶ ἐπισκόπων συνερχομένων κατὰ «παροικίας» ἤδη προκειμένου περὶ τῶν συνόδων τῆς περὶ τὸ Πάσχα ἔριδος)[6].

2) Ὅτι προέρχεται ἐκ Συρίας, ἔνθα τὰ ζητήματα προκαθεδρίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως ἐτέθησαν λίαν ἐνωρίς. Συνεπῶς θὰ ἐτοποθετοῦμεν αὐτὸν εὐχαρίστως ἐν Συρίᾳ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰῶνος τὸ ἀργότερον.

3) Ὅτι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, παρὰ τὰς ἀσαφείας, δεικνύει ἐμφανῶς δύο πράγματα:

α) Δι' ὅλα τὰ ζητήματα τὰ ὑπερβαίνοντα τὴν ἄμεσον ἐδαφικὴν δικαιοδοσίαν ἑνὸς ἐπισκόπου ἡ ἀπόφασις πρέπει νὰ εἶναι συλλογική, εἰς τρόπον ὥστε ἐκεῖνος ὅστις εἶναι ὁ πρῶτος (ἡ κεφαλὴ) νὰ μὴ ἐνεργῇ ἄνευ τῶν ἄλλων καὶ οἱ ἄλλοι νὰ μὴ ἐνεργοῦν ἄνευ αὐτοῦ.

β) Ὑπάρχει σχέσις τις μεταξὺ τῆς ἐν ὁμονοίᾳ συλλογικῆς ταύτης πράξεως καὶ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ

---

[5] Ἀλιβιζάτου, ἔργ. μν., σ. 174 - 175· Kirch, 493.

[6] E. H., V, XXIII, 2-3, Sources chrétiennes, 41, σ. 66 - 67.

῾Αγίῳ Πνεύματι. Ἡ κατακλεὶς αὕτη τοῦ κανόνος ὑπενθυμίζει τὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ἐκφωνεῖ ὁ διάκονος ἐν τῇ βυζαντινῇ λειτουργίᾳ διὰ νὰ καλέσῃ τοὺς πιστοὺς νὰ δώσουν εἰς ἀλλήλους τὸν ἀσπασμὸν τῆς εἰρήνης πρὸ τῆς ἀπαγγελίας τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως: «Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον». Ἡ κλῆσις αὕτη, ἧς ὁ τύπος εἶναι ἀναμφιβόλως μεταγενέστερος τοῦ τύπου τοῦ κανόνος 34, εἶναι ἀσφαλῶς ἐπίσης προγενεστέρα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ λειτουργίᾳ. Θὰ ἔδει νὰ ἐσχετίζετο πρωταρχικῶς μὲ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀναφοράν, ὡς δεικνύουν οἱ λοιποὶ παράλληλοι τύποι τοῦ ἀσπασμοῦ τῆς εἰρήνης εἰς τοὺς ἀρχαίους ἀνατολικοὺς ρυθμούς. Ἡ ὁμόνοια, καὶ συνεπῶς ἡ συλλογικὴ πρᾶξις, εἶναι, κατὰ ταῦτα, ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις πρὸς δοξολογίαν τοῦ Θεεοῦ, ἰδιαιτέρως ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ ἱερουργίᾳ.

Τὰ σχόλια τῶν βυζαντινῶν κανονολόγων εἰς τὸν κανόνα 34 τῶν Ἀποστόλων [7]

Ἐκ τοῦ σχολίου τοῦ Βαλσαμῶνος καταφαίνεται, ὅτι οὗτος ἑρμηνεύει τὴν ἔκφρασιν «τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον» ὡς σημαίνουσαν τὸν χειροτονοῦντα ἐπίσκοπον, ὅστις εἶναι συνήθως ὁ μητροπολίτης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας. Ἐπιμένει ἐπὶ πλέον ἐπὶ τῆς ἀμοιβαιότητος, ἤτοι ἐπ' αὐτοῦ τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν συλλογικὴν πρᾶξιν. Παρατηρεῖ, τέλος, ὅτι τὰ συλλογικῆς (ἢ συνοδικῆς) διαπραγματεύσεως χρήζοντα ζητήματα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρουν πλείονας ἐπισκόπους ὁμοῦ ἢ πλείονας τοπικὰς Ἐκκλησίας.

Ἡ αὐτὴ ἑρμηνεία ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Ζωναρᾷ, ὅστις δίδει παραδείγματα τοιούτων σπουδαίων ζητημάτων. Ἐπιμένει προσέτι ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος, δὲν πρέπει νὰ ἀναμιγνύηται εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα ἑκάστης ἐπὶ μέρους ἐπισκοπῆς: ἡ «τιμή», ἡ ἀναγνωριζομένη εἰς αὐτόν, δὲν πρέπει νὰ μετατρέπηται εἰς δεσποτικὴν δύναμιν. Τὸ σπουδαιότερον σημεῖον τῆς ἑρμηνείας τοῦ Ζωναρᾶ εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἔξαρσις τῆς δοξολογίας τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ συλλογικῇ ταύτῃ πράξει: ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ ἀγάπη τῶν ἐπισκόπων θὰ εἶναι παράδειγμα διὰ τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαὸν καὶ οὕτω ὁ Θεὸς θὰ δοξάζηται κατὰ τὸ Ματθ. 5,16: «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπρο-

---

[7] Πρβλ. Θ. Βαλσαμῶνα, Ζωναρᾶν καὶ Ἀριστηνὸν ἐν PG 137, στ. 103 - 110.

σθεν τῶν ἀνθρώπων...». Διὸ καὶ τὸ χωρίον τοῦτο Ματθ. 5,16 ἐκφωνεῖται καὶ σήμερον ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ διακόνου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον, πρὶν ἢ οὗτος ἄρξηται τῆς ἀρχιερατικῆς λειτουργίας.

Πάντες οἱ μεταγενέστεροι κανονολόγοι δίδουν τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανονισμοί, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὴν ὀργάνωσιν τῶν Ὀρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ἀναφέρουν πάντοτε τὸν κανόνα τοῦτον 34 πρὸς θεμελίωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ συνοδικοῦ πολιτεύματος, προκειμένου τόσον περὶ τῆς περὶ τὸν Πατριάρχην διαρκοῦς Συνόδου ἐπισκόπων ὅσον καὶ περὶ τῆς γενικῆς Συνόδου τῆς ἱεραρχίας. Τοιαύτη εἶναι ἐπὶ παραδείγματι ἡ περίπτωσις τοῦ κειμένου Κανονισμοῦ τοῦ 1945 τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας (μὴ μεταβληθέντος τὸ 1961 ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ)[8].

Ὁ κανὼν οὗτος, ἔκφρασις ὄχι μόνον παλαιοῦ ἔθους ἀλλὰ καὶ θεολογικῆς ἀντιλήψεως περὶ Ἐκκλησίας, ἔσχε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησιολογίας[9].

---

[8] Εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ π. Emmanuel Lanne ὀφείλω τὰς ἀκριβολογίας ταύτας ἐπὶ τοῦ 34ου Ἀποστολικοῦ κανόνος, ὡς καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς σημ. 66. Ἐπιθυμῶ νὰ τῷ ἐκφράσω ἐκ νέου ἐνταῦθα ὅλων τὴν εὐγνωμοσύνην μου. Ὁ κανονισμὸς τοῦ 1958 τοῦ Ἑλληνορθοδόξου Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων εἰς οὐδένα ἀρχαῖον κανόνα ἀναφέρεται καὶ εἶναι ἀπ᾽ εὐθείας διοικητικὸς καὶ νομικός. Πρβλ. «Proche - Orient Chretien» 8 (1958), σ. 227 - 242. Ὁ Κανονισμὸς τοῦ 1955 τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας φαίνεται νὰ μὴ ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τοὺς ἀρχαίους κανόνας. Πρβλ. J. Hajjar. Le congrès du patriarcat d' Antioche, ἐν POC 6(1956), σ. 128 - 143, κυρίως 141 - 143.

[9] Πρβλ. π. χ. Styl. Harkianakis, Ueber die gegenwärtige Situation der orthodoxen Kirchen, ἐν «Kyrios» 6(1966), σ. 228 ἑ. Ἰδίου, ἐν τῷ ἐξόχῳ ἔργῳ τὸ ὁποῖον θὰ ἔχωμεν πολλάκις τὴν εὐκαιρίαν νὰ μνημονεύσωμεν, Τὸ περὶ Ἐκκησίας Σύνταγμα τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου, Εἰσαγωγὴ - Κείμενον - Συστηματικὴ ἀνάκρισις (Θεσσαλονίκη 1969), σ. 147, σημ. 1. Jean Meyendorff, Orthodoxie et catholicité (Paris 1965), σ. 149. Alexandre Schmemann, La notion de primauté dans l' Eglise Orthodoxe, ἐν «La primauté de Pierre dans l' Eglise orthodoxe» (Neuchâtel 1960), σ. 138 - 139. Ἐν τούτοις, ὅσον περίεργον καὶ ἂν εἶναι, ὁ καθηγητὴς Ἰ. Καρμίρης δὲν περιλαμβάνει τὸν κανόνα 34 ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν «Ἀποστολικῶν κανόνων», τὴν ὁποίαν δίδει εἰς «Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας» αὐτοῦ (Ἀθῆναι 1952), σ. 210 - 211. Δὲν θὰ πρέπει, λοιπόν, ἴσως, νὰ ὑπερτιμῶμεν τὴν θεολογικὴν σπουδαιότητα τοῦ κανόνος τούτου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τὴν ἐκκλησιολογίας τῆς «Sobornost».

Σπουδαιότατος ἐπίσης, σχετικὸς πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ 34ου ἀποστολικοῦ κανόνος ἐκφραζομένην νοοτροπίαν καὶ μεγάλως συμβάλλων εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ βαθυτέρου νοήματος αὐτοῦ, εἶναι ὁ 4ος κανὼν τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου[10].

«Ἐπίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι· εἰ δὲ δυσχερὲς εἴη τὸ τοιοῦτο, ἢ διὰ κατεπείγουσαν ἀνάγκην, ἢ διὰ μῆκος ὁδοῦ, ἐξ ἅπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους, συμψήφων γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων, καὶ συντιθεμένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι· τὸ δὲ κῦρος τῶν γινομένων δίδοσθαι καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ».

Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν ἐπὶ τοῦ κανόνος τούτου, ὅστις πολλάκις ἐγένετο ἀντικείμενον ἐρεύνης, ἰδίως κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους ἐν ταῖς περὶ συλλογικότητος μελέταις[11]. Οἱαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ εἰδικαὶ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς γενέσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ κανόνος τούτου, πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι τὸ νὰ εἶναι πλείονες τοῦ ἑνὸς οἱ ἐπίσκοποι ἀποτελεῖ σημεῖον ἑνότητος καὶ κοινωνίας, μαρτυρίαν ταυτότητος τῆς ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίας μετὰ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μετὰ τῆς μοναδικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ[12]· ταυτότητος ἐν τῇ πίστει, τῇ ζωῇ τῆς χάριτος καὶ ταῖς δωρεαῖς τοῦ Θεοῦ· μαρτυρίαν τῆς κοινῆς αὐτῶν συμμετοχῆς εἰς τὰ ἀγαθά, τὰ ὁποῖα συγκροτοῦν τὴν Ἐκκλησίαν[13]. Ὁ κανὼν οὗτος ἐπανελήφθη καὶ ἀνεπτύχθη εἰς τὰς μεταγενεστέρας συνόδους. Ἡ ἐπανάληψις αὐ-

---

10 Πρβλ. Ἀλιβιζάτου, σ. 27 ἢ Kirch, 404.

11 Ἄς σημειώσωμεν μόνον ἐνταῦθα τὴν πρόσφατον μελέτην τῆς Luciana Mortari, Consacrazione episcopale e collegialità, La testimonianza della chiesa antica (Firenze 1969). Τὴν χρησιμοποιοῦμεν δι' ὅλον τὸ τμῆμα τοῦτο. Βλ. ἐπίσης P. L' Huillier, La pluralité des consécrateurs dans les chirotonies épiscopales, ἐν «Messager de l' exarchat du patriarche russe en Europa occidentale» (1963), ἀρ. 42 - 43, σ. 102 ἑ.

12 Πρβλ. Schmemann, ἔργ. μν., σ. 133.

13 Ὁ Παν. Τρεμπέλας, ἀναφερόμενος εἰς τὸν κανόνα τοῦτον τῆς χειροτονίας ὑπὸ τριῶν ἐπισκόπων (Δογματική, τ. Β', σ. 392 - 393), τὸν ἀντιμετωπίζει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐγκυρότητος: «ἡ παρουσία τῶν πλειόνων ἐπισκόπων ἐξεζητεῖτο κυρίως πρὸς ἀκριβεστέραν καὶ βεβαιοτέραν διαπίστωσιν καὶ μαρτυρίαν περὶ τοῦ ὅτι ὁ χειροτονηθησόμενος ἦτο ἄξιος νὰ λάβῃ τὸ ἀξίωμα τῆς ἐπισκοπῆς, οὐχὶ δὲ διότι ὁ εἷς ἐπίσκοπος δὲν ἐξήρκει πρὸς ἔγκυρον χειροτονίαν». Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραπέμψωμεν ἐνταῦθα εἰς τὰς Νεαρὰς 123,1 καὶ 137,2 τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ εἰς τὴν Ἐπαναγωγὴν VIII, τὰς ὁποίας ἀναφέρει ἡ Mortari, σ. 137.

τη μαρτυρεῖ ὀλιγώτερον περὶ παραβάσεων τοῦ κανόνος, αἵτινες ρητῶς ἀναφέρονται εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις [14], παρὰ περὶ τῆς συνειδήσεως τῶν αἰώνων τούτων, οἵτινες ἀποκαλύπτουν τὴν βαθεῖαν ἔννοιαν αὐτοῦ, βιωθεῖσαν μᾶλλον ἢ ρητῶς διατυπωθεῖσαν. Ὁ 19ος κανὼν τῆς Συνόδου τῆς Ἀντιοχείας [15] ἐπιφυλάσσει τὴν χειροτονίαν εἰς τὴν ἐπαρχιακὴν σύνοδον καὶ καθορίζει ὅπως αὕτη τελῆται παρουσίᾳ τοῦ μητροπολίτου, μαρτυρῶν οὕτω, καὶ ὑπὸ μίαν διάφορον ἔποψιν, περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ συνοδικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ὁ κανὼν 9 αὐτῆς, ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ κανόνος 34 τῶν Ἀποστόλων, ὑπέμνησε, καθώρισε καὶ διήρθρωσε περαιτέρω [16]. Ἡ Β΄ ἐν ΚΠόλει Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐπαναλαμβάνει τὸν κανόνα τῆς Νικαίας, ἐγκαινιάζει διὰ τοὺς ἐκτὸς τῆς ἐπαρχίας διαμένοντας ἐπισκόπους τὴν προαιρετικὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν χειροτονίαν καὶ ὁμιλεῖ περὶ συναινέσεως ὅλων, κλήρου καὶ λαοῦ [17]. Ἡ κοινωνία θέλει νὰ ἐκδηλωθῇ πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐπαρχίας. Τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τῆς Ἐφέσου καὶ τὰ τότε ἀνταλλαγέντα γράμματα κοινωνίας, ἰδίως κατὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Μαξιμιανοῦ [18], ἐκφράζουν τὴν συνείδησιν τῆς μυστηριακῆς παρουσίας ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπισκοπικῆς χειροτονίας καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ σύνοδος εἶναι τὸ σπουδαιότερον ὄργανον διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς αὐθεντίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ [19]. Ἡ Χαλκηδὼν θὰ ἐξάρῃ τὴν ἱεραρχι-

---

[14] Πρβλ. Mortari, ἔργ. μν., σ. 83, 107, 137.

[15] Ἀλιβιζάτου, σ. 178· βλ. ἐπίσης τὸν κανόνα 23, σ. 179-180. Πρβλ. Mortari, σ. 67 ἑ.

[16] Εἶναι παράλληλος ἡ ἐξέλιξις τῆς συνοδικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ πρωτείου· πρβλ. Nicolas Afanassieff, L' Eglise qui préside dans l' amour, ἐν «La primauté de Pierre dans l' Eglise orthodoxe», σ. 19-21.

[17] Πρβλ. Epistola constantinopolitani concilii ad Papam Damasum et occidentales episcopos, ἐν Conciliorum œcumenicorum decreta (Freiburg 1962), 25, ἀναφερομένην ἐν Mortari, σ. 90.

[18] Mortari, σ. 125-127.

[19] Ὑπάρχουν ἐν τούτοις ἄλλαι ἀπόψεις. Ἡ θέσις Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ εἶναι ἀρκούντως διαφωτιστικαὶ ἐν προκειμένῳ: «Ἐπειδὴ πάλιν σύνοδος ἐπισκόπων, καὶ δέος πάλιν μὴ καὶ νῦν αἰσχυνθῶμεν, πικρὸν καὶ ταύτης λαβούσης τέλος, ὥσπερ τῆς πρότερον» (Ἐπιστολὴ 132, PG 37, 228) ἤ: «Ἔχω μὲν οὕτως, εἰ δεῖ τἀληθὲς γράφειν, ὥστε πάντα σύλλογον φεύγειν ἐπισκόπων, ὅτι μηδεμιᾶς συνόδου τέλος εἶδον χρηστόν, μηδὲ λύσιν κακῶν μᾶλλον ἐσχηκυῖαν ἢ προσθήκην. Ἀεὶ γὰρ φιλονεικίαι καὶ φιλαρχίαι (ἀλλ' ὅπως μή με φορτικὸν ὑπολάβῃς οὕτω γράφοντα), καὶ λόγου κρείττονες· καὶ θᾶττον ἄν τις

κὴν ἀρχήν: ἐπικυροῖ τὴν ἀρχὴν τῆς συνοδικῆς ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων, ἀλλ' ἐπιφυλάσσει εἰς τὴν ΚΠολιν τὸ δικαίωμα τοῦ χειρονεῖν τοὺς μητροπολίτας τοῦ Πόντου, τῆς 'Ασίας καὶ τῆς Θράκης [20], οὐχὶ

ἐγκληθείη κακίαν ἑτέροις δικάζων, ἢ τὴν ἐκείνων λύσειε» ('Επιστολὴ 130, PG 37, 225). Βλ. ἐπίσης ἐν τῷ ποιητικῷ ἔργῳ «Περὶ ἑαυτοῦ» τὴν ὑπ' αὐτοῦ περιγραφὴν τῆς Συνόδου τοῦ 381, ἐν τοῖς στίχοις 1546 - 1870.

'Η περιγραφὴ εἶναι αὐστηρά. Βεβαίως, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐκ τῆς Συνόδου ταύτης ἐμπειρίαν τοῦ Γρηγορίου, ὡς καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, γοητευτικὴν μέν, ἀλλὰ συχνάκις δύσκολον ὡς πρὸς τὰς σχέσεις του πρὸς τοὺς ἄλλους.

[20] 28ος κανὼν ('Αλιβιζᾶτος, σ. 58 - 59), κανὼν ὁριστικῶς γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τῆς 'Ανατολῆς ἐν τῇ ἐν Τρούλλῳ Συνόδῳ (692). Πρβλ. Jean Meyendorff, Orthodoxie et Catholicité, σ. 74. Φαίνεται ὅτι ἔχομεν ἐδῶ ἓν προσχέδιον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον θὰ θεωρηθῇ ἀκολούθως, ἀκόμη καὶ ἐν τῇ Δύσει, ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας. Οὕτω, ἐν τῇ Summa Parisiensis, ἐκδοθείσῃ περὶ τὸ 1160, δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν τὰς ἑξῆς σκέψεις: «Cap. 6. Mos antiquus. Quaelibet provincia habet ius suum, ut Alexandriae patriarchatus ordinet in Aegypto et in Lybia et in Pentapolin. Et Romano pontifici sit parilis mos, i. e. nullus de partiarchatu suo, i. e. de vicinis episcopis, ordinetur es inconsulto, et hoc propter ius patriarchatus est. Dominus papa Romanus pontifex est patriarcha illius provinciae, et est apostolicus totius orbis, non tamen pro ordinatione cuiuslibet episcopi consulitur, sed pro ommibus sui patriarchatus» (The «Summa parisiensis» on the «Decretum Gratiani», ed. by Terence P. McLaughlin, C. S. B., Pontifical Institute of Medieval Studies, Torondo, 1952, σ. 57).

'Η Summa coloniensis in Decretum Gratiani (1169) ἀναπτύσσει παρομοίαν ἰδέαν: «Ipse quoque papa, cum sit et patriarcha set (sic papa quidem omnium, patriarcha vero non omnium, in eorum consecratione suum placitum venerabiliter expetitur in quos sua Patriarchia extenditur; reliquos vero absque sua conscientia instituere set (sic) absque sua auctoritate destituere fas non est» (Summa coloniensis (1169) in Decretum Gratiani, pars III, Ms Wien, 2125, fo, 38 rb, Ms Bamberg, can, 39 f. 36 v., Ms Paris, Bibl. Nat., 14997, f. 33 v (μεταγραφὴ Gérard Franssen).

Τὰ δύο ταῦτα κείμενα κατέστησέ μοι γνωστὰ ὁ Mgr Charles Moeller. Ἂς σημειώσωμεν παρεμπιπτόντως τὴν σπουδαιότητα τῶν παρομοίων κειμένων διὰ τὴν λύσιν τριῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα φέρουν συχνάκις εἰς ἀντίθεσιν ἀπὸ δεκαετίας τοὺς 'Ανατολικοὺς Καθολικούς, πρὸ πάντων τοὺς Μελχίτας, καὶ τὴν Ρώμην: τοῦ προβλήματος τοῦ δικαιώματος τῶν ἀνατολικῶν Πατριαρχῶν νὰ διορίζουν ἀπ' εὐθείας, ἄνευ ἐπεμβάσεως τῆς Ρώμης, τοὺς ἐπισκόπους των ἐντὸς τῶν πατριαρχείων των· τοῦ τῆς ἀντιθέσεώς των εἰς τοὺς

ἄνευ ἀντιδράσεως τῶν ἐπισκόπων πρὸς διάσωσιν τῶν ἀρχαίων δικαίων τῶν ἐπαρχιῶν. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἡ καθιερουμένη νέα τακτική, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν χωρίζονται ἐκλογὴ καὶ χειροτονία, αἵτινες ἐθεωροῦντο δύο ὄψεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πράξεως, τῆς καθιστώσης τὸν ἐπίσκοπον καὶ παρεχούσης αὐτῷ ὅλας τὰς ἐξουσίας, τὰς ἀπαιτουμένας διὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς ἐπισκόπου τῆς δεῖνος Ἐκκλησίας [21]. Δὲν θὰ εἶχεν ὑπάρξει ἡ ἰδέα μιᾶς ἐξωμυστηριακῆς πράξεως, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ παράσχῃ ἐξουσίαν δικαιοδοσίας ἢ ἡ ὁποία θὰ ἀπῃτεῖτο διὰ τὴν ἄσκησιν τῶν ἐπισκοπικῶν ἐξουσιῶν. Ὑπάρχουν ἴσως, ἐν τῇ ἐξαιρέσει τῇ γενομένῃ ἐν Χαλκηδόνι διὰ τὴν χειροτονίαν τῶν μητροπολιτῶν, αἱ ἀπαρχαὶ μιᾶς ἐξελίξεως, τῆς ὁποίας τὰς συνεπείας θὰ ἴδωμεν περαιτέρω [22]. Ἂς σημειώσωμεν ἐπίσης, ὅτι δὲν

λατίνους ἱεράρχας, τοὺς ὁποίους διορίζει ἡ Ρώμη ἐντὸς τῶν παραδοσιακῶν ὁρίων τῶν ἀνατολικῶν Πατριαρχείων· τέλος, τοῦ τῶν ἀπαιτήσεών των, ὀρθῶς, κατ' ἐμέ, καί, ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης μεταξὺ ἄλλων, ἀποκρουομένων ὑπὸ τῆς Ρώμης, νὰ διορίζουν οἱ ἴδιοι ἀνατολικοὺς ἐπισκόπους ἐπὶ ἐδαφῶν ἐξαρτωμένων ἐκ παραδόσεως ἐκ τοῦ Πατριάρχου τῆς Δύσεως (Ἀμερικὴ κλπ.), ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν μέλη τῆς πατριαρχικῆς των συνόδου. Ἀλλὰ πέραν τῶν ἰδίων ἁρμοδιοτήτων τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας, ὑπάρχει ὁλόκληρος ἐκκλησιολογία, ἡ ὁποία κινδυνεύει, καὶ οἱ ἀνατολικοὶ καθολικοὶ ἐφαρμόζουν συχνάκις ἐπί τινος ἀνατολικοῦ θέματος μίαν ἐκκλησιολογίαν καθολικοῦ τύπου προσηρμοσμένην· χρησιμοποιοῦν καθολικὴν ἐκκλησιολογίαν διὰ τὴν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίαν των. Εὑρίσκονται τότε πολὺ μακρὰν τῆς παραδοσιακῆς των ἐκκλησιολογίας τῆς κοινωνίας τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ ἔννοια τοῦ ρυθμοῦ («rite»), κατηγορίας εἰσαχθείσης ἐκ τῆς Δύσεως εἰς τὴν Καθολικὴν Ἀνατολήν, ἔνθα ἀντικατέστησε τὴν ἔννοιαν τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, διαφοροποιήσασα αὐτήν, εἶναι συγχρόνως τὸ σημεῖον καί, ἐν μέρει, ἡ αἰτία τῆς ἐξελίξεως ταύτης νοοτροπίας. Ἐπὶ τῆς ἰδίας γραμμῆς ὁ διεκδικούμενος προσωπικὸς χαρακτὴρ τῶν νόμων ἐν Ἀνατολῇ κλπ. Ἐπὶ τοῦ αὐστηρῶς ἐδαφικοῦ χαρακτῆρος τῆς ὀργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας βλ. J. Meyendorff, Orthodoxie et Catholicité, Paris 1965, σ. 99 ἑ. καὶ Ἰ. Δ. Ζηζιούλα, Ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας (Ἀθῆναι 1965), σ. 76 ἑ. καὶ τὸν κανόνα 8 τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου (Ἀλιβιζᾶτος, σ. 297). Ἐπανερχόμεθα ἐπὶ τῆς ἰδέας ταύτης ἐν τῷ ἐπισυναπτομένῳ εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον παραρτήματι.

[21] Ἡ λέξις «χειροτονία», ἤδη πρὸ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, ἐσήμαινεν ὄχι μόνον τὴν στιγμὴν τῆς ἐκλογῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς καταστάσεως εἰς ἓν ἀξίωμα Πρβλ. Πράξ. 14, 23 καὶ Β΄ Κορ. 8, 19). Πρβλ. M. A. Siotis, Die klassische und die christliche Cheirotonie (Ἀθῆναι 1951), ἀναφερόμενον ἐν Mortari, σ. 34 - 35.

[22] Πρβλ. Mortari, σ. 30 καὶ σ. 134 - 135, 149 - 150.

γίνεται πλέον ὑπαινιγμὸς τῆς συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐκλογήν, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ νέαν ἔνδειξιν ὅτι τὸ κλῖμα ἤλλαξεν ἢ ἀλλάσσει. Ὁ κανὼν 19 τῆς Συνόδου ταύτης [23] ἀπορεῖ ὅτι αἱ τοπικαὶ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι δὲν συνέρχονται δὶς τοῦ ἔτους, ὡς προβλέπουν τοῦτο οἱ κανόνες, καὶ ὅτι οὕτω τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα παραμελοῦνται. Ἀνανεώνει τὴν διάταξιν. Εἶναι σημεῖον τῆς ζωτικότητος τῆς συνοδικῆς συνειδήσεως: ἄνευ συνόδων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετάζωνται τὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας. Εὑρισκόμεθα ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρός τινα ἱεραρχικὸν συγκεντρωτισμόν. Ὁ κανὼν 8 τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου [24] ὑπενθυμίζει τὴν ὑποχρέωσιν «ἀνανεῶν τὸν κανόνα τὸν διαγορεύοντα, καθ' ἕκαστον ἔτος συνόδους τῶν ἐν ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ γίνεσθαι ἐπισκόπων», καθ' ὅσον «αἱ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομαὶ» καθιστοῦν ἀδύνατον τὴν συνέλευσιν δὶς τοῦ ἔτους. Οἱ Πατέρες τῆς Ζ′ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀνανεώνουν καὶ αὐτοὶ τὴν ὑποχρέωσιν [25], ἀφορίζοντες τοὺς παρεμποδίζοντας τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς· ἐὰν μητροπολίτης τις ἀμελήσῃ τὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου, θὰ ὑποβληθῇ εἰς κανονικὰ ἐπιτίμια. Ἡ σύνοδος εἶναι ἀναγκαία διὰ νὰ φυλάσσωνται «αἱ θεῖαι καὶ ζωοποιοὶ ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ»... «Νόμος δέ, φῶς, καὶ ὁδὸς ζωῆς, ἔλεγχος καὶ παιδεία». Ἐπρόκειτο λοιπὸν πάντοτε περὶ ζῶντος θεσμοῦ, ὁ ὁποῖος συνήντα μὲν δυσκολίας, ἀλλ' εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεδίδετο μεγάλη σημασία, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐξηρτᾶτο ὄχι μόνον ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις ἀλλὰ καὶ ἡ ζωτικότης τῶν Ἐκκλησιῶν.

Μία ἄλλη πραγματικότης, ἐν τῷ πνεύματι τοῦ κανόνος 34 τῶν Ἀποστόλων, εἶναι ἡ ἐνδημοῦσα σύνοδος. «Σήμερον ὑπάρχει συμφωνία ἐπὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Νεκτάριον συνοδικῆς συνεδριάσεως τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου 394 ὡς τῆς πρώτης συνεδριάσεως τῆς ἐνδημούσης συνόδου, τῆς ὁποίας σώζονται τὰ πρακτικά» [26]. Διάφοροι τοῦ τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων, ὁ ρόλος καὶ ἡ ἀκτι-

---

[23] Ἀλιβιζᾶτος, σ. 55 - 56.

[24] Ἀλιβιζᾶτος, σ. 80.

[25] 6ος κανών, Ἰδίου, σ. 124 - 125.

[26] J. Hajjar, Les origines du synode permanent et son institution conciliaire, POC. 5 (1955), σ. 113 ἑ. Βλ. ἐπίσης Ἰδίου, Le synode permanent et la développement du siège byzantin de 381 à 451, ἔνθ' ἀν., σ. 216 ἑ. καὶ κυρίως, Le synode permanent (Synodos endemousa) dans l' Eglise byzantine des origines au XIe siècle, συλ. «Ο-

νοβολία αὐτῆς, δὲν περιωρίσθησαν εἰς μίαν ὡρισμένην ἐκκλησιαστικὴν ἐπαρχίαν. Ἡ σύνοδος αὕτη, συνηθροισμένη περὶ τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως, ὑπῆρξε διαρκὴς ἐν τῇ γενικῇ ταύτῃ ἐννοίᾳ, ὅτι ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῇ εἰς οἱανδήποτε στιγμὴν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν περιστάσεων, τοῦτο δέ, διότι αὐτὴ αὕτη ἡ Ἐκκλησία ᾐσθάνετο ἑαυτὴν ἐν διαρκεῖ συνοδικῇ καταστάσει· οἱ ἐπίσκοποι ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀλληλεγγύως ὑπευθύνους διὰ τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ ρωμαϊκαὶ σύνοδοι θὰ ἦσαν τὸ ἀντίστοιχον τῆς ἐνδημούσης συνόδου ἐν τῇ Δύσει.

Ἡ ἐνδημοῦσα σύνοδος δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ ἐν πᾶσι πρὸς τὴν διαρκῆ σύνοδον τὴν ὑπάρχουσαν σήμερον εἰς πολλὰς Αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας. Αἱ σύνοδοι αὗται ἀποτελοῦνται πράγματι ἐξ ἐπισκόπων ἢ μητροπολιτῶν ἐν ἐνεργείᾳ, οἱ ὁποῖοι καλοῦνται συνοδικοὶ ἐκ περιτροπῆς, κατὰ τάξιν καὶ διὰ χρονικὴν περίοδον καθοριζομένας ὑπὸ τοῦ Καταστατικοῦ ἑκάστης Ἐκκλησίας καὶ ποικιλλούσας κατὰ Ἐκκλησίας[27]. Ἐξ ἄλλου, πᾶσαι αἱ Ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι δὲν ἔχουν τὸν τύπον τοῦτον συνόδου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος μειονεκτημάτων[28], ἀλλ' ἅπασαι ἔχουν τὴν σύνοδον τῆς ἱεραρχίας, συγκροτουμέ-

rientalia Christiana», ἀρ. 164 (Rome 1962)· ἐπίσης τὴν συνθετικὴν ἔκθεσιν, Synode permanent et collégialité épiscopale dans l' Eglise byzantine au premier millénaire, ἐν La collégialité épiscopale (Paris 1965), σ. 151 ἑ.

[27] Ἐν Ἑλλάδι ὅλοι οἱ συνοδικοὶ ἀλλάσσουν κατὰ σταθερὰν σειρὰν καὶ διὰ περίοδον ἑνὸς ἔτους. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐν Σερβίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ. Ἐν τῷ Πατριαρχείῳ Μόσχας οἱ κάτοιχοι ὡρισμένων ἐδρῶν εἶναι μόνιμα μέλη τῆς συνόδου ταύτης, ἄλλοι εἶναι μέλη δι' ὡρισμένον χρόνον καὶ ἀλλάσσουν κατὰ σειράν. Ἐν ΚΠόλει αἱ περιστάσεις, ἀπὸ τοῦ 1954, δὲν ἐπιτρέπουν πλέον τὴν μερικὴν ἀνανέωσιν τῆς Συνόδου.

Ἡ σύνοδος αὕτη ὀνομάζεται «διοικοῦσα σύνοδος» ἢ «διαρκὴς σύνοδος»· εἶναι «ἡ ἀνωτάτη διοικητικὴ ἀρχὴ» καὶ ἐκπροσωπεῖ τὴν ἱεραρχίαν ἢ τὸ σύνολον τῶν μητροπολιτῶν ἢ ἐπαρχιούχων ἐπισκόπων (Μητροπολίτου Κίτρους, ἔλ. κατ., σ. 614 - 615 καὶαἱ ἐκεῖσε παραπομπαί). Ὁ P. L' Huiller ἐν τῷ ἄρθρῳ του «Σύνοδος» ἐν τῇ «Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ», τ. 11 (Ἀθῆναι 1967), στ. 574 - 580, διακρίνει αὐτὴν τῆς ἐνδημούσης συνόδου καὶ λέγει ὅτι εἶναι ἄγνωστος ἐν τῷ κλασσικῷ δικαίῳ.

[28] Συγκεκριμένως, παρατηρεῖ ὁ Mgr L' Huiller, διότι κρατεῖ συνήθως μακρὰν τῆς ἐπαρχίας του τὸν ἐπίσκοπον κατὰ τὴν περίοδον τὴν συνοδικῆς του θητείας. Βλ. τὴν αὐστηροτέραν κριτικὴν τοῦ θεσμοῦ τούτου ὑπὸ A. Schmemann, La notion de primauté dans l' Eglise orthodoxe, ἐν «La primaute de Pierre dans l' Eglise orthodoxe», σ. 146 - 147.

νην ἐξ ὅλων τῶν ἐν ἐνεργείᾳ μητροπολιτῶν ἢ ἐπισκόπων καὶ συνερχομένην περὶ τὸν Πατριάρχην ἢ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον [29].

---

[29] Εἶναι «ἡ ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή». Πρβλ. Μητροπολίτου Κίτρους, σ. 614 καὶ τὰς ἐκεῖσε παραπομπάς. Ἡ συνέλευσις αὕτη τῆς ἱεραρχίας πρέπει νὰ πραγματοποιῆται κατὰ τακτὰ διαστήματα, κανονικῶς ἅπαξ τοῦ ἔτους, κατὰ τὸν 8ον κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου. Ἐν τῷ Πατριαρχείῳ Ἱεροσολύμων ὑπάρχει ἐν τῇ πραγματικότητι ταυτότης μεταξὺ τῆς συνόδου τῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς διαρκοῦς συνόδου, μετὰ ταύτης τῆς διαφορᾶς, ὅτι εἰς τὴν σύνοδον ταύτην λαμβάνουν μέρος οἱ τιτουλάριοι ἐπίσκοποι καὶ ἀρχιμανδρῖται. Βλ. τὸν Κανονισμὸν τῆς συνόδου ταύτης ἐν POC 8(1958), σ. 228 - 230.

Ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Μαξίμου τοῦ Δ' ἡ Καθολικὴ μελχιτικὴ Ἐκκλησία εἶναι πιστὴ εἰς τὴν κατ' ἔτος συνέλευσιν τῆς συνόδου τῆς ἱεραρχίας αὐτῆς. Οἱ τρεῖς ἡγούμενοι τῶν Βασιλιανῶν ταγμάτων καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς Ἑταιρείας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου προσκαλοῦνται συνήθως εἰς τὴν σύνοδον, καίτοι δὲν ἀποτελοῦν κατὰ δίκαιον μέλη αὐτῆς, διὰ νὰ λάβουν μέρος εἰς τὰς συζητήσεις ἐπὶ τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτοὺς λειτουργικῶν, κανονικῶν ἢ ποιμαντικῶν προβλημάτων. Δὲν λαμβάνουν μέρος εἰς τὰς συζητήσεις τὰς ἀφορώσας ἀμεσώτερον εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε εἰς τὰς ἐπισκοπικὰς ἢ πατριαρχικὰς ἐκλογάς. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας καλοῦνται νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν αἴθουσαν διὰ νὰ ἀφήσουν τοὺς ἐπισκόπους νὰ συζητήσουν μόνοι.

Ἃς σημειώσωμεν δύο ἄλλα εἴδη τοπικῶν συνόδων γνωστῶν ἐν τῷ ἀνατολικῷ δικαίῳ: α) τὴν μείζονα σύνοδον. Ἐν τῷ κλασσικῷ δικαίῳ εἶναι ἡ ἐπαρχιακὴ σύνοδος εὐρυνθεῖσα μὲ ἄλλα μέλη ἐλθόντα ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν διὰ νὰ κρίνουν κατ' ἔφεσιν (πρβλ. L'Huillier, ἐν τῷ ἄρθρῳ «Σύνοδος» ἢ εἶναι ἡ διαρκὴς σύνοδος, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκλήθησαν καὶ ἄλλα μέλη, μὲ σκοπὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ λύσις δυσκόλου τινὸς προβλήματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ διαρκὴς σύνοδος δὲν κατορθώνει νὰ ἐπιτύχῃ ἱκανὴν πλειοψηφίαν· τὸ μόνον παράδειγμα τὸ ὁποῖον γνωρίζω εἶναι ὁ ἑλληνικὸς νόμος (ΝΔ) 188 τῆς 17ης Ἰουνίου 1942 «περὶ συγκλήσεως Μείζονος Ἱερᾶς Συνόδου πρὸς κανονικὴν λύσιν τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ζητήματος» (πρβλ. Κίτρους, σ. 266). Κατ' ἀναλογίαν ἐγένετο λόγος ἐν ΚΠόλει περὶ «Μείζονος Ἐπιτροπῆς» ὅταν συνεστήθη ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν μελῶν δύο συνοδικῶν ἐπιτροπῶν πρὸς λύσιν ἀσυμφωνιῶν.

β) Ὑπάρχει, τέλος, ἡ Ἀριστίνδην σύνοδος, ἔκφρασις δυσκόλως μεταφραζομένη, ἡ ὁποία ὅμως σημαίνει «σύνοδον τῶν ἀρίστων» ἢ «σύνοδον ἐκλελεγμένην μεταξὺ τῶν ἀρίστων». Ὁ L'Huillier δὲν ἀναφέρει ταύτην ἐν τῷ μνημονευθέντι ἄρθρῳ. Δὲν γνωρίζω παράδειγμα ἀριστίνδην συνόδου εἰμὴ ἐν Ἑλλάδι: Νόμοι 1493)1938, 2170)1940 καὶ 3)1967. Εὑρισκόμεθα ἐνταῦθα ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ «νομοκάνονος». «Ὁ Ὑπουργὸς Θρησκευμάτων προκαλεῖ Βασιλικὸν Διάταγμα» (Νόμοι τοῦ 1938 καὶ τοῦ 1940) ἢ «Β. Διάταγμα ἐκδίδεται τῇ προτάσει τοῦ ἐπὶ τῶν Θρησκευμάτων Ὑπουργοῦ» (Νόμος τοῦ 1967), διάταγμα, τὸ ὁποῖον διορίζει νέαν ἀριστίνδην σύνοδον. Ἅμα τῇ δημοσιεύσει τοῦ Βασιλικοῦ τούτου διατάγματος, ἡ ἐν ἐνεργείᾳ διαρκὴς σύνοδος παύει νὰ ἔχῃ ἰσχὺν καὶ θεωρεῖται ὡς τερματίσασα τὴν συνοδικὴν περίοδον

'Αφ' ἑτέρου, φαίνεται ὅτι εἰς τὰς συνόδους τὰς συγκροτηθείσας ἐν ΚΠόλει κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος περὶ τοῦ ἡσυχασμοῦ, πρέπει νὰ ἴδωμεν ἐπέκτασιν τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐνδημούσης συνόδου μᾶλλον ἢ πρόδρομον τοῦ θεσμοῦ τῆς πανορθοδόξου συνόδου· τὸ αὐτὸ ἐπίσης δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν διὰ τὰς συνόδους τῶν ἐτῶν 1638, 1642, 1671, 1691, 1722 καὶ 1727 [30], τὰς προκληθείσας ὑπὸ τῶν ἐν 'Ανατολῇ ἀντικτύπων τῆς Μεταρρυθμίσεως. Αἱ σύνοδοι αὗται ὑπερβαίνουν τὸ τοπικὸν ἐπίπεδον καὶ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀνομασθοῦν «μείζονες ἐνδημοῦσαι σύνοδοι». 'Οπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἅπασαι μαρτυροῦν ὅτι πρὸ ἑνὸς σοβαροῦ προβλήματος, προβάλλοντος ἐνώπιον τῶν 'Εκκλησιῶν, ἡ ἀντίδρασις τῆς 'Ανατολῆς συνίσταται εἰς τὴν σύγκλησιν μιᾶς συνόδου [31], διότι ἐν 'Ανατολῇ ὑπάρχει ὄχι μόνον

αὐτῆς. 'Η νέα ἀριστίνδην σύνοδος εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ διὰ τὴν συνοδικὴν περίοδον καὶ δύναται νὰ ἀνανεωθῇ διὰ μίαν ἄλλην περίοδον (Νόμος τοῦ 1967). 'Η σύνοδος αὕτη ὑφίσταται μόνον εἰς τὰς περιόδους μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς... ἢ πολιτικῆς κρίσεως. 'Αναμιμνησκόμεθα τῶν περιστάσεων τῆς τελευταίας χρήσεως αὐτῆς ἐν 'Ελλάδι, ὅπου τὸ αὐτὸ Βασιλικὸν διάταγμα ἐν τῷ ἄρθρῳ 3 αὐτοῦ ἐκήρυττε χηρεύοντα τὸν ὑπὸ τοῦ γηραιοῦ καὶ ἁγίου ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου κατεχόμενον θρόνον (Κίτρους, σ. 364-365). 'Η σύνοδος τοῦ εἴδους τούτου δὲν χρήζει περαιτέρω ἐξηγήσεων· οἱ κίνδυνοι αὐτῆς εἶναι ἀρκούντως ἐμφανεῖς. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ ἐνίοτε τὴν διευθέτησιν ἀδιεξόδων ἐκκλησιαστικῶν καταστάσεων, ἔστω καὶ ἂν ὁ τρόπος δὲν εἶναι πολὺ ὑγιής.

[30] Βλ. Καρμίρη, Τὰ δογματικά..., σ. 294 ἑ., 562 ἑ., 575 ἑ., 687 ἑ., 773 ἑ., 820 καὶ 860. 'Εὰν μετέχουν αὐτῶν οἱ Πατριάρχαι τῆς 'Ανατολῆς, εἶναι συχνάκις διότι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διαμένουν ἐν ΚΠόλει. Τῆς συνόδου τοῦ 1642, τῆς συγκληθείσης ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ὁμολογίαν πίστεως Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, προηγήθη σύνοδος ἐν Κιέβῳ τὸ 1640. Καθ' ὃν χρόνον δὲ ἡ σύνοδος ἐλάμβανε χώραν ἐν ΚΠόλει, μία ἄλλη σύνοδος, τῇ συναινέσει τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Παρθενίου, συνεδρίαζε παραλλήλως καὶ σχεδὸν ταυτοχρόνως ἐν 'Ιασίῳ. 'Ο Πέτρος Μογίλας, ὁ περίφημος Μητροπολίτης Κιέβου, ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐν ΚΠόλει σύνοδον ταύτην.

"Οσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν 'Ιεροσολύμοις σύνοδον τοῦ 1672, ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ἐπωφελήθη, διὰ νὰ τὴν συγκαλέσῃ, τῆς μεταβάσεως εἰς 'Ιεροσόλυμα πολλῶν ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν (71 ἑλλήνων, ἀράβων καὶ ρώσσων) ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν ἐγκαινίων τῆς νέας βασιλικῆς τῆς γεννήσεως ἐν Βηθλεέμ. 'Η σύνοδος αὕτη φαίνεται ὅτι ἐξομοιοῦται πρὸς τὰς ἐκτάκτους καὶ διευρυνθείσας ἐνδημούσας συνόδους.

[31] Εὑρίσκει τις καὶ ἄλλας πληροφορίας περὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς συνοδικότητος εἰς τὰς 'Ορθοδόξους 'Εκκλησίας εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ E. Lanne, Sinodo della chiesa ortodossa, ἐν «Dizionario dei temi conciliari» (Ro-

ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ σύνοδος εἶναι τὸ μόνον ἁρμόδιον ὄργανον διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο λύσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ πεποίθησις, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν δύναται εἰμὴ ἐν συνόδῳ νὰ εὕρῃ τὴν λύσιν αὐτοῦ, ἀκούουσα τί τὸ Πνεῦμα λέγει τῇ Ἐκκλησίᾳ[32]. Ἐντὸς εὐρυτέρου καὶ πολυπλοκωτέρου πλαισίου, ἡ ἀπὸ τοῦ 1920 προσπάθεια συγκροτήσεως Πανορθοδόξου Συνόδου δεικνύει τὴν αὐτὴν πεποίθησιν, ὑπὸ νέαν μορφήν, ἡ ὁποία ἀναζητεῖται καὶ ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ ἀντιμετωπίσῃ

---

ma 1970) καὶ τὰ ἄρθρα τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὰς διαφόρους Αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας ἐν τῇ «Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ». Περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Περσίας βλ. Les Eglises locales et patriarcats à l'époque des grands conciles, «Irénikon» 34(1961), σ. 292 - 321. Διὰ τὰ Πατριαρχεῖα Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Μόσχας, πρβλ. τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας κανονισμούς, Διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ὁ νέος καταστατικὸς χάρτης ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 46 (1969), σ. 73 - 87· διὰ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τῆς νομοθεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, βλ. Βαρνάβα Δ. Τζωρτζάτου, Μητροπολίτου Κίτρους, Ἡ καταστατικὴ νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Βασιλείου (ἐν Ἀθήναις 1967). Διὰ τὸ ἑλληνορθόδοξον Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, ἡ Πατριαρχία τοῦ Πατριάρχου Χριστοφόρου ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ αὐξούσης ἐντάσεως μεταξὺ Πατριάρχου καὶ συνόδου (πρβλ. τὰ χρονικὰ τοῦ POC τῶν ἐνῶν 1954 - 1964). Ἀλλ' ὄπισθεν τῆς ἐντάσεως ταύτης ὑπῆρχε παρὰ τῷ Πατριάρχῃ ἡ αἴσθησις τῆς ἰδιαιτέρας παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰγύπταυ, ἔνθα ἡ ἐξουσία τοῦ Πατριάρχου ὑπῆρξε πάντοτε ἔντονος καὶ προσωπικὴ (ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τοὺς οὐκ ὀλίγον πικροὺς σαρκασμοὺς ἐναντίον τῆς Ἀλεξανδρείας κατὰ τὴν ἐποχὴν Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου). Αὐτοὶ οὗτοι οἱ μητροπολῖται ἤθελον νὰ ἐφαρμόσουν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἓν συνοδικὸν σύστημα τοῦ τύπου τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον μὲ οὐχὶ ἀσημάντους παραλλαγὰς ἐφαρμόζεται εἰς τὰς λοιπὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας. Βλ. Ἀνθίμου, Μητροπολίτου Νουβίας, Ἡ κυριαρχικὴ ἐξουσία ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρινῇ ἰδίᾳ (Ἀλεξάνδρεια 1950). Φαίνεται ὅτι τοῦτο γίνεται ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς Νικολάου τοῦ ΣΤ'. Βλ. ἐπίσης ἄρθρον «Ἀλεξάνδρεια» ἐν «Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ», τ. 2 (Ἀθῆναι 1963), κυρίως στ. 64 - 75.

[32] Ἡ ἔκτακτος σύνοδος τῶν ἐπισκόπων τοῦ 1969 καὶ τὸ πρόσφατον γράμμα τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Καρδινάλιον - Γραμματέα τοῦ Κράτους περὶ τῆς ἀγαμίας τῶν ἱερέων εἶναι ἐνδείξεις ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως ἐπανευρίσκει τὴν θεμελιώδη, ἐξ ἀντανακλάσεως ἐκ τῆς παραδόσεως, σκέψιν ταύτην. Βλ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸν ὡραιότατον λόγον Παύλου τοῦ ΣΤ' πρὸς τὴν Γραμματείαν τῆς Συνόδου, ἐκφωνηθέντα τὴν 13ην Μαΐου 1970. Τοῦτο δὲν ἦτο ἤδη ἡ ἀντίδρασις Πίου τοῦ ΙΒ', ὅταν διέτασσε τὴν μελέτην ἑνὸς σχεδίου τῆς συνόδου; Ἦτο ἐπίσης ἡ ἀντίδρασις Ἰωάννου τοῦ ΚΓ' ἀκόμη πρὸ τῆς ἐκλογῆς του. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἐπίσης προχωρεῖ ὁ ἀρκούντως διαφοροποιημένος πολλαπλασιασμὸς τῶν ἐπισκοπικῶν συνελεύσεων εἰς ὅλας τὰς κλίμακας.

τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν αὐτοκεφαλιῶν[33]. Αἱ περιπέτειαι τῆς ἀναζητήσεως ταύτης εἶναι ἐξ ἄλλου λίαν ἐνδιαφέρουσαι ἀπὸ ἐκκλησιολογικῆς ἀπόψεως. Πράγματι, εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων, μετὰ τὰς κοινὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους, καθ' ἣν ἐπιζητεῖται ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογή, εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο, τῆς συνοδικῆς ἀρχῆς καὶ δὴ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οὔτε ἡ αὐτοκρατορία ὑφίσταται πλέον, οὔτε πρωτεῖόν τι εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο ὑπάρχει ἤ, τοὐλάχιστον, ἀναγνωρίζεται ὑφ' ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν[34].

Δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῆς Οἰκουμενι-

---

[33] Πρβλ. La conférence orthodoxe de Rhodes, ἐν «Lumière et Vie», no 55, σ. 131 - 144, ἔνθα παραθέτομεν σύντομον ἱστορικὸν τῆς προσπαθείας ταύτης καί, διὰ τὴν σύγχρονον κατάστασιν, μὲ παραπομπὰς διὰ τὰς ἐνδιαμέσους φάσεις, Réunion de la commission interorthodoxe Chambésy 8 - 15 juin 1968, POC 18(1968), σ. 167 - 184. Ἡ συνέλευσις αὕτη ἔγινεν ἐν συνεχείᾳ ἡ Δ΄ Πανορθόδοξος Διάσκεψις, πρβλ. αὐτόθι σ. 359 - 361. Βλ., τέλος, τὴν ὅλως πρόσφατον συνέντευξιν, τὴν δοθεῖσαν ἐπὶ τοῦ θέματος τούκου ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Μελίτωνος, ἐν «Ἐπισκέψει», δεκαπενθημέρῳ δελτίῳ εἰδήσεων, ἐκδιδομένῳ ὑπὸ τοῦ Ὀρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Chambésy), 2 Μαρτίου 1970, σ. 2 - 5

[34] Πρβλ. Congar, De la communion des Eglises à une ecclésiologie de l' Eglise universelle, ἐν «L' épiscopat et l' Eglise universelle» (Paris 1962), σ. 227 ἑ., κυρίως ἐνταῦθα σ. 253 ἑ. Ὁ ρόλος τὸν ὁποῖον θὰ εἶχε παίξῃ ἐνταῦθα ἡ ΚΠολις «εἰς ἀντικατάστασιν τῆς Ρώμης» ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναγνωρίζηται ὑφ' ὅλων. Πρβλ. Schmemann, Le patriarche œecuménique et les Eglise orthodoxss «Istina» 1 (1954), σ. 30 - 45.

Βλέπομεν ἐπίσης πόσον ὀλίγον συμφωνοῦν μὲ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα αἱ δηλώσεις ὡρισμένων καθολικῶν ἀνατολικῶν ἱεραρχῶν, ἐν τῇ συνόδῳ τῶν ἐπισκόπων ἢ ἐπ' εὐκαιρίᾳ αὐτῆς, ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ εἴδους τούτου συνόδου, τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ Ἐκκλησίαι των. Ἐνταῦθα ὑπάρχει μία θεμελιώδης παρεξήγησις (διφορούμενον). Ἡ μετὰ τὴν Β΄ Βατικανὴν Σύνοδον συσταθεῖσα σύνοδος τῶν ἐπισκόπων δὲν ἔχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ προηγούμενον. Ἡ ἐν αὐτῇ ἐκπροσώπησις ὅλων τῶν καθολικῶν Ἐκκλησιῶν δι' ἀντιπροσώπων εἶναι γεγονὸς νέον ἐν τῇ Δύσει καὶ δὲν ἔχει ἀνάλογόν τι ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ τοῦτο χωρὶς κἂν νὰ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ρόλου τῆς συνόδου καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν νοεῖται ἡ λειτουργία της (πρβλ. Congar, Sinodo, primato e collegialità episcopale, ἐν «La collegialità episcopale per il futuro dell chiesa» (Firenze 1969), σ. 44 - 61). Ὑπάρχει ὅμως ἐνταῦθα μία σύγχρονος κατάστασις, μὴ ἀποκλείουσα ἐξέλιξιν, περὶ τῆς ὁποίας μαρτυροῦν ἡ ἔκτακτος σύνοδος τοῦ 1969 καὶ ὁ πρόσφατος λόγος Παύλου τοῦ ΣΤ΄, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 13 Μαΐου 1970.

κῆς Συνόδου, εἰμὴ διὰ νὰ εἴπωμεν, ὅτι αὕτη εἶναι διὰ τὴν Ἀνατολὴν ἡ πραγματοποίησις, εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ὅλης οἰκουμένης, τῆς ἀρχῆς τῆς συνοδικῆς διακυβερνήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τὴν Ἀνατολήν, ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος εἶναι ἡ μόνη δυναμένη νὰ λάβῃ ἀποφάσεις δογματικῆς καὶ γενικῆς πειθαρχικῆς (κανονικῆς) φύσεως διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι αὕτη εἶναι ἡ ὑψίστη ἔκφρασις τοῦ consensus τῶν Ἐκκλησιῶν, ἡ ἔκφρασις καὶ ἡ μαρτυρία τῆς συμφωνίας αὐτῶν[35]. «Ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας»[36], ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, «ἀποφασίζει ὁριστικῶς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν· εἰς ζητήματα πίστεως οὐδεμία ἄλλη ἐξουσία ἀναγνωρίζεται ἀνωτέρα τῆς τῶν συνόδων»[37]

Ἐξητάσαμεν μέχρι τοῦδε τὴν ἐξέλιξιν τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ. Πράττοντες τοῦτο ὡδηγήθημεν ἐπίσης εἰς τὸ νὰ δείξωμεν τὴν ὑπο-

---

35 J. Meyendorff, L' Eglise orthodoxe hier et aujourd' hui, Β΄ ἔκδ., ἀναθεωρηθεῖσα, διορθωθεῖσα καὶ ἐκσυγχρονισθεῖσα (Paris 1969), σ. 171 - 172.

36 Π. Τρεμπέλα, Δογματική, τ. Β΄, σ. 402.

37 Μητροπολίτου Μακαρίου, Δογματικὴ ὀρθόδοξος θεολογία, (Μόσχα 1895), τ. Β΄, σ. 230, 231, ρωσσιστί. Δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα εἰς τὰ ὑπὸ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου τιθέμενα προβλήματα καὶ εἰς τὰς ἐνδοορθοδόξους συζητήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Τὰ πρακτικὰ τοῦ πρώτου συνεδρίου τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας ἐν Ἀθήναις τὸ 1936 δίδουν περὶ αὐτοῦ μίαν ἰδέαν: ποῖος συγκαλεῖ τὴν σύνοδον; ποῖοι προσκαλοῦνται εἰς τὴν σύνοδον; ἀλάθητον τῆς συνόδου; αὐθεντία τῆς συνόδου καὶ ἀποδοχὴ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ; κλπ. Ἂς σημειώσωμεν ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου ὅσα λέγει ὁ καθηγητὴς Τρεμπέλας, ἀναφερόμενος, ὡς νομίζομεν, εἰς μίαν παραδοσιακὴν ὄψιν τῆς κλασσικῆς Ὀρθοδόξου θεολογίας: «Δὲν χρίει ὁ εὐσεβὴς λαὸς τοῦ Κυρίου τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους, οὐδὲ ἀποφαίνονται οἱ ἐν αὐταῖς ἐπίσκοποι ἐξ ὀνόματος τοῦ λαοῦ ὡς ἐντολοδόχοι αὐτοῦ λαβόντες παρὰ τούτου τὴν τιμὴν νὰ διακηρύξωσι τὴν πρεσβευομένην ὑπ' αὐτοῦ πίστιν, ὡς φαίνονται ὑποστηρίζοντες οἱ ρῶσοι θεολόγοι, ἀλλ' ἀποφαίνονται αὗται 'συνεργίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος' ipso καὶ divino jure Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἀποφάσεών των ὑπὸ τοῦ πιστοῦ λαοῦ δὲν προσδίδει κῦρος εἰς τὰς ἀποφάσεις ταύτας, ἀλλὰ μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἱεροῦ χαρακτῆρος των καὶ ἀναγνωρίζει ὁριστικῶς ὅτι μία σύνοδος εἶναι ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ (Δογματική, τ. Β΄, σ 407), καὶ A. Schmemnan:- «Un concile n' est pas une «assemblée» des délégués des Eglises; il constitue une assemblée surnaturelle de l' unité de l' Eglise, ses lèvres spirituelles», μνημ. ἄρθρον ἐν «Istina» 1(1954), σ. 38-39. Ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἐναντίον τῶν σλαβοφίλων ὑπερβολῶν δὲν πρέπει νὰ διαχωρισθῇ ἀπὸ τὴν ἄλλην ὄψιν τῆς ταυτίσεως τοῦ ἐπισκόπου μετὰ τῆς Ἐκκλησίας του, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔχει ὡς λειτούργημα νὰ διατηρῇ ἀνοικτὴν εἰς τὴν καθολικὴν κοινωνίαν, ἐνῷ

γράμμισιν τῆς ἀρχῆς τοῦ πρωτείου, ἀδιασπάστου ὄψεως τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ [38]. Ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτῆς πρὶν ἢ κατακλείσωμεν. Ὁ κανὼν 34 τῶν Ἀποστόλων, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς συνοδικῆς πράξεως, εἴδομεν ὅτι ἤρχιζε διὰ τῆς καταφάσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ πρωτείου: «Τοὺς ἐπισκόπους εἰδέναι χρὴ τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτὸν ὡς κεφαλήν». Ἡ αὐτὴ κατάφασις ἐπανελαμβάνετο ἐν τῷ κανόνι 9 τῆς Ἀντιοχείας, καὶ ὁ ρόλος καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ μητροπολίτου ὑπογραμμίζονται εἰς ὅλους τοὺς ἤδη μνημονευθέντας κανόνας ἐν σχέσει πρὸς τὴν τακτικὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου. Ἀλλὰ δὲν ὡμιλήσαμεν μέχρι τοῦδε περὶ τοῦ κανόνος 6 τῆς Α′ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου:

«Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν· ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν Ρώμῃ ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν. Ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις, τὰ πρεσβεῖα σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις. Καθόλου δὲ πρόδηλον ἐκεῖνο· ὅτι, εἴ τις χωρὶς γνώμης τοῦ μητροπολίτου γένοιτο ἐπίσκοπος, τὸν τοιοῦτον ἡ μεγάλη σύνοδος ὥρισε μὴ δεῖν εἶναι ἐπίσκοπον. Ἐὰν μέντοι τῇ κοινῇ πάντων ψήφῳ, εὐλόγῳ οὔσῃ, καὶ κατὰ κανόνα ἐκκλησιαστικόν, δύο, ἢ τρεῖς δι' οἰκείαν φιλονεικίαν ἀντιλέγωσι, κρατείτω ἡ τῶν πλειόνων ψῆφος»[39].

συγχρόνως ἐκφράζει τὴν Ἐκκλησίαν του ἐντὸς τῆς κοινωνίας ταύτης. Πρβλ. J. Meyendorff, Orthodoxie et catholicité σ. 147 - 150.

Ἐπὶ τοῦ ἀλαθήτου τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Racoveanu ἐν «Ostkirchliche Studien» (1958), σ. 267 - 284. Βλ. ἐπίσης τὸ ἄρθρον τοῦ M. I. Le Guillou, Eglise et Communion, essai d'Ecclésiologie comparée, «Istina» 6(1659) εἰς τὰς σελιδας 45 - 59. N. Afanassieff, Le concile dans la théologie orthodoxe russe, «Irénikon» 35 (1962), σ. 316 - 339. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἐν τῇ μνημονευθείσῃ προσφάτῳ συνεντεύξει αὐτοῦ ὁ Μητροπολίτης Χαλκηδόνος Μελίτων, ἐρωτηθεὶς «Διατί ἡ συγκληθησομένη Σύνοδος καλεῖται 'Ἁγία καὶ μεγάλη Σύνοδος' καὶ ὄχι 'Οἰκουμενικὴ Σύνοδος'», ἀπήντησε: 'Ἁπλούστατα διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπεκάλουν ἑαυτὰς καὶ αἱ προηγούμεναι Σύνοδοι. Ἀργότερον δὲ ἡ συνείδησις τῆς Ἐκκλησιας ἐχαρακτήρισεν αὐτὰς ὡς Οἰκουμενικὰς» («Ἐπίσκεψις», ἀρ 2, σ. 3).

[38] Κυρίως εἰς τὸ θέμα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου· βλ. ἐπίσης τὴν ἀνωτέρω σημείωσιν 16. Δι' ὅλην αὐτὴν τὴν πλευρὰν τοῦ θέματος βλ. τὸ μνημονευθὲν ἤδη ἄρθρον τοῦ A. Schmemman, La notion de primauté dans l' Eglise orthodoxe.

[39] Ἀλιβιζᾶτος, σ. 28· βλ. J. Meyendorff, Orthodoxie et

Ἐντὸς ἑνὸς πλαισίου καθαρῶς συνοδικοῦ καὶ ἐπικαλούμενοι τηρητέα ἀρχαῖα ἔθη, οἱ Πατέρες τῆς Νικαίας ἀναγνωρίζουν εἰς ὡρισμένας Ἐκκλησίας πρεσβεῖα, εἰς δὲ τὸν ἐπίσκοπον τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων ἐξουσίαν — ὡς λόγος παρατίθεται ὅτι τοῦτο εἶναι σύνηθες καὶ τῷ ἐν Ρώμῃ ἐπισκόπῳ. Ὑπάρχει ἐνταῦθα σαφῶς ἐκπεφρασμένη μία ἐξουσία πλέον ἐκτεταμένη ἢ ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐπισκοπῆς — ἐξουσία, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζεται εἰς τὸν ἐπίσκοπον ὡρισμένων Ἐκκλησιῶν, κεκτημένων ἀπὸ μακροῦ τὰ πρεσβεῖα ταῦτα.

Ἔχομεν ὡσαύτως ἐν τῷ κανόνι «σαφῆ μαρτυρίαν τοῦ ἀπεράντου καὶ ἐξαιρετικοῦ κύρους, τοῦ ὁποίου ἀπήλαυεν ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης ἐν τῷ Χριστιανικῷ κόσμῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος»[40]. Ὁ Μίλας σχολιάζων τὸν κανόνα τοῦτον ἐπιθυμεῖ νὰ δείξῃ, ὅτι ἐξουσία σημαίνει μᾶλλον προνόμιον[41]. Φρονῶ, ὅτι τὸ προνόμιον, τὰ πρεσβεῖα, τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, εἶναι ὅτι ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἔχει ἐξουσίαν, κῦρος, ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν (provinces), ἢ ἐπὶ τῆς ἐπαρχίας κατὰ τὰς περιπτώσεις[42]. Πρόκειται περὶ τοῦ πρωτείου Ἐκκλησιῶν τινων, ἐπὶ διαφόρων ἐπιπέδων, πρωτείου, ὅπερ δίδει εἰς τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ἰδιαίτερον κῦρος, τοῦ ὁποίου ποιοῦνται χρῆσιν μεταξὺ τῶν λοιπῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν. Τὸ πρωτεῖον τοῦτο δὲν ἐξουδετεροῖ τὴν συλλογικότητα. Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ κανόνος δεικνύει ἀντιθέτως, ὅτι ἡ σύνοδος ἔρχεται νὰ στηρίξῃ τὸ κῦρος τοῦ μητροπολίτου εἰς περίπτωσιν καταστρατηγήσεως αὐτοῦ. Εἶναι τὸ αὐτὸ κῦρος τὸ ὁποῖον ἀσκεῖται ὑπὸ πάντων ἢ ὑπ' ἐκείνου ὅστις εἶναι ἡ κεφαλὴ αὐτῶν. Τὸ κῦρος τοῦτο εἶναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μιᾶς λειτουργίας, τῆς τοῦ διαφυλάττειν καὶ ἐκφράζειν τὴν συλλογικότητα, τὴν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν κοινωνίαν, τοῦ παρακωλύειν τὴν ἀπομόνωσιν τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν χαλάρωσιν τῶν καθολικῶν δεσμῶν, τοῦ εἶναι φύλακα τῆς πληρότητος τῆς ζωῆς ἐν τοῖς κόλποις ἑκάστης Ἐκκλησίας. Εἶναι προωρισμένον νὰ ζωοποιῇ ἑκάστην Ἐκκλησίαν ἐκ πασῶν καὶ πάσας ἐξ ἑκά-

---

Catholicité, σ. 92 ἑ. Ἐνίοτε ἀνάγουν εἰς τὸν κανόνα τοῦτον τὸν πλέον ἔντονον καὶ πλέον προσωπικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐξουσίας τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, περὶ τοῦ ὁποίου ὡμιλήσαμεν ἐν τῇ σημειώσει 31. Βλ. ἐπίσης Ζησιούλα, ἔργ. μν., σ. 82 - 84.

[40] J. Meyendorff, ἔργ. μν., σ. 55.

[41] Nicodème Milash, Canons de l' Eglise orthodoxe avec commentaire, τ. Α' (Saint Rétersbourg 1911), σ. 194 - 204.

[42] Βλ. A. Schmemann, La notion de primauté, σ. 140.

στης, διότι ἡ ζωὴ αὕτη πασῶν ἐν ἑκάστῃ καὶ ἑκάστης ἐν πάσαις εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, «τῆς πληρότητος ἥτις πληροῖ τὰ πάντα ἐν πᾶσι»[43].

Ὁ κανὼν 3 τῆς Συνόδου τοῦ 381 δίδει εἰς τὴν ΚΠολιν πρεσβεῖα ἀμέσως μετὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς Ρώμης. Γίνεται τότε λόγος περὶ πρεσβείων τιμῆς. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ἐνταῦθα ὁ κανὼν 6 τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καίτοι τὸ πλαίσιον αὐτοῦ εἶναι διάφορον καὶ εἰς τὸ μεσολαβῆσαν μεταξὺ τῶν δύο Συνόδων διάστημα ἑξήκοντα ἐτῶν ἀνεπτύχθησαν ἄλλαι κατηγορίαι σκέψεως. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἡ τιμὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν ἔχει ἔννοιαν εἰμὴ διὰ νὰ ἐκδηλώσῃ μίαν λειτουργίαν, ἓν ὑπούργημα, μίαν διακονίαν[44]. Ὁ κανὼν οὗτος ἀναγνωρίζει τιμὴν εἰς τὴν ΚΠολιν ἕνεκα τῶν πρεσβείων τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, τῆς ὁποίας ὁ ἐπίσκοπος ἀπολαύει, κατὰ συνέπειαν, κύρους, τὸ ὁποῖον ἔρχεται μετὰ τὸ τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Ἡ παρατιθεμένη αἰτία εἶναι νέα· ἔχει τὴν τιμὴν ταύτην, διότι εἶναι ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα δὲν εἶναι ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος, πρᾶγμα ὅπερ δηλοῖ, ὡς φαίνεται, τὴν συνείδησιν, ὅτι τὰ πρεσβεῖα τῆς Ἐκκλησίας Ρώμης καὶ τὸ κῦρος τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς ἔχουν ἕτερα ἐρείσματα ἢ τὸ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἀρχαίας πρωτευούσης[45]. Κατ' ἄλλην ὄψιν τοῦ ζητήματος, τὰ εἰς τὴν ΚΠολιν ἀναγνωριζόμενα πρεσβεῖα ταῦτα δὲν περιορίζονται γεωγραφικῶς εἰς τὴν ΚΠολιν, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς ἐξελίξεως, ἥτις, μετὰ τοῦ 28ου κανόνος τῆς Χαλκηδόνος, θὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κῦρος τῆς ΚΠόλεως ἐπὶ τῆς Ἀσίας, τοῦ Πόντου, τῆς Θράκης καὶ τῶν βαρβάρων. Κανὼν λίαν ἐπίκαιρος, διότι εἶναι κεντρώας σημασίας εἰς τὰς μεταξὺ διαφόρων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν συζητήσεις ἐπὶ τῆς κανονικῆς θέσεως τῆς διασπορᾶς αὐτῶν[46].

---

[43] Βλ. A. Schmemann, ἄρθρον μν., ἐν «Istina» 1(1954), σ. 41, La notion de primauté, σ. 143.

[44] Πρβλ. Dom Botte, Histoire et théologie à propos du problème de l' Eglise, «Istina» 6 (1957), σ. 387 - 400.

[45] Τὰ «πρεσβεῖα» μιᾶς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν θεμέλια καὶ τίτλους πολὺ διαφόρους. Ἔχομεν οὕτω ἐν τῇ ἰδίᾳ κατηγορίᾳ πραγματικότητας τάξεως πολὺ διαφόρους, ἀπὸ τοῦ μαρτυρίου τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τάφου των ἔν τινι Ἐκκλησίᾳ (Ρώμῃ), μέχρι τῆς θέσεως τῆς πόλεως ἐντὸς τοῦ διοικητικοῦ συστήματος. Δυστυχῶς οὐδὲν κείμενον διηκρίβωσε τοὺς λόγους καὶ τὰς διαφόρους σημασίας τῶν «πρεσβείων» τῶν Ἐκκλησιῶν. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ δραματικῶν ἀντεγκλήσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐξέλιπον εἰσέτι τελείως.

[46] Ἐγένετο ἤδη νύξις τοῦ θέματος τούτου ἐν τῇ σημ. 34. Βλ., ὡς ἔκ-

Ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς σημειωθείσης διὰ τοῦ κανόνος τούτου ὑπὸ ἄλλας ἐπόψεις καὶ δὲν παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπ' αὐτοῦ ἐνταῦθα. Ἄς σημειώσωμεν μόνον ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ πρωτείου ἀνεπτύχθη καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλ' εἰς διάφορα ἐπίπεδα τοπικὰ καὶ ἐπαρχιακά: ἐπαρχίαι, ἔπειτα Πατριαρχεῖα ἢ Αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι. Τὸ πρωτεῖον ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἐκφράζεται ὡς ἐξουσίαι τοῦ Πατριάρχου καὶ ἐξουσίαι τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς συνόδου αὐτοῦ, ἐξουσίαι νομικῶς ἐκπεφρασμέναι καὶ καθωρισμέναι, ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, κυρίως δὲ ἀλλ' ὄχι καὶ ἀποκλειστικῶς, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν αὐτοκεφαλιῶν [47]. Τοῦτο ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε ὡρισμένοι ἐπίσκοποι νὰ θεωρῶνται ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτῶν σχεδὸν ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, καθ' ὃν χρόνον θεωρητικῶς ὑπεγραμμίζετο ἡ ἰσότης ὅλων τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡ θέσις τοῦ «primus inter pares» τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν

φρασιν τῆς συνειδήσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸ Ἐγκύκλιον Γράμμα τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου τὸ 1950 (μετεφρασμένον ἐν «Istina» 1(1954), σ. 45-47) καὶ ὅλως προσφάτως τὸ λίαν αὐστηρὸν Γράμμα του πρὸς τὸν Πατριάρχην Μόσχας Ἀλέξιον μετὰ τὸ ἀνακοινωθὲν τῆς ἐν Ἀμερικῇ Ρωσσικῆς Μητροπόλεως, ἀγγελλούσης ὅτι ὁσονούπω θὰ συνεφώνει μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας, τὸ ὁποῖον θὰ παρεχώρει εἰς αὐτὴν τὴν αὐτοκεφαλίαν. Ἡ ἄποψις τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας ἐκφράζεται ἐν τῇ ἀπαντήσει, ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξίου, τὴν 17.3.1970, καὶ ἐν τῇ ἀνακηρύξει τῆς αὐτοκεφαλίας, ἡ ὁποία ἐγένετο προσφάτως ἐν Μόσχᾳ.

[47] Βλ. τὴν κριτικὴν τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἐξελίξεως ὑπὸ τοῦ Schmemann: «La fusion de l' Eglise et de l' Etat conduisit en fait à la dégénérescence de la conception du pouvoir dans l' Eglise» (La notion de primauté, σ. 145). Τοῦτο ἴσως εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐδεχόμην ἄνευ ἐπιφυλάξεως τὴν ὑπ' αὐτοῦ κριτικὴν μιᾶς ἐξελίξεως καὶ μιᾶς καταστάσεως, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀναγνωρίζει μετὰ σαφηνείας τόσον γενναίας ὅσον καὶ σπανίας. Θὰ συνεφώνουν ἐπὶ τῆς κρίσεως ταύτης, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς σκέψεως τοῦ π. Congar ἐν τῷ μνημονευθέντι ἄρθρῳ (De la communion des Eglise à..., ἐν L' épiscopat et l' Eglise Universelle», σ. 253): ἡ ἀνάμιξις αὕτη ἀφῄρεσεν ἀπὸ μίαν πλήρη θεολογικὴν θεώρησιν, εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτῆς, τὴν κοινωνικὴν ὄψιν τῆς Ἐκκλησίας· οὕτω, αἱ διάφοροι ὄψεις καὶ μορφαί, τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἡ ἐξουσία, δὲν ἠδυνήθησαν πάντοτε νὰ ἀνοιγοῦν πρὸς αὐτὴν κατὰ τρόπον εἰδικὸν (πρβλ. π. χ. ὅσα εἴπομεν ἐν τῇ σημ. 20 περὶ τῆς «ἀριστίνδην» συνόδου). Δὲν θὰ συνεφώνουν, ἐάν, ὅπως φαίνεται νὰ συμβαίνῃ, πρόκειται περὶ τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἀπορρίψεως πάσης ἐξουσίας, ἡ ὁποία, καίτοι ἀσκουμένη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, θὰ περιελάμβανε τὴν δυνατότητα λήψεως ἀποφάσεων, ἐπιβαλλομένων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Πατριαρχῶν. Ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐπιμονὴ ὑπῆρξε μεγαλυτέρα ὅταν ἡ ἀτμόσφαιρα ἦτο ἀτμόσφαιρα πολεμικῆς ἐναντίον τῆς Ρώμης. Τὸ «primus inter pares» τοῦτο εἶναι μία φόρμουλα γενικῶς ἀποδεκτή, τὴν ὁποίαν ὅμως ὁ Νικόλαος Ἀφανάσιεφ δὲν διστάζει νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἐσφαλμένην, διότι «εἶναι ἀληθῶς δύσκολον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἰσότητος, ὅταν ὁ Πατριάρχης ἔχῃ δικαιώματα τῶν ὁποίων στεροῦνται οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι»[48]. Τὰ δικαιώματα ταῦτα ἐν τούτοις ἐξισορροποῦνται διὰ τοῦ καθήκοντος τοῦ μηδὲν πράττειν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ συνόλου τῶν ἐπισκόπων· πλὴν ὅμως τοῦτο δὲν σημαίνει ἰσότητα.

Ἐν περιλήψει, ἡ ἀπὸ περιωπῆς ἐπισκόπησις αὕτη τοῦ συνοδικοῦ πολιτεύματος, ἐν Ἀνατολῇ, καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ δεικνύει ὅτι:

1) Οἱ ἐπίσκοποι ἐν ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον. Δὲν πρέπει νὰ πράττουν τίποτε ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οὗτος δὲν πρέπει νὰ πράττῃ τίποτε ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως ἐκείνων.

2) Ἡ θεμελιώδης αὕτη ἀρχὴ ἐκφράζεται εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς συνόδους (καὶ τὰς «μείζονας» συνόδους), εἰς τὰς συνόδους τῆς ἱεραρχίας ἑνὸς Πατριαρχείου ἢ μιᾶς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους.

3) Λαμβάνει ἐπίσης μορφὴν εἰς τὰς ἐνδημούσας καὶ εἰς τὰς διαρκεῖς συνόδους. Οὐχ ἧττον τοῦτο δεικνύει διάφορον ἐξέλιξιν τῆς παλαιᾶς ἀρχῆς, περὶ τῆς ὁποίας ὁ κανὼν 34 τῶν Ἀποστόλων ἦτο ἡ πρώτη μαρτυρία. Ἡ ἄποψις αὕτη τονίζει τὴν ἀρχὴν τοῦ πρωτείου. Ἡ ἐξουσία παραμένει συλλογικὴ ἀλλὰ μερικῶς καὶ μόνον μετ' ἀντιπροσώ-

---

[48] L' Eglise qui préside dans l' amour, ἔργ. μν., σ. 21. Ὁ συγγραφεὺς ἀκριβολογεῖ ἐκθέτων τὴν σκέψιν του: «Le patriarche, en tant que membre de l' épiscopat de l' Eglise autocéphale, ne lui est pas supérieur, mais en tant que sou chef, il est quand même le premier au milieu de l' épiscopat». Ἐντὸς τοῦ ὑπαρξιακοῦ πλαισίου τῶν σχέσεων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ζήσῃ τις ἐπὶ μακρὸν εἰς τοὺς κύκλους αὐτοὺς διὰ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι «ἡ τιμή», ἡ ἀποδιδομένη ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων εἰς τὸν Πατριάρχην, μετ' ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἀναγνωρίζει ἐν τῇ πραγματικότητι μίαν ἐξουσίαν συχνάκις πολὺ πραγματικὴν καὶ ὄχι μόνον ἠθικήν. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἀμφισβητεῖται ἡ ἐξουσία αὕτη τοῦ Πατριάρχου. Ἡ ἱστορία τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας κατὰ τὴν δεκαετίαν 1950 - 1960 εἶναι εὔγλωττος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἀλλ' ὄχι καὶ μοναδική.

πων τοῦ ἐπισκοπάτου καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀντιπροσώπων, ἐκλελεγμένων ἢ παρόντων κατὰ τύχην ἢ διωρισμένων κατά τινα προκαθωρισμένην σειράν. Ἐν τούτοις, οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν μετέχουν τῆς ἐξουσίας καὶ δὲν καθιστοῦν αὐτὴν συλλογικὴν ἄλλως, εἰμὴ διὰ τῆς μακροχρονίου ἀπουσίας (συνήθως ἑνὸς ἔτους) ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τὴν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύουν. Ὑπάρχει μία ὁμάς, ἡ ὁποία ἔχει ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Τοῦτο δὲν εἶναι πλέον τὸ γνήσιον πνεῦμα τοῦ κανόνος 34 καὶ ἡ συλλογικὴ αὐτοῦ ἀλληλεξάρτησις ἐν λειτουργικῇ καὶ δοξολογικῇ ἀτμοσφαίρᾳ.

4) Ἡ μορφὴ αὕτη ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς ἐν βαθυτέρᾳ τινὶ πραγματικότητι, περὶ τῆς ὁποίας μαρτυρεῖ ὁ ἀρχαῖος κανὼν ἐκλογῆς - χειροτονίας παντὸς νέου ἐπισκόπου ὑπὸ πάντων τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας, ἢ τοὐλάχιστον ὑπὸ τριῶν ἐξ αὐτῶν· ἡ χειροτονία αὕτη εἶναι ὡς «ἡ μυστηριακὴ πηγὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνότητος ἐντὸς τῆς πληρότητος ἑκάστης Ἐκκλησίας»[49].

5) Ἐν τούτοις καὶ ἐκεῖ ἐπίσης παρατηρεῖται τονισμὸς τῆς ἀρχῆς τοῦ πρωτείου καὶ συγκεντρωτικὴ τάσις ἐν τῷ γεγονότι, ὅτι ἡ χειροτονία μητροπολιτῶν τινων ἐπιφυλάσσεται τῷ ἐπισκόπῳ ΚΠόλεως. Θὰ χωρισθοῦν οὕτω ἐκλογὴ καὶ χειροτονία.

6) Ἡ συμφωνία πάντων, κλήρου καὶ λαοῦ, ἀπῃτεῖτο διὰ τὰς ἐκλογὰς - χειροτονίας ταύτας. Τὰ κανονικὰ κείμενα μετ' ὀλίγον δὲν θὰ ἀναφέρουν πλέον τοῦτο, ἀλλ' ἡ συμμετοχὴ τῶν πιστῶν θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ εἶναι ἐξησφαλισμένη εἰς πλείστας Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας ὑπὸ μορφὰς καὶ εἰς μέτρα διάφορα[50].

---

[49] Schemanmn, ἐν «Istina» 1(1954), ἄρθρον μν., σ. 38. Βλ. ἐπίσης, La notion de primauté, σ. 132 - 135.

[50] Παραδείγματά τινα: Διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας (πρβλ. POC 11(1961), σ. 254 - 260)· διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων (πρβλ. POC 6(1956), σ. 31 - 63 καὶ 8(1958), σ. 232 - 234). Ἐν Ἑλλάδι, μόλις ἀποκατεστάθη ποιά τις συμμετοχὴ τοῦ πιστοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων· αὕτη εἶχεν ἐκλείψει τελείως ἐκεῖ.

Ἐν τῷ Πατριαρχείῳ Ἀντιοχείας εἶναι ἐξησφαλισμένη ἡ συμμετοχὴ τῶν πιστῶν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν μητροπολιτῶν καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου (πρβλ. POC 6(1956), σ. 141 - 143). Ὑπάρχει πάντοτε εἰς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας τὸ «ἄξιος» τοῦ ἐκκλησιάσματος κατὰ τὴν χειροτονίαν. Τοῦτο δὲν εἶναι τύπος. Τὸ εἴδομεν εἰς ἓν πρόσφατον παρελθὸν ἐν Ἑλλάδι, ὅπου χειροτονίαι διεκόπησαν, ἢ τοὐλάχιστον διεταράχθησαν, διὰ τῶν «ἀνάξιος» τοῦ ἐκκλησιάσματος. Τὸ εἴδομεν ἐπίσης, τὴν 15ην Φεβρουαρίου 1970, ἐν Δαμασκῷ, κατὰ

7) Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τῆς συνοδικῆς δραστηριότητος, ἡ ἀρχὴ τοῦ πρωτείου, τὴν ὁποίαν αὕτη προϋποθέτει καὶ ἡ ὁποία καθιστᾷ αὐτὴν δυνατήν, βεβαιοῦται ὡς ἀναγκαία διὰ τὴν δομὴν τῆς καθολικῆς κοινωνίας.

8) Ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῆς λειτουργικῆς ὄψεως καὶ τῆς κανονικῆς ὄψεως τῆς συνόδου εἶναι ἐμφανῶς ἀντιληπτός: ἡ συμφωνία τῶν ἐπισκόπων ἐκφράζεται ἐν τῇ συνόδῳ διὰ νὰ δοξασθῇ ὁ Θεός. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ αἰνῆται εἰμὴ μόνον μιᾷ καρδίᾳ (ὁμοθυμαδόν).

(Τὸ τέλος εἰς τὸ προσεχὲς)

τὰ ἀτελείωτα καὶ ἐνθουσιώδη «ἄξιος» τῆς χειροτονίας τοῦ πατρὸς Γεωργίου Khodre (πρβλ. Jean Corbon, Axios... pour l' œcuménisme, ἐν «L' Orient» τῆς 8.3.1970).

Βασιλείου Θ. Σταυρίδου
Καθηγητοῦ τῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (Η′ - ΙΕ′ αἰ.) *

Α′ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

II. ΑΙ ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΑΠΕΣΧΙΣΜΕΝΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ

Ἀλεξάνδρου Τραχείας (Ζώτου), Ἡ Ἀβησσυνικὴ Ἐκκλησία, Ο 2 (1927/8)25 - 30, 69 - 78, 118 - 124, 162 - 7, 221 - 6.
— Ἡ ἱστορία τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας Ο 3(1928)85 - 90, 132 - 8.
Ἀρβανίτη, Ἀθ. Ν., Βιβλιογραφία Ἐλασσόνων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, Ἀθῆναι, 1962.
— Ὁ Ἀπόστολος Θωμᾶς καὶ ἡ Συριανὴ Ἐκκλησία τοῦ Μαλαμπάρ, Ἀθῆναι, 1962.
— Ἡ Κοπτικὴ Ἐκκλησία, Ἀθῆναι 1965.
— Ἐπίτομος Ἱστορία Συρο - Ἰακωβιτικῆς, Ἀρμενικῆς καὶ Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, 1967.
— Ἱστορία τῆς Ἀσσυριακῆς Νεστοριανικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, 1968.
Γεωργίου Νευροκοπίου, Ἡ ἕνωσις τῆς Κοπτικῆς μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εὐχερής, Θεσσαλονίκη, 1952.
Γρηγορίου τοῦ Βυζαντίου, μητροπολίτου Χίου, Περὶ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἀρμενίων μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ΚΠολις, 1871.
Καρμίρη, Ἰ., Αἱ Ἀρχαῖαι Ἀντιχαλκηδόνειοι Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ βάσις τῆς ἐπανενώσεως αὐτῶν μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, 1966.
— Διάλογος μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Ἀντιχαλκηδονείων, ΕΦ 52(1970)33 ἑξ.

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 27, τεύχους Ἰανουαρίου - Φεβρουαρίου 1972.

Μαξίμου Σάρδεων, Ἡ ἐν Μαλαμπὰρ τῶν Ἰνδιῶν Συριανὴ Ἐκκλησία, Ἰσταμπούλ, 1955.
Μιχαηλίδου, Εὐγ., Ἐξέχουσαι Φυσιογνωμίαι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ Γραμματείᾳ τῆς Κοπτικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Ζ' ἕως τοῦ Κ' αἰῶνος, Ἀλεξάνδρεια, 1937.
— Οἱ Κόπται, Ἀλεξάνδρεια, 1937.
— Ἡ Ὀρθόδοξος Κοπτικὴ Ἐκκλησία, Ἀλεξάνδρεια, 1952.
Νικολάου Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, Ἱστορία τῆς Κοπτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐξαρτωμένης Αἰθιοπικῆς, Ἐκκλ. Βῆμα, 1958 - 9.
Νικολάου Ἀξώμης, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰθιοπίας, Ἀλεξάνδρεια, 1950.
Παντελεήμονος Ἀχαΐας (Κορινθίας), Οἱ Χριστιανοὶ τοῦ Μαλαμπάρ, Ἀθῆναι, 1953.
Πανώτη, Α., Ἡ Ὀρθοδοξία καὶ αἱ ἀρχαῖαι Ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι, Ἀθῆναι, 1965.
Πολυκάρπου Κολωνίας (Ψωμιάδου), Ἡ Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου, ΚΠολις, 1911.
Στάν, Λιβίου, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰθιοπίας, Νέον Πατριαρχεῖον, ΕΦ 53(1971)71 - 106.
Al-Masih, X. Abd., The Faith and Practices of the Coptic Church, Analecta 2(1953)189 - 224.
Atiya, Aziz S., A History of Eastern Christianity, London, 1968.
Attwater, D., The Christian Churches of the East, 2 vols., new ed., Milwaukee, Wisc., 1962.
Bourguet, P. M. du, Kunst der Welt. Die Kopten, Baden - Baden, 1967.
Chauleur, S., Histoire de Coptes d'Egypte, Paris, 1960.
Dowling (Archdeacon), The Abessinian Church, London, 1909.
Fortescue, A., The Lesser Eastern Churches, London, 1913.
Hage, W., Die syrisch-jakobitische Kirche, Wiesbaden, 1966.
Hanna, Sh., The Coptic Church. Symbolism and Iconography, Cairo, 1962.
— Who (What) are the Copts?, third ed., Cairo, 1963.
Harden, J. H., An Introduction to Ethiopic Christian Literature, London, 1926.
Hyatt, H. M., The Church of Abessynia, London, 1928.
Janin, R., Les Églises Orientales et les Rites Orientaux, fourth ed., Paris, 1955.
Jugie, M., Theologia dogmatica Christianorum Orientalium ab Eccle-

sia Catholica dissidentium, t.V: De Theologia dogmatica Nestorianorum et Monophysitarum, Paris, 1935.

Kawerau, P., Die jakobitische Kirche im Zeitalter der Syrischen Renaissance, sec. ed., Berlin, 1960.

Khs-Burmester, O.H.E., The Egyptian or Coptic Church, Cairo, 1967.

Mahfoud, G.-J., D'Organisation monastique de l'Église maronite, Kaslik (Liban), 1967.

Mathew, C.-P. - Thomas, M. M., The Indian Churches of Saint Thomas, Delhi, 1967.

Matthew, A. F., The Teaching of the Abyssianian Church..., London, 1936.

Mecerian, J., Histoire et Institutions de l'Église arménienne, Beirut, 1965.

— Histoire ecclésiastique de d'Arménie, Beirut, 1966.

Meinardus, O. F. A., A Brief Indroduction to the History and Theology of the Coptic Church, SVSQ 6(1962)139 - 155.

Nercessian, Sirarpie der, Armenia and the Byzantine Empire, Cambridge, Mass., 1945.

Ormanian, Malachia, ed. by Terenig Poladian, The Church of Armenia, London, 1955 (sec. rev. English Edition).

Philip, E. M., The Indian Church of St. Thomas, Nagarkovil, 1950.

Sarkissian, K., Armenian Christian Literature, London, 1960.

Spuler, P., Die Morgenländischen Kirchen, Leiden - Köln, 1964.

The Malabar Church, Symposium in honour of Rev. Placid J. Podipara, Rome, 1970 (Orientalia Christiana Analecta, 186).

Thomas, N. J., Die syrisch-orthodoxe Kirche der süd-indischen Thomas Christen, Würzburg, 1967.

Tisserant, E., card., Eastern Christianity in India, transl. by E. R. Hambye, Calcutta, 1957.

Wessel, K., L'art copte, Bruxelles, 1964.

Worrel, W., A short account of the Copts, AnnArbor, Mich., 1945.

Β' ΔΥΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

ΕΞΑΠΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Hillgarth, J. N., The Conversion of Western Europe, 350 - 750, Englewood, Cliffs, N.J., 1969.

Latourette, K. S., A History of the Expansion of Christianity, 7 vols., New York, 1937 - 1945.

Schieffer, T., Winfried-Bonifatius und die christliche Grundlegung Europas, 1954.

ΑΙΡΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΙΣΜΑ

(Εἰκονομαχία, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, περὶ Υἱοθεσίας, περὶ Προορισμοῦ, περὶ Θείας Εὐχαριστίας, Καθαροί, Πανθεϊστικαὶ Τάσεις καὶ Μεταρρυθμιστικαὶ Αἱρέσεις, Ἀλβίγιοι, Βάλδιοι, Πρόδρομοι τῆς Μεταρρυθμίσεως: Οὐΐκλιφ, Χούς, Σαβοναρόλα).

Παπαδοπούλου, Χρυσ., Ἡ Εἰκονομαχία ἐν τῇ Δύσει, Ἀλεξάνδρεια, 1921.

Bartos, F. M., A delegate of the Hussite Church to Constantinople in 1451 - 1452, Byzantinoslavica 24(1963)287 - 292. 25 (1964)69 - 74.

Block, E. A., John Wyclif, San Diego: Col. 1962.

Borst, A., Die Katharer, 1953.

Boulier, J., Jean Hus, Paris, 1958.

Hurley, M., Scriptura sola, Wyclif and his critics, New York, 1960.

Kaminsky, H., A History of the Hussite Revolution, Berkeley-Los Angeles, 1967.

Leff, G., Heresy in the Later Middle Ages (c. 1250 - c. 1450), 2 vols., Manchester - New York, 1967.

Mac Farlane, K. B., John Wycliffe and the Beginnings of English Nonconformity, London, 1952.

Marthaler, B., Forerunners of the Fransiscans: The Waldenses, Fransiscan Studies XVIII(1958)133 - 142 (St. Bonaventure, N.Y.).

Martini, M., Pierre Valdo, le pauvre de Lyon, Genève, 1961.

Nelli, R., Écritures Cathares, Paris, 1959.

— Le phénomène cathare, Paris - Toulouse, 1964.

— (a.o.), Les Cathares, Documents et articles, Paris, 1964.

— Le Musée de Catharisme, Toulouse, 1966.

Niel, F., Albigeois et Cathares, Paris.

Ridolfi, Roberto, The Life of Girolamo Savonarola, transl. by Cecil Grayson, New York, 1959.

Riol, J.-L., Dernières Connaissances sur des questions cathares. Albi, 1964.

Runciman, S., The Medieval Manichee, Cambridge, 1947.
Spinka, M., John Hus at the Concil of Constance, New York - London, 1965.
— John Hus, Princeton, N.J., 1968.
Thouzellier, Chr., Hérésie et hérétiques. Vaudois, Cathares, Patarins, Albigeois, Rome, 1969.
Warner, H. J., The Albigensian Heresy, 2 vols., 1922 - 8.
Workmann, H. B., John Wyclif, Hamden, 1966.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ — Ο ΠΑΠΙΣΜΟΣ (—Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ). ΕΞΕΛΙΞΙΣ, ΑΚΜΗ, ΚΑΤΑΠΤΩΣΙΣ. ΠΑΠΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ. ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ.

Βαφείδου, Φ., Τὸ Πρωτεῖον τοῦ Πάπα Ρώμης ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐξελισσόμενον, Θεσσαλονίκη, 1929.
Μουρατίδου, Κ., Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ Παπικὸς Θεσμός, Ἀθῆναι, 1960.
Παπαδοπούλου Χρυσ., Τὸ Πρωτεῖον τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης, Ἀθῆναι, 1930, β' ἔκδ., 1964.
Atiya, A. S., The Crusade in the Later Middle Ages, 1938.
— The Crusade: Historiography and Bibliography, Bloomington, Ind., 1962, London, 1963.
— Crusade, commerce and culture, Bloomington, Ind., 1962.
Barry, W., The Papal Monarchy from St. Gregory the Great to Boniface VIII(590 - 1303), London, 1902.
Brooke, Z. N., Lay Investitute and Its Relation to the Conflict of Empire and Papacy, London, 1939.
Brundage, J. A., The Crusades, Milwaukee, Wisc., 1962.
Charanis, P., Aims of the medieval crusades and how they were viewed by Byzantium, CH 21(1952)no. 2.
Classen, P., Karl der Grosse, das Papsttum und Byzanz, in Karl der Grosse, I, Düsseldorf, 1965, 537 - 608.
Delaruelle, E., L'Église au temps du grand schisme et de la crise conciliaire (1378 - 1449), Paris, 1962.
Duggan, A., The Story of the Crusades, 1097 - 1291, London, 1969.
Foreville, R., Latran I, II, III et Latran IV, Paris, 1965.
Frolow, A., Recherches sur la déviation de la IVe Croisade vers Constantinople, Paris, 1955.
Gill, J., Constance et Bâle - Florence, Paris, 1965.

Glorieux, P., Le concile de Constance au jour le jour, Paris, 1965.
Grousset, R., Histoire des Croisades..., 3 vols., Paris, 1960.
— L'écopée des Croisades, Paris, 1967.
Guillemain, B., La Cour pontificale d'Avignon, 1309 - 1376, Paris, 1963.
Haller, J., Das Papsttum: Idee und Wirklichkeit, 5 vols., 1934 - 1953.
Huizinga, J., Le déclin du Moyen - Age, Paris, 1961.
Jedin, H., Brève histoire des conciles. Les vingt conciles oecuméniques dans l'histoire, transl. by A. Vidick, Tournai, 1960.
Karl der Grosse, Aix - la - Chapelle, 1965.
Loomis, L. R., The Council of Constance, London, 1962.
Mann, H. K., Lives of the Popes in the Early Middle Ages, 18 vols., sec. ed., 1925 - 1934.
Mayer, H. - E., Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge, Hannover, 1960.
— Geschichte der Kreuzzüge, Stuttgart, 1965.
Meijknecht, A. P. J., Le Concile de Bale, RHE 65(1970)465 - 473.
Mollat, G., Les papes d'Avignon (1305 - 1378), 10e ed., Paris, 1961.
Mundy, J. H., ed., The Council of Constance, New York - London, 1961.
Oldenbourg, Z., Les Croisades, Paris, 1965.
Pastor, L., The History of the Popes from the Close of the Middle Ages, 36 vols., London - St. Louis, 1902 - 1950.
Pasztor, Lajos, L'Histoire de la Curie Romaine, Probleme d'Histoire de l'Église, RHE 64(1969)353 - 366.
Renouard, Y., La Papauté à Avignon, Paris.
Richard, J., L'esprit de la croisade, Paris, 1969.
Rousset, P., Histoire des Croisades, Paris, 1957.
Runciman, S., A History of the Crusades, 3 vols., Cambridge, 1951.
Salembier, L., Le grand Schisme d'Occident, 5e éd., Paris, 1920.
Schmandt, R. H., The Crusades, Origin of an ecumenical problem, Houston, Texas, 1967.
Seppelt, F. X. - Schwaiger, G., Geschichte des Papsttums, 5 vols., 1931.
Setton, K. M., éd., History of the Crusades, Philadelphia, 1955.
Stiernon, D., Constantinople IV, Paris, 1967.
Tierney, B., The Foundations of Conciliar Theory, New York, 1955.
Ullmann, W., The Origins of the Great Schism, London, 1948.

— Medieval Papalism: the political theories of the medieval canonists, London, 1949.
— The growth of Papal Government in the Middle Ages, London, 1955.
— The Medieval Papacy, Aquin Press, 1960.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΑΙ, ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ, ΚΛΗΡΟΣ, ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ

Ἀντωνιάδου, Β., Ἡ ἑπτακοσιοστὴ ἐπετηρὶς τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου τοῦ ἀπὸ Ἀσσίσων, Ο 1(1926/7)285 - 9.
Σταυρίδου, Β.Θ., Ὁ Φραγκῖσκος τῆς Ἀσσίζης, Σταμπούλ, 1960.
Bennett, R. F., The Early Dominicans, Cambridge, 1937.
Berlière, D. U., L'ordre monastique des origines au XIIe siècle, 3e éd., Lille - Paris, 1924.
Borricand, R., Malte. Histoire de l'Ordre souverain, militaire et hospitalier de St. Jean-de-Jérusalem, de Rhodes et de Malte. Aix-en-Provence, 1968.
Butler, C., Benedictine Monasticism, sec. éd., London, 1924.
Dary, M. - M., Les Dominicains, Paris, 1934.
Engel, C. E., L'Ordre de Malte en Méditerannée, 1530 - 1798, Monaco, 1957.
Evans, J., Monastic Life at Cluny, 910 - 1157, reimpression, Hamden, Conn., 1968.
Goudge, E., St. Francis of Assisi, London, 1959.
Hannah, I. C., Christian Monasticism, London, 1924.
Heinbucher, M., Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche, third éd., 2 vols., 1933 - 4.
James, Bruno S., St. Bernard of Clairvaux, New York, 1957.
Knowles, D., From Pachomius to Ignatius: A Study in the Constitutional History of the Religious Orders, Oxford, 1966.
Lambert, M. D., Fransiscan Poverty, London, 1961.
Lecler, J., Le cardinalat de l'Église romaine, Études, Juin 1969, pp. 871 - 883.
Leclercq, J., Pour Une histoire de la vie à Cluny, RHE 57(1962)385 - 408, 783 - 812.
Lefebvre, Ch., Les origines et le rôle du cardinalat au moyen âge, Apollinaris XLI(1968)59 - 70.
Mahn, J. B., L'ordre cisterien et son gouvernement, 2e éd., Paris, 1951.
Mandonnet, P., St. Dominic and his work, St. Louis, Miss., 1945.

Moorman, J., A History of the Fransiscan Order, from its origins to the year 1517, Oxford, 1968.

Sabatier, P., Vie de saint Francois d'Assise, Paris, 1931.

Sessevale, F. de, Histoire Générale de l'ordre de Francois, I - II, Paris, 1935 - 7.

Vicaire, M. H., Histoire de Saint Dominique, Paris, 1957.

Webb, G. - Walker, A., eds., St. Bernard of Clairvaux, London, 1960.

Williams, W. W., Bernard of Clairvaux, 1927.

ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ. ΗΘΙΚΟΣ ΒΙΟΣ. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΕΥΤΑΞΙΑ

Τρεμπέλα, Π.Ν., Λειτουργικοὶ Τύποι τῆς Δύσεως καὶ Διαμαρτυρομένων Agenda (Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας), Ἀθῆναι, 1966.

Ancona, P. D'. - Aeschimann, E., The Art of Illumination. An Anthology of Manuschripts from the VIth to the XVIth century, London, 1969.

Bloch, M., Feudal Society, 1961.

Coulton, G. G., Medieval Village, Manor and Monastery, New York, 1960.

Dawson, C., Medieval Religion, New York, 1934.

— Religion and the Rise of Western Culture, New York, 1950.

Grudmann, E., Religiöse Bewegungen im Mittelalter, sec. ed., Hildesheim, 1961.

Guiraud, J., Histoire de l'Inquisition au Moyen Age, 2 vols., Paris, 1935 - 1938.

Knowles, D., Saints and Scholars, twenty - five medieval portraits, Cambridge, 1962.

Lea, H. Ch., A History of the Inquisition of the Middle Ages, new éd., 3 vols., London, 1956.

Lethaby, W. R., Medieval Art, 1904.

Maisonneuve, H., Études sur les origines de l'Inquisition, 2e éd., Paris, 1960.

Maycock, A. L., The Inquisition from its Establishment to the Great Schism, New York, 1927.

Morey, Charles, R., Medieval Art, New York, 1942.

Neill, S. C. - Weber, H. - R., The Layman in Christian History, London, 1963.

Rothe, E., Mediaeval book illumination in Europe, transl. from German by M. Whittalla, London, 1968.

Simson, Otto von, The Gothic Cathedral, London, 1956.

Turberville, A. S., Medieval Heresy and the Inquisition, London, 1920.

Ullmann, W., The Individual and Society in the Middle Ages, London, 1967.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Καρμίρη, Ι.Ν., Θωμᾶ τοῦ 'Ακινάτου Σούμμα Θεολογική, Α', Ι - ΙΙ, 'Αθῆναι, 1935 - 1940.

Λογοθέτου, Κ., 'Η Φιλοσοφία τῆς 'Αναγεννήσεως, 'Αθῆναι, 1955.

Aigrain, R., Histoire des Universités, Paris, 1949.

Artz, F. B., Rennaissance Humanism, 1300 - 1550, Kent, Ohio, 1966.

Boujer, Louis, Orat., Autour d'Erasme, Paris, 1955.

Boulogne, Ch., D., S. Thomas d'Aquin, Paris, 1968.

Bulter, Dom Cuthbert, Western Mysticism, sec. ed., London, 1926.

Chenu, M. - D., Introduction a l'étude du Saint Thomas d'Aquin, Montréal - Paris, 1954.

— La Théologie comme science au XIIIe siècle, Paris, 1957.

— Saint Thomas d'Aquin at la theologie, Paris, 1959.

Cohen, G., Lettres Chrétiennes au Moyen-Age, Paris, 1957.

Curtius, E. R., La littérature européenne et le Moyen Age latin, transl. fr., Paris, 1956.

Devos, P., Anastase le Bibliothécaire, 22(1962)97 - 115.

Fairweather, Eugene R., ed., A Scholastic Miscellany: Anselm to Occam, Library of Christian Classics, vol. X, Philadelphia, 1956.

Ferguson, W. K., The Rennaissance in Historical Thought, Boston, 1948.

Gilson, E., Le Thomisme, Paris, 1948.

— La Philosophie au Moyen Age, nouv. éd., Paris, 1955.

Hay, D., a.o., The Rennaissance debate, London, 1965.

Helton, T., The Rennaissance, Madison, Wisc., 1961.

Huizinga, J., Erasmus, New York, 1952.

Hyma, A., The Christian Rennaissance, Grand Rapids, Mich., 1924.

Inge, W. R., Christian Mysticism, seventh ed., 1933.

Jones, R. M., The Flowering of Mysticism, New York, 1939.

Knowles, M. D., The Evolution of Medieval Thought, London, 1962.

Kristeller, P. O., Studies in Rennaissance Thought, New York, 1961.
Laistner, M. L. W., Thought and Letters in Western Europe, A.D. 500 - 900, sev. ed., London, 1957.
Lense, E., Les écoles de la fin du VIIIe siècle a la fin du XII, Lille, 1940.
Mc Cracken, George, E., ed., Early Medieval Theology, Library of Christian Classics, vol. IX, Philadelphia, 1957.
New, J. F. H., The Rennaissance and Reformation, London, 1969.
Neubig, K. - H., Rennaissance und Reformation, 1350 - 1648, Munich, 1962.
Panofsky, E., Gothic Architecture and Scholasticism, New York, 1957.
Petry, Ray, C., ed., Late Medieval Mysticism, Library of Christian Classics, vol. XIII, Philadelphia, 1957.
Rashdall, H., The Universities of Europe in the Middle Ages, 3 vols., rev. ed., Oxford., 1936.
Smith, P., Erasmus, New York, 1964.
Steenberghen, F. Van, Aristotle in the West, Louvain, 1955.
Underhill, Evelyn, Mysticism, 12th ed., London, 1930.
Vignaux, P., La pensée au Moyen Age, Paris, 1938.

Ἀρχιμ. Στεφάνου Δ. Σαχπελίδου
Ἱεροκήρυκος

ΤΟ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ *

10. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου χειραφέτησις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Τῇ 17ῃ Δεκεμβρίου 1849 ἀπεβίωσεν ἐν ΚΠόλει ὁ ἐκεῖ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλός. Ἡ κηδεία αὐτοῦ ἐγένετο πάνδημος, παρέστη δὲ εἰς αὐτὴν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως μετὰ τοῦ τότε Πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Δ΄. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐθεώρησε, τῇ παρακινήσει τοῦ Γ. Μαυροκορδάτου, ὡς κατάλληλον ἀφορμὴν πρὸς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Καὶ πράγματι ἡ μὲν Ἱερὰ Σύνοδος διὰ τοῦ Προέδρου αὐτῆς συνέταξεν εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἄνθιμον Δ΄ διὰ τὰς ἐπιδαψιλευθείσας εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Ἰακώβου Ρίζου Νερουλοῦ τιμάς, ἡ δὲ Πολιτεία προσέφερεν εἰς τὸν Πατριάρχην τὸ παράσημον τοῦ Σωτῆρος. Ταῦτα ἐκομίσθησαν εἰς ΚΠολιν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Μισαὴλ Ἀποστολίδου μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ Μ. Ἐκκλησία θὰ ἐδέχετο τὴν ἐπιστολὴν καὶ θὰ ἀπήντα, ἡ δὲ ἀπάντησις θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀναγνώρισιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἀποκατάστασιν ἀδελφικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν[95].

Ἀλλ' ἡ Μ. Ἐκκλησία ἐδέχθη μὲν τὸ παράσημον καὶ ηὐχαρίστησε τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν διὰ τοῦ Π. Δεληγιάννη, ἀλλὰ «οὐκ ἐδέξατο τὴν ἐπιστολὴν τοῦ προέδρου τῆς Συνόδου τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, διότι ἠγνόει αὕτη τὴν ὕπαρξιν Ἐκκλησίας, ἧς ὁ τὴν ἐπιστολὴν

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ, 69 τεύχους Ἰανουαρίου - Φεβρουαρίου 1972.

[95] Φ. Βαφείδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 505 ἑξῆς. Χ. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 351.

γράψας ἠξίου εἶναι πρόεδρος»[96]. Τότε ἐγένετο κατάδηλον, ὅτι ἔπρεπε νὰ ζητηθῇ ἐπισήμως ἡ ἀναγνώρισις τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος παρὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Διὰ τοῦτο συνῆλθεν ἐν Ἀθήναις τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον καὶ ἔλαβεν ἀποφάσεις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Ἐπίσης συνεκλήθη καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Φαρμακίδου, ὅστις εἶχεν ἀποκατασταθῆ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν θέσιν τοῦ Γραμματέως καὶ ἀνθίστατο εἰς πᾶσαν πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ἐπικοινωνίαν. Τῇ 30ῇ Μαΐου 1850 ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐξέδωκεν ἐπίσημον πρᾶξιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξετίθεντο δι' ὀλίγων πάντα τὰ γενόμενα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξητεῖτο ἡ ἐπιδοκιμασία παρὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ καὶ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν. Ἐκτενεστέρα ἦτο ἡ συνοδεύουσα τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας ἐπιστολὴ τῆς Κυβερνήσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ αὕτη ἀνήγγελε τὴν ἵδρυσιν τοῦ αὐτονόμου καὶ ἀνεξαρτήτου ἑλληνικοῦ κράτους, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας ἐγένετο καὶ ἡ ἵδρυσις αὐτονόμου καὶ ἀνεξαρτήτου Ἐκκλησίας, καὶ ἐν γένει ἐδικαιολόγει τὴν τηρηθεῖσαν τακτικὴν ἐν τῇ ἱδρύσει αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Τέλος παρεκαλεῖτο ἡ Μ. Ἐκκλησία νὰ δεχθῇ τὴν τῆς Ἑλλάδος ὡς ἐν Χριστῷ ἀδελφὴν καὶ ἐδίδετο ὑπόσχεσις περὶ τηρήσεως τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν σεβασμοῦ καὶ ἀναγνωρίσεως τῶν κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας πρεσβείων τιμῆς πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προσεπάθησεν ἡ Κυβέρνησις νὰ δικαιολογήσῃ πάντα τὰ γενόμενα καὶ νὰ παραστήσῃ τὴν μὲν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ὡς ὑφισταμένην κατ' οὐσίαν ἀπὸ τοῦ 1821, τὴν δὲ νομοθεσίαν τοῦ 1833 ὡς στηριζομένην ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως συνελθουσῶν ἐθνοσυνελεύσεων, τῶν ὁποίων μετεῖχε καὶ ὁ κλῆρος.

Ἡ πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐπιστολὴ τῆς Κυβερνήσεως παρεκίνησαν τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἄνθιμον τὸν Δ', ὅπως συγκαλέσῃ Σύνοδον ἐν ΚΠόλει πρὸς ρύθμισιν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἡ σύνοδος αὕτη συνῆλθεν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου τῇ 16ῃ Ἰουνίου 1850, συμμετεῖχον δὲ αὐτῆς πέντε πρώην Πατριάρχαι ΚΠόλεως, ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος καὶ δεκατρεῖς μητροπολῖται τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὡς καὶ βαθμοῦχοι τῆς Ἐκκλησίας καὶ λογάδες τοῦ Γένους ἡμῶν. Ἀφοῦ ἐψάλη δοξολογία, κατὰ

---

[96] Γ. Μαυροκορδάτου, Περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθ., 1854, σελ. 197.

τὴν πρώτην συνεδρίαν ὁ Πατριάρχης ἐξέφρασε τὴν χαρὰν τῆς Μ.'Εκκλησίας, διότι αἱ τέως τῷ Οἰκουμενικῷ Θρόνῳ ὑπαγόμεναι Μητροπόλεις, Ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ Ἐπισκοπαὶ αἱ εὑρισκόμεναι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ καιρικὰς περιπετείας ἀπολειφθεῖσαι τῆς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως ἑνότητος, εὐσεβεῖ γνώμῃ καὶ ζήλῳ καὶ προαιρέσει τῶν ἐκεῖ Χριστιανῶν ἐπιζητοῦσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀποκατάστασιν. Ἐπικαλεσθεὶς δὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔργον ἀνέγνωσε κεκλεισμένων τῶν θυρῶν τὰ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος γράμματα [97]. Κατόπιν ἐξητάσθησαν διὰ μακρῶν οἱ λόγοι, «δι' οὓς ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία τοῖς τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν προνομίοις τιμηθῆναι προσήκει», καὶ ἐβεβαιώθη τὸ δικαίωμα τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας «τοῦ πρυτανεύειν ἔνθα καὶ ὅτε καὶ καθὰ δεῖ ταῖς ὑπὸ τὴν κυριαρχικὴν αὐτῆς περιφέρειαν ἁγιωτάταις Ἐκκλησίαις τὸ αὐτοκέφαλον, καὶ πάσας ἁπλῶς τὰς τοιάσδε ἐκκλησιαστικὰς οἰκονομίας ἐπικυροῦν καὶ ἀνακηρύττειν οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ ἱερωτάτου ἐπιγνωσθέντος καθήκοντος τοῦ τῇ αὐτῇ ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ ἄνωθεν ἐπιβεβλημένου, ἵνα τῆς ἁπανταχοῦ ὀρθοδόξων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν εὐσταθείας τε καὶ εὐκοσμίας καὶ κανονικῆς διεξαγωγῆς τε καὶ τάξεως Ἀποστολικῶς μεριμνᾷ τε καὶ κήδηται»[98].

Ἀφοῦ ἐξητάσθησαν πάντα ταῦτα ἐπισταμένως καὶ ἐνδελεχῶς, «ἔδοξε τῇ Ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Συνόδῳ, ἵνα τὰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος κράτος, τό γε νῦν ἔχον, ἀπαρτιζούσας ἁγιωτάτας Μητροπόλεις, Ἀρχιεπισκοπὰς καὶ Ἐπισκοπάς, ἐξηρτημένας τέως τοῦ ἁγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τῆς ΚΠόλεως, ἀπολύσῃ τοῦ λοιποῦ τῆς τοιαύτης ἐξαρτήσεως καὶ ἀναδείξῃ ἐφ' ὅροις τισὶ δικαιοτάτοις καὶ ἀναγκαιοτάτοις Ἐκκλησίαν Αὐτοκέφαλον κατὰ τὰς λοιπὰς Αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας καὶ κανονίσῃ αὐτῇ καθάπαξ τὴν ἐν γένει ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομίαν συμφώνως τοῖς θείοις Ἀποστολικοῖς καὶ Συνοδικοῖς κανόσι καὶ ταῖς πατρικαῖς διατάξεσι καὶ διατυπώσεσι καὶ τοῖς πατροπαραδότοις ἐθίμοις τῆς μιᾶς ἁγίας καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας»[99]. Ἀκολούθως ἡ Σύνοδος ὥρισεν ἐπιτροπὴν ἐκ τριῶν Ἀρχιερέων μετὰ γραμματέως τοῦ ἱεροκήρυκος Νικηφόρου Γλυκᾶ πρὸς καθορισμὸν τῶν

---

[97] Κ. Οἰκονόμου, Σῳζόμενα ἐκκλ. Συγγράμματα, τόμος 2, σελ. 527-538. Θ. Φαρμακίδου, Συνοδικὸς Τόμος, Ἀθ., 1852, σελ. 20 ἑξῆς.

[98] Κ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 539.

[99] Αὐτόθι.

ὅρων, ὑφ' οὓς ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος θὰ ἀνεκηρύσσετο αὐτοκέφαλος, καὶ οὕτως ἔληξεν ἡ πρώτη συνεδρία.

Κατὰ τὴν δευτέραν συνεδρίαν τῆς Συνόδου ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς Μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος Τυπάλδος [100] ὑπέβαλε σχέδιον ὅρων περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας. Ἐγκριθέντων τῶν ὅρων ὥρισεν ἡ Σύνοδος, ὅπως κατὰ τὴν ἔννοιαν τούτων συνταχθῇ ὁ ἱερὸς «Συνοδικὸς Τόμος» περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Κατὰ τὴν τρίτην συνεδρίαν ὁ οὑτωσὶ συνταχθεὶς Συνοδικὸς Τόμος ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως καὶ κυρώσεως τῆς Συνόδου [101] καὶ ὡρίσθη νὰ γραφῶσι τὰ σχετικὰ Πατριαρχικὰ καὶ Συνοδικὰ γράμματα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, πρὸς τὸν ἱερὸν κλῆρον καὶ πρὸς πάντα τὸν εὐσεβῆ λαὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸς τοὺς Πατριάρχας. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων μετὰ τὸ τέλος τῆς Θείας Λειτουργίας ἡ Σύνοδος συνῆλθεν εἰς τὴν Δ΄ συνεδρίαν αὐτῆς, καθ' ἣν μετὰ τὴν προσήκουσαν δέησιν πρὸς τὸν Θεὸν ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ὁ Συνοδικὸς Τόμος καὶ ἀκολούθως ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν συγκροτούντων τὴν Σύνοδον ἐν μέσῳ βαθυτάτης συγκινήσεως. Λόγους ἐξαίροντας τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος ἐξεφώνησαν ὁ Μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος, ὁ Μισαὴλ Ἀποστολίδης καὶ ὁ Γ. Ἰακωβᾶτος [102].

Διὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου ὡρίζοντο τὰ ἑξῆς: 1) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀνακηρύσσεται αὐτοκέφαλος καὶ ἀνεξάρτητος. 2) Ὑπερτάτη ἀρχὴ αὐτῆς ἔσται Σύνοδος ἐξ Ἀρχιερέων ἐρχομένων κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς χειροτονίας. 3) Πρόεδρος τῆς Συνόδου ἔσται ὁ κατὰ καιροὺς Μητροπολίτης Ἀθηνῶν. 4) Ἡ διοίκησις θὰ ἐπιτελῆται «κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης κοσμικῆς ἐξουσίας». 5) Οἱ Ἀρχιερεῖς κατὰ τὴν Θ. Λειτουργίαν θὰ μνημονεύωσι τῆς Συνόδου, αὕτη δὲ ἐν τοῖς διπτύχοις τοῦ τε κατὰ και-

---

[100] Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Σχολάρχης τῆς ἡμετέρας τροφοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς. Γεννηθεὶς ἐν Ληξουρίῳ τῆς Κεφαλληνίας, ἔνθα ἐδιδάχθη κατ' ἀρχὰς τὰ ἱερὰ γράμματα καὶ τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν καὶ χειροτονηθεὶς εἰς διάκονον μετέβη εἰς Βενετίαν, ἔνθα ἐσπούδασεν ἐκμαθὼν τὴν Λατινικήν, Γαλλικήν, Ἰταλικὴν καὶ Ἑβραϊκήν. Κληθεὶς ὑπὸ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἵνα διευθύνῃ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης, ἀνέλαβε προθύμως τὸ ἔργον καὶ εἰργάσθη μετὰ ζήλου καὶ αὐταπαρνήσεως διὰ τὴν προαγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Σχολῆς. Βραδύτερον ἐξελέγη Μητροπολίτης Σταυρουπόλεως. Βλ. Α. Μέξη, Ἡ ἐν Χάλκῃ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολή, 1844 - 1933, Σταμπούλ, 1935, σελ. 43 ἑξῆς.

[101] Κ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 542 ἑξῆς.

[102] Ἐφημερὶς «Αἰών», ἔτος 1850, ἀριθ. 1092.

ρὸν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν κατὰ τάξιν, καθὼς καὶ πάσης ἐπισκοπῆς 'Ορθοδόξων. 6) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος θὰ λαμβάνῃ «ὁσάκις ἂν χρήζῃ, καὶ τὸ Ἅγιον Μύρον παρὰ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας». 7) Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνόδου καὶ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἀναγορευόμενος θὰ ἐπιστέλλῃ τὰ συνοδικὰ γράμματα πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας, καθὼς καὶ αὐτοὶ τὸ αὐτὸ θὰ ποιῶσιν. 8) Ἐν τοῖς σπουδαίοις ἐκκλησιαστικοῖς ζητήμασι θὰ ἀναφέρηται ἡ Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία εἰς τὴν τοιαύτην ΚΠόλεως. 9) Θέματα ἐσωτερικῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, χειροτονίαι κλπ. θὰ ρυθμίζωνται ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου διὰ πράξεως αὐτῆς. Προσέτι ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἀναγνωρίζει «πλήρη καὶ κυρίαν καὶ Ἀποστολικὴν τὴν ψήφῳ καὶ δοκιμασίᾳ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν, Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων γινομένην χειροτονίαν, ἣν ἔλαβον ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ Ἀποστολικοῦ Οἰκουμενικοῦ τούτου θρόνου, ἢ καὶ ἀφ' ἑτέρου Ἀποστολικοῦ θρόνου, ἢ καὶ Συνόδων αὐτοκεφάλων τῶν ἐν τῷ Ὀρθοδόξῳ πληρώματι. Ἔτι δὲ κατέχει πλήρη, κυρίαν καὶ Ἀποστολικὴν πᾶσαν χειροθεσίαν αὐτῶν, καὶ πᾶσαν ἱερὰν τελετὴν νομίμως τελουμένην, καὶ τοιαύτην ἀξιοῖ κατέχεσθαι καὶ παρὰ πάντων τῶν Ὀρθοδόξων»[103].

Οἱ ἐν Ἑλλάδι εὐχαρίστως ἀπεδέχθησαν τὰ Πατριαρχικὰ γράμματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐρρυθμίζοντο τὰ τῆς διοικήσεως τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Κυβέρνησις ἔσπευσε νὰ καταρτίσῃ τὴν Σύνοδον κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Τόμου ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἀττικῆς Νεοφύτου ὀνομασθέντος Μητροπολίτου Ἀθηνῶν. Ὁ Βασιλεὺς δεχθεὶς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἐδήλωσε πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι τὴν ἐπανάληψιν τῶν κανονικῶν σχέσεων τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῶν λοιπῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν θεωρεῖ ὡς ἓν τῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ λαμπροτέρων συμβεβηκότων· ἀπερχόμενος δὲ τῇ 28ῃ Ἰουλίου 1850 εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἀναθέτων τὴν ἀντιβασιλείαν εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ Ἀμαλίαν ἐξεδήλου καὶ πάλιν τὴν χαράν του ἐπὶ τῇ γενομένῃ κανονικῇ ἀνεξαρτητοποιήσει.

Εἰς τὰ Πατριαρχικὰ Γράμματα ἀπήντησαν ἡ μὲν Ἱερὰ Σύνοδος ὡς δῶρον τιμαλφὲς ἀποδεχομένη παρὰ τῆς Μ. Ἐκκλησίας τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, οἱ δὲ Ὑπουργοὶ εὐγνωμονοῦντες μέν, μὴ παραιτούμενοι δὲ τῶν περὶ ἀνεξαρτησίας παλαιῶν ἀντιλήψεων, ἣν ἐθεώρουν ἀναγνωρισθεῖσαν μόνον κανονικῶς, ὡς πρὸς δὲ τὸ ἀκώλυτον τῆς

---

[103] Κ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 545 ἑξῆς.

Ἐκκλησίας ἐν τοῖς πνευματικοῖς δηλοῦντες, ὅτι οὐδέποτε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος παρεκωλύθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως κατὰ καθῆκον καὶ δικαίωμα ἐπιτηρούσης. Ἀποκρούων τὰς ἰδέας ταύτας ὁ Πατριάρχης διεμαρτυρήθη ἐν τῇ πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς ἀπαντήσει κατὰ πάσης ἀλλοιώσεως τοῦ Τόμου, προλαμβάνων δὲ πᾶσαν παρεξήγησιν ἤδη τὸν Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνεξέδωκε τῷ Τόμῳ καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου.

Κατόπιν τούτων ὁ Φαρμακίδης ἀπεμακρύνθη ὁριστικῶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑπηρεσίας καὶ οὕτως ἐγένετο κατ' ἀρχὰς δεκτὸς ὁ Συνοδικὸς Τόμος. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἑωρτάσθη καθ' ὅλον τὸ κράτος, συνεστήθη δὲ ἰδιαίτερος πανηγυρισμὸς τὴν 20ὴν Αὐγούστου. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐν μέσῳ γενικῆς τοῦ λαοῦ χαρᾶς ἀνεπέμφθη εὐχαριστήριος δοξολογία πρὸς τὸν Θεὸν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, τῷ τότε Μητροπολιτικῷ Ναῷ τῶν Ἀθηνῶν, εἰς ἣν προσῆλθεν αὐτοπροσώπως ἡ βασίλισσα Ἀμαλία, ἀνεγνώσθη δὲ ὁ Συνοδικὸς Τόμος ὑπὸ τοῦ Μισαὴλ Ἀποστολίδου, ὅστις ἐν ἐπικαίρῳ ὁμιλίᾳ αὐτοῦ ἐξῆρε τὸ γεγονὸς τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Τύπου ποικιλιτρόπως ἐσχολιάσθη τὸ γεγονός, χαρακτηριστικῶς δὲ ἐγράφη, ὅτι «ἐὰν ἡ 25η Μαρτίου ἔθεσε τὸν πρῶτον θεμέλιον λίθον τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ 20ὴ Αὐγούστου 1850 ἔθεσε τὸν ἕτερον αἰώνιον λίθον τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἑνότητος τῆς Ἑλλάδος»[104].

11. *Ὁ ρόλος καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Οἰκονόμου ἐπὶ τῆς τελικῆς ρυθμίσεως τοῦ ζητήματος*

Ἀνασκοποῦντες ἤδη τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς τελικῆς ρυθμίσεως τοῦ ζητήματος τῆς ἀνεξαρτητοποιήσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ τονίσωμεν τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον ἀφανῶς τε καὶ φανερῶς διεδραμάτισεν ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἐν τῇ σπουδαιοτάτῃ ταύτῃ ἐκκλησιαστικῇ ὑποθέσει. Δυνάμεθα μετ' ἀσφαλοῦς βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν, ὅτι σύνολον τὸ περιεχόμενον τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ 1850 οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ πανηγυρικὴ ἀναγνώρισις καὶ ἐπικύρωσις τῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν περιπετειώδη βίον ὑπεστήριζε καὶ διεκήρυττεν ὁ Οἰκονόμος σχετικῶς μὲ τὸν τρόπον τῆς ἀπονομῆς τῆς αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας εἰς τὴν Ἑλλαδικὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ ὑποβαλὼν τὸ σχέδιον ὅρων, ἐφ' οὗ ἐστηρίχθη ἡ σύνταξις τοῦ Συνο-

---

[104] «Αἰών», 20 Αὐγούστου 1850.

δικοῦ Τόμου, Μητροπολίτης Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος Τυπάλδος, **συνεδέετο** στενῶς καὶ φίλα **διέκειτο πρὸς τὸν Οἰκονόμον καὶ** ὡς ἐκ τούτου εἶναι δυνατὸν μετὰ βεβαιότητος νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι ὡς βάσιν τοῦ σχεδίου του ἔθεσε τὸ ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου ἐν ἔτει 1830 ὑποβληθὲν σχέδιον Συνοδικοῦ Ψηφίσματος [105]. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἁπλῆς ἀναγνώσεως τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου διαπιστοῦται, ὅτι ἐν αὐτῷ ἀπεικονίζονται οἱ κόποι καὶ αἱ προσπάθειαι τοῦ Οἰκονόμου διὰ τὴν σύμφωνον πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν Ἱερῶν Κανόνων λύσιν τοῦ ζητήματος. Βασικὴ λ.χ. ἀρχὴ τοῦ Οἰκονόμου, τὴν ὁποίαν μετ' ἀκλονήτου πεποιθήσεως ὑπεστήριζεν, ἦτο, ὅτι μόνη ἡ Μ. Ἐκκλησία ἦτο ἁρμοδία νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὡς αὐτοκεφάλου· ὄντως δὲ ἡ Μ. Ἐκκλησία διὰ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου δὲν ἀνεγνώρισε τὴν αὐθαιρέτως ἀνακηρυχθεῖσαν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἀνεκήρυξεν αὐτὴν τὸ πρῶτον αὐτοκέφαλον.

Ἡ ἐν ΚΠόλει Ἐκκλησία ἀναγνωρίζουσα καὶ ἐκτιμῶσα τοὺς ἀγῶνας τοῦ Οἰκονόμου καὶ τὴν σπουδαιοτάτην αὐτοῦ συμβολὴν εἰς τὴν τελικὴν ρύθμισιν τοῦ ζητήματος, εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου δι' ἰδιαιτέρας Πατριαρχικῆς ἐπιστολῆς ἀνήγγειλεν εἰς αὐτὸν τὴν συγκρότησιν τῆς Μεγάλης Συνόδου, τὴν σύνταξιν τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου καὶ τὴν δι' αὐτοῦ ἀνακήρυξιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὡς αὐτοκεφάλου. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ὁ Πατριάρχης συγχαίρει τὸν Οἰκονόμον, διότι, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ προπαρεσκεύασε τὴν ἕνωσιν, «ὅπως ἀποβῇ μὲν ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς Αὐτοκέφαλος ἡ ἐν Ἑλλάδι Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, καταιωθῶσι δὲ τοῦ σχίσματος αἱ ἐπιβουλαὶ καὶ ραδιουργίαι». Τέλος ὁ Πατριάρχης θεωρεῖ δικαίαν καὶ εὔλογον τὴν χαρὰν τοῦ Οἰκονόμου ἐπὶ τῇ τελικῇ διευθετήσει τοῦ ζητήματος, ἐπαινεῖ δὲ καὶ εὐλογεῖ αὐτόν [106].

Οὕτω λοιπὸν μετὰ πολυχρόνιον σκληρὸν ἀγῶνα, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου ὁ Οἰκονόμος ὑβρίσθη, ἐσυκοφαντήθη, ἐθεωρήθη ὄργανον τῆς ρωσσικῆς πολιτικῆς, ὑπερίσχυσαν ἐν τέλει αἱ ὑγιεῖς καὶ σωτήριοι ἀρχαὶ τοῦ σοφοῦ ἀνδρός, τοῦ νέου τούτου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Καὶ δὲν ἔπαυσε μὲν καὶ μετὰ ταῦτα νὰ ἀγωνίζηται ὁ Οἰκονόμος ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. «Μεγαλόψυχος εἰς τὰς ὕβρεις καὶ συκοφαντίας τῶν ἐχθρῶν, δίκην προφήτου ἐνθέου, ἐχρησμοδότει καὶ μετεωρίζετο

---

105 Α. Μέξη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 88 ἑξῆς.
106 Κ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. δ' - ζ'.

εἰς εἰκόνας καὶ ἡ σελαγίζουσα αὐτοῦ ρητορεία κατήρδευε τὰς ψυχὰς τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων»[107]. Εἰργάσθη μέχρι γήρατος ἀκαμάτως ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας γενικῶς καὶ εἰδικώτερον ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τῆς κατὰ τοὺς κανόνας διοικήσεως καὶ πορείας αὐτῆς καὶ τῆς διατηρήσεως τῶν μετὰ τοῦ Πατριαρχείου ἀγαθῶν σχέσεων. «Διὰ Σιὼν οὐ σιωπήσομαι — ἀνεφώνει ὁ Οἰκονόμος — καὶ δι' Ἱερουσαλὴμ οὐκ ἀνήσω, ἀλλ' ὑπηρετήσω δὴ κἀγώ, καθὼς καὶ ἄλλοι τοσοῦτοι, τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ πονήσω τὰ δυνατά, ἀσθενὴς μὲν τὸ σῶμα καὶ νοσερὸς καὶ τὰς ἡμέρας μου βλέπων ἤδη κεκλιμένας ὡσεὶ σκιάν, ἀλλ' ὅμως πονήσω καὶ κοπιάσω, γέρων ἄναλκις σμικρὰ θητεύων Θεῷ»[108]. Ἀλλ' ἡ μετὰ ταῦτα δρᾶσις τοῦ Οἰκονόμου ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης. Ἀπομένει ἤδη πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς μελέτης νὰ διατυπώσωμεν γενικάς τινας κρίσεις καὶ συμπεράσματα πρὸς ἔξαρσιν τῶν προσπαθειῶν τοῦ περὶ οὗ πρόκειται μεγάλου ἀνδρὸς καὶ τῆς ὅλης αὐτοῦ προσωπικότητος, εἰς ὃ ἔργον χωροῦμεν σὺν Θεῷ ἐν τοῖς ἑξῆς.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

Ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία, ἀφοῦ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ζωῆς της διετέλεσεν ὑπὸ τὴν διοικητικὴν ἐπιρροὴν καὶ ἐπίβλεψιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, ὑπήχθη ἀπὸ τοῦ 733 ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως. Ἡ τοιαύτη διοικητικὴ ἐξάρτησις διακοπεῖσα προσωρινῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Φραγκοκρατίας ἀποκατεστάθη βαθμιαίως διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτήσεως τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦ 1833, ἤτοι ἐπὶ ἕνδεκα ὁλοκλήρους αἰῶνας.

Διαρκούσης τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἡ ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐξάρτησις τῶν ἐν Ἑλλάδι Μητροπόλεων καὶ Ἐπισκοπῶν ἐχαλαρώθη κατ' ἀνάγκην μέχρι διακοπῆς, καθ' ὅσον λόγῳ τῶν ἐκτάκτων πολεμικῶν συνθηκῶν δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου διαποίμανσις τῶν ἐπαρχιῶν τούτων. Ἕκαστος Μητροπολίτης τότε κατέστη οἱονεὶ αὐτοκέφαλος καὶ ἀποκλειστικῶς ὑπεύθυ-

---

[107] Π. Συνοδινοῦ, Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Ε.Φ., 7 (1911), σελ. 57.

[108] Κ. Οἰκονόμου, Ἐπίκρισις εἰς τὴν περὶ νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας σύντομον ἀπάντησιν τοῦ σοφοῦ διδασκάλου Βάμβα, Ἀθ., 1839, σελ. δ'.

νος διὰ τὴν διαποίμανσιν τῆς ἐπαρχίας του. Παρὰ ταῦτα οὐδέποτε ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία ἔπαυσε νὰ θεωρῇ ἑαυτὴν ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ Πατριαρχείου. Τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων ἐθεώρει προσωρινὴν καὶ ἐκ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν ἐπιβληθεῖσαν. Τὸ αὐτὸ ἐφρόνει καὶ ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τῶν Ἑλλήνων. Ἐὰν δὲ πολλάκις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὰ πρῶτα μετ' αὐτὴν ἔτη ἐγίνετο λόγος τόσον ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας περὶ συγκροτήσεως ἀνωτάτης τινὸς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπελευθερωθείσῃ Ἑλλάδι, καὶ πάλιν προϋπετίθετο πάντοτε, ὅτι ἡ συγκροτηθησομένη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ θὰ εἶχε χαρακτῆρα προσωρινότητος μέχρι τῆς ὁριστικῆς ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ρυθμίσεως τοῦ ζητήματος.

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐκυκλοφόρει ἤδη πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἀποδεσμεύσεως καὶ ἀνεξαρτητοποιήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν ταῖς ἀπελευθερωθησομέναις χώραις. Πρῶτος ἔρριψε τὴν ἰδέαν ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἕνεκα δὲ τοῦ μεγίστου κύρους, τοῦ ὁποίου οὗτος ἀπήλαυε παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἡ ἰδέα αὕτη εὗρεν εὐμενῆ ὑποδοχὴν ἰδίᾳ ἐκ μέρους τῶν πολιτικῶν. Εἰς τὴν εὐρυτέραν διάδοσιν τῆς ἰδέας ταύτης συνετέλεσε καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Βαττὲλ «Τὸ δίκαιον τῶν Ἐθνῶν», διὰ τοῦ ὁποίου διεδίδοντο ἰδέαι πολιτειοκρατικαὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς πρὸς τὴν Πολιτείαν σχέσεις αὐτῆς.

Θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς ἰδέας τῆς ἀνεξαρτητοποιήσεως τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ὁ ἀρχιμανδρίτης Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὅστις ἀφ' ἑνὸς μὲν συνεμερίζετο τὰς ἰδέας τοῦ Κοραῆ λόγῳ τοῦ στενοῦ πρὸς αὐτὸν συνδέσμου, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῶν ἐν Γερμανίᾳ σπουδῶν του εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προτεσταντικῶν ἀντιλήψεων περὶ διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐφρόνει, ὅτι «Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία εἶναι ἓν κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν αὐτῶν εἶδος» καὶ ὅτι συνεπῶς ἅμα τῇ ἱδρύσει κράτους τινὸς αὐτομάτως καὶ ἡ ἐν αὐτῷ Ἐκκλησία καθίσταται ἀνεξάρτητος ἀφ' ἑαυτῆς μὴ ἐπιδεομένη χειραφετήσεως καὶ ἀνακηρύξεως παρ' ἄλλης Ἐκκλησίας.

Ἀνεφέρθησαν δηλαδὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος δύο τάσεις καὶ ρεύματα, ἅτινα κατὰ τὸν νόμον τῆς δράσεως καὶ ἀντιδράσεως ἦτο φυσικὸν νὰ ἀναφανοῦν, καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὰ ἐδημιουργήθησαν δύο παρατάξεις: ἡ μὲν μία λίαν συντηρητική, προσηλωμένη εἰς τὰ παραδεδομένα, ἡ δὲ ἄλλη φιλελευθέρα, μὴ διστάζουσα νὰ προβῇ εἰς διοικητικὰς καινοτομίας, χωρὶς βεβαίως νὰ θίγῃ τὴν δογμα-

τικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Τῆς δευτέρας ταύτης ἐκπρόσωπος ἦτο ὁ Φαρμακίδης, ἐνῷ τῆς πρώτης ἐκπρόσωπος κατέστη μετ' ὀλίγον ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος.

Τὸ ζήτημα, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἐτέθη ὀξύτερον καὶ ἐπιτακτικώτερον μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννης Καποδίστριας ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς προσηλώσεώς του εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνεκα τοῦ προώρου βιαίου θανάτου του δὲν ἔδωκεν ὁριστικὴν λύσιν εἰς τὸ ζήτημα· ὁ δὲ πρῶτος βασιλεὺς Ὄθων ἀνήλικος ὢν καὶ ἑτερόδοξος συνάμα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δώσῃ τὴν ἐνδεδειγμένην λύσιν. Ἡ ρύθμισις τοῦ ζητήματος μοιραίως περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ δὴ τοῦ προτεστάντου Maurer. Ἡ Ἀντιβασιλεία, ὡς ἦτο φυσικόν, ηὐνόει τὰς ἀπόψεις τοῦ Φαρμακίδου ὁρμωμένη ἐκ διαφόρων ἢ ἐκεῖνος λόγων. Ὁ Φαρμακίδης δηλονότι ἤθελε τὴν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἀνεξαρτησίαν διὰ λόγους ἐθνικούς, ἤτοι πρὸς ἀποφυγὴν τυχὸν δυσαρέστων ἐπεμβάσεων τοῦ Πατριαρχείου ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Τούρκων εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος· ἐνῷ ἡ Ἀντιβασιλεία ἤθελε τὴν ἀνεξαρτησίαν διὰ λόγους πολιτειοκρατικούς, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δηλαδὴ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας καὶ ἀντιλήψεις ἀνεκηρύχθη ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀφ' ἑαυτῆς αὐτοκέφαλος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης ἄλλης μὲ ἀρχηγὸν τὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δοθεῖσα λύσις ἦτο σύμφωνος πρὸς τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν τῶν ὁρίων κράτους καὶ Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ κρατήσασαν ἀρχήν, καθ' ἣν «τὰ ἐκκλησιαστικὰ τοῖς πολιτικοῖς συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν»· ἦτο ὅμως ἐντελῶς ἀντικανονικὴ καὶ ἀπαράδεκτος ὡς πρὸς τὰ δύο ἄλλα αὐτῆς σημεῖα: τὴν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἀνακήρυξιν τοῦ αὐτοκεφάλου καὶ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν.

Ἐπὶ τῶν δύο τούτων σημείων ἀκριβῶς ἔλαβε θέσιν σαφῶς ἀντίθετον ὁ μετ' ὀλίγον κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Ἡ ἄκρα συντηρητικότης τοῦ Οἰκονόμου καθίστα αὐτὸν ἀντίποδα τοῦ ἄκρως φιλελευθέρου Φαρμακίδου. Ἡ προσήλωσίς του εἰς τοὺς ἱεροὺς κανόνας καὶ τὰς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ βαθεῖα ἀφοσίωσίς του πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὰς ἐνεργείας τοῦ Φαρμακίδου καὶ τοῦ Maurer. Δὲν ἠρνεῖτο ὁ Οἰκονόμος τὸ δικαίωμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὅπως καταστῇ ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοκέφαλος·

ἤθελεν ὅμως ἡ ἀνεξαρτητοποίησις νὰ μὴ γίνῃ αὐθαιρέτως ἀλλὰ κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ παρ' αὐτοῦ νὰ χειραφετηθῇ καὶ ἀνακηρυχθῇ αὐτοκέφαλος ἡ νέα Ἐκκλησία. Σφόδρα δὲ ἀντετίθετο καὶ ἐκάκιζε τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν. Ὅπως ἄλλοτε ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν εἰκονομάχον αὐτοκράτορα Λέοντα τὸν Ἴσαυρον ἐτόνιζε κατηγορηματικῶς, ὅτι «οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τὴν Ἐκκλησίαν», οὕτω καὶ τώρα ὁ Οἰκονόμος διεκήρυττεν, ὅτι «ὁ βασιλεὺς καὶ δυνάστης οὐδέποτε λαμβάνει καὶ τὴν ἱερὰν ποιμαντορίαν τῆς ἀχράντου καὶ ἀναιμάκτου βακτηρίας ὁροθετῶν τὰ τῆς Ἐκκλησίας». Μὲ θάρρος προφητικὸν καὶ παρρησίαν ἀποστολικὴν ὑπεστήριξε τὰς θέσεις του αὐτὰς δι' ἄρθρων καὶ συγγραφῶν, καίτοι ἐγνώριζε τὰς ἀπολυταρχικὰς τάσεις τοῦ Ὄθωνος καὶ εἶχε καλῶς ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ φόβος τῆς ἐξορίας ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν διὰ τὴν ἀντίδρασίν του αὐτήν. Ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῆς ἀληθείας· διότι ὄντως ἡ θέσις τοῦ Οἰκονόμου ἦτο αὐτὴ ἡ ἀλήθεια ἡ ἐκ τῶν Ἱερῶν Κανόνων καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας παραδόσεων ἀπορρέουσα. Ἠγωνίσθη χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ τὴν ψυχραιμίαν του καὶ τὴν ἀξιοπρέπειάν του, οὔτε νὰ κατέλθῃ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἀντιπάλων του, οἵτινες ἐξετόξευον κατ' αὐτοῦ ὕβρεις καὶ συκοφαντίας.

Αἱ προσπάθειαι τοῦ Οἰκονόμου ὠφέλησαν τὰ μέγιστα τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐβοήθησαν αὐτὴν νὰ κατανοήσῃ τὰ σφάλματα, τὰ ὁποῖα εἶχε διαπράξει ἐν τῇ ἀνακηρύξει τοῦ αὐτοκεφάλου καὶ ὑπέδειξαν τὴν ἀκολουθητέαν ὁδόν· ἀλλὰ καὶ τὴν Πολιτείαν ἠνάγκασαν νὰ ἀναθεωρήσῃ τὰς περὶ Ἐκκλησίας ἀντιλήψεις αὐτῆς καὶ νὰ μεταβάλῃ στάσιν καὶ συμπεριφορὰν ἀπέναντι αὐτῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατέστη ἐμφανὲς κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1844 ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος.

Ἐν τῷ ἀγῶνί του ὁ Οἰκονόμος ἐδικαιώθη διττῶς. Ἐδικαιώθη πρῶτον ἀρνητικῶς διὰ τῆς ἐπαληθεύσεως τῶν προβλέψεών του περὶ τῶν ὀλεθρίων ἐπακολουθημάτων τῆς ἀντικανονικῆς ἀνακηρύξεως τοῦ αὐτοκεφάλου καὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν πολιτείαν. Ἐδικαιώθη δεύτερον θετικῶς διὰ τῆς τελικῆς ἀποδοχῆς καὶ ἐπικρατήσεως τῶν ἀπόψεών του, ἥτις καὶ ἀπετέλει τὴν μεγίστην ἠθικὴν ἱκανοποίησιν αὐτοῦ.

Οὕτω δυνάμεθα ἄνευ ὑπερβολῆς νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Οἰκονόμος ὑπῆρξεν ὁ νικητὴς τοῦ σκληροῦ ἐκείνου ἀγῶνος. Ἐὰν ὁ Φαρμακίδης ὑπῆρξεν ὁ ὑποστηρικτὴς τῆς ἰδέας τοῦ αὐτοκεφάλου καὶ ὁ πρωτεργάτης τῆς πραγματοποιήσεώς της, ὁ Οἰκονόμος εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἐτο-

ποθέτησε τὸ αὐτοκέφαλον ἐπὶ ὀρθῶν βάσεων καὶ διώρθωσε τὰ τρωτὰ τοῦ συστήματος τοῦ ἀντιπάλου του. Ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο τούτων ρευμάτων συνέθεσε τὴν διοικητικὴν μορφὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἥτις ὑφίσταται μέχρι σήμερον. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ θέσις τοῦ Φαρμακίδου ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος σοβαρώτατα προβλήματα, ἡ ἀντίδρασις τοῦ Οἰκονόμου προεφύλαξεν αὐτὴν ἐκ κινδύνων ἔτι σοβαρωτέρων, τοὺς ὁποίους παρεσκεύαζεν ἡ ριζοσπαστικὴ διάθεσις τοῦ Φαρμακίδου. Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ Φαρμακίδου ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος κατέστη ὑποτελὴς εἰς τὴν Πολιτείαν, ἀπεχωρίσθη δὲ καὶ ἀπεμονώθη ἀπὸ τῶν λοιπῶν ὁμοδόξων Ἐκκλησιῶν· ἐνῷ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ Οἰκονόμου δὲν ἀπωλέσθη μὲν τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀλλ' ἀνεγνωρίσθη καὶ κατωχυρώθη, ταυτοχρόνως δὲ ἀνέκτησεν αὕτη τὴν ἀπὸ τῆς Πολιτείας ἀνεξαρτησίαν της καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν ἐπικοινωνίαν. Πάντα ταῦτα κατατάσσουν τὸν Οἰκονόμον μεταξὺ τῶν μεγάλων μορφῶν τῆς νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, καὶ εἰδικώτερον τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονήσουν τὴν φωτεινὴν μορφὴν καὶ τὰς μεγάλας καὶ ἀποτελεσματικὰς ὑπηρεσίας Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων.

Κωνσταντίνου Α. Παπαγιάννη
Πρωτοπρεσβυτέρου

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΤΗΣ Μ. ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ*

Ο ΚΑΝΩΝ ΤΗΣ Μ. ΠΕΜΠΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς κανόνας τῶν λοιπῶν ἡμερῶν τῆς Μεγ. Ἑβδομάδος, οἵτινες ἐποιήθησαν ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ τριώδιοι (ὁ δὲ τῆς Μ. Τρίτης διώδιος καὶ ὁ τοῦ Μεγ. Σαββάτου τετραώδιος ἐπεκταθεὶς βραδύτερον ὑπ' ἄλλων εἰς ὀκταώδιον), ὁ τῆς Μεγ. Πέμπτης ἐποιήθη ὑπ' αὐτοῦ ἐξ ἀρχῆς πλήρης, ἤτοι ὀκταώδιος κατ' ἔλλειψιν μόνον τῆς β' ᾠδῆς, τῆς ὁποίας ἡ παράλειψις φαίνεται ὅτι εἶχε καθιερωθῆ λίαν ἐνωρίς, διὰ τὰς ἑορτασίμους τοὐλάχιστον ἡμέρας. Τὴν διαφορὰν ταύτην ὑποδεικνύει αὐτὸς ὁ ποιητὴς διὰ τῆς ἀκροστιχίδος «Τῇ μακρᾷ Πέμπτῃ μακρὸν ὕμνον ἐξάδω», ἀποτελούσης ἰαμβικὸν ἑξάμετρον καὶ ἀναφερομένης ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν κανόνα τοῦτον, ἐνῷ τὰ τριώδια τῶν τριῶν προηγουμένων ἡμερῶν περιλαμβάνονται, ὡς εἴδομεν, εἰς κοινὴν ἀκροστιχίδα.

Ὁ λόγος δέ, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Κοσμᾶς ἐποίησεν ὁλόκληρον κανόνα διὰ τὴν Μεγ. Πέμπτην, εἶναι ἡ διαφορὰ καὶ ὑπεροχὴ τῆς ἡμέρας ταύτης, ἥτις φέρει χαρακτῆρα ἑορτάσιμον ἐν μέσῳ τῆς αὐστηροτάτης νηστείας τῆς Μεγ. Ἑβδομάδος.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερος λόγος τεχνικὸς ὡδήγησε τὸν ποιητὴν εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Κατὰ τὴν Μεγ. Πέμπτην ἐπιτελεῖται ἡ ἀνάμνησις οὐχὶ ἑνὸς ἀλλὰ τεσσάρων γεγονότων, ἤτοι τοῦ νιπτῆρος, τοῦ μυστικοῦ δείπνου, τῆς ἐν Γεθσημανῆ προσευχῆς καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰούδα προδοσίας τοῦ Κυρίου[1]. Ἡ διαπραγμάτευσις λοιπὸν τόσων σπουδαιοτάτων θεμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐντὸς ἑνὸς τριῳδίου, ἀλλ' ἀπῄτει μεγαλύτερον ἀριθμὸν τροπαρίων.

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 129, τεύχ. Μαρτίου - Ἀπριλίου 1971.

[1] Βλ. τὸ Συναξάριον τῆς Μεγ. Πέμπτης.

Καὶ εἰ ςτὸν κανόνα τοῦτον παρατηρεῖται ἡ κατανομὴ τῶν θεμάτων κατὰ ᾠδάς, τὴν ὁποίαν εἴδομεν καὶ εἰς τὸ τριώδιον τῆς Μεγ. Τετάρτης. Οὕτως εἰς τὴν α′ ᾠδὴν παρουσιάζεται ἡ Σοφία (=ὁ Υἱὸς) τοῦ Θεοῦ προετοιμάζουσα καὶ παρατιθεῖσα τὴν ἑαυτῆς τράπεζαν· ἡ γ′ καὶ δ′ ἀναφέρονται εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς σχετικοὺς λόγους τοῦ Κυρίου· ἡ ε′ εἰς τὸν νιπτῆρα καὶ ἡ στ′ εἰς τὴν ἐξ ἀφορμῆς αὐτοῦ διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου· ἡ ζ′ καὶ η′ εἰς τὴν προδοσίαν· εἰς δὲ τὴν θ′ ὁ ποιητὴς ἐπανέρχεται εἰς τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον. Ὥστε ἐκ τῶν τεσσάρων ὑποθέσεων τῆς ἡμέρας ὁ ποιητὴς ἀσχολεῖται μὲ τὰς τρεῖς, ἀφήνων ἄνευ τινὸς διαπραγματεύσεως τὴν προσευχὴν τοῦ Κυρίου.

Ἐκ τῶν είρμῶν τοῦ κανόνος οἱ μὲν τῶν ᾠδῶν α′, στ′, ζ′ καὶ η′ ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ θέματα τῶν ἀντιστοίχων βιβλικῶν ᾠδῶν· οἱ δὲ τῶν ᾠδῶν γ′, ε′ καὶ θ′ ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς ἡμέρας διασώζοντες ἀπηχήσεις τινὰς μόνον τῶν βιβλικῶν ᾠδῶν· ὁ τῆς ᾠδῆς τέλος συνδέεται μὲν στενότατα πρὸς τὴν βιβλικὴν ᾠδήν, προσαρμόζεται ὅμως ἄριστα καὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἡμέρας.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ὕμνων τῆς ἡμέρας ταύτης τὰ μετὰ τὴν γ′ ᾠδὴν καθίσματα ἀναφέρονται εἰς τὸν νιπτῆρα, τὸ δὲ κοντάκιον καὶ τὰ ἰδιόμελα τῶν αἴνων καὶ τῶν ἀποστίχων εἰς τὰς μηχανορραφίας τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ τὴν ἀχαρακτήριστον διαγωγὴν τοῦ Ἰούδα. Ἐκ τῶν ἰδιομέλων τούτων τὸ μὲν α′ τῶν αἴνων εἶναι ποίημα τοῦ Κοσμᾶ, τὰ δὲ λοιπὰ ἄλλα μὲν Ἰωάννου μοναχοῦ ἄλλα δὲ Μεθοδίου Πατριάρχου. Τὸ δοξαστικὸν τῶν Αἴνων, ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ, ἀναφέρεται εἰς τὰς περὶ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου προφητείας τοῦ Ἡσαΐου καὶ τὴν ἀνέκφραστον συγκατάβασιν τοῦ Κυρίου· τὸ δὲ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων «Μυσταγωγῶν σου, Κύριε, τοὺς μαθητάς», ποίημα ἐπίσης τοῦ Κοσμᾶ, ἀναφέρεται εἰς τὰς πρὸ τοῦ Πάθους ὑποθήκας τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητάς [2].

Ἐκ τῆς συντόμου ταύτης ἐπισκοπήσεως καταφαίνεται, ὅτι τὸ κύριον θέμα τῆς Μεγ. Πέμπτης, ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος καὶ ἡ παράδοσις τοῦ μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας, δὲν ἔτυχε τῆς δεούσης προσοχῆς παρὰ τῶν ὑμνογράφων, μόνος δὲ ὁ Κοσμᾶς ἀφιέρωσεν εἰς τὸ κοσμοσωτήριον τοῦτο γεγονὸς τὰς τέσσαρας ἐκ τῶν ὀκτὼ ᾠδῶν τοῦ κανόνος του (α′, γ′, δ′ καὶ θ′). Ἀρκετὰ τροπάρια ἀφιερώνει εἰς τὸ θέμα

---

[2] Βλ. Νικ. Παπαδοπούλου, Ὑμνογράφοι ἀδεσπότων ὕμνων.

τοῦτο καὶ ὁ Ἀνδρέας ὁ Κρήτης (9 ἐκ τῶν 27 τοῦ εἰς τὸ Ἀπόδειπνον τῆς Μ. Τετάρτης τριῳδίου του). Ὁ Κοσμᾶς λοιπὸν ἔπραξε καὶ διὰ τὴν Μ. Πέμπτην ὅ,τι καὶ διὰ τὴν Μ. Δευτέραν, διεπραγματεύθη δηλ. ἐκεῖνα τὰ θέματα, μὲ τὰ ὁποῖα δὲν ἠσχολήθησαν οἱ ἄλλοι ὑμνογράφοι.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Ὠδὴ α΄. Ὁ εἱρμὸς[1]

Τμηθείσῃ[2] *τμᾶται πόντος*[3] *ἐρυθρός, κυματοτρόφος*[4] *δὲ ξηραίνεται βυθός, ὁ αὐτὸς ὁμοῦ ἀόπλοις*[5] *γεγονὼς βατός, καὶ πανοπλίταις*[5] *τάφος*[6]. *Ὠδὴ δὲ θεοτερπὴς*[7] *ἀνεμέλπετο*[8]· *ἐνδόξως δεδόξασται Χριστὸς*[9] *ὁ Θεὸς ἡμῶν.*

(1) Ὅπως οἱ πλεῖστοι τῶν εἱρμῶν τῆς α΄ ᾠδῆς, οὕτω καὶ ὁ παρὼν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὅλον γεγονὸς τῆς θαυμαστῆς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, ἐλάχισται δὲ λέξεις συνδέουν αὐτὸν πρὸς τὴν βιβλικὴν α΄ ᾠδήν, ὡς θὰ σημειωθῇ κατωτέρω.

(2) Ἐννοεῖται «ράβδῳ». Διὰ τῆς ράβδου δηλ. τοῦ Μωϋσέως, ἥτις ἐκόπη ἔκ τινος δένδρου, τέμνεται ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα. Ὑπάρχει καὶ ἡ γραφὴ «τμηθεὶς τμᾶται», ἥτις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ ὡς ἑβραϊσμὸς πρὸς δήλωσιν ὑπερβολῆς ἢ τελειότητος (= τέμνεται τελείως)· ὑπὲρ τῆς γραφῆς ὅμως «τμηθείσῃ τμᾶται» συνηγορεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ρυθμικὴ ἀντιστοιχία καὶ τῶν τριῶν τροπαρίων τῆς ᾠδῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ὕπαρξις ἐν ἄλλῳ εἱρμῷ τῆς α΄ ᾠδῆς τῆς παραλλήλου φράσεως «ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον ἔτεμε».

(3) Ἡ λ. πόντος καὶ κατωτέρω αἱ ἐνδόξως δεδόξασται εἶναι αἱ συνδέουσαι τὸν εἱρμὸν πρὸς τὴν βιβλικὴν ᾠδήν.

(4) Κυματοτρόφος = ὁ τρέφων κύματα. Λέγεται ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

(5) Ἀόπλοις - πανοπλίταις. Ζωηροτάτη ἀντίθεσις. Ὁ βυθὸς τῆς θαλάσσης εἰς μὲν τοὺς ἀόπλους Ἰσραηλίτας ἔγινε βατός, διὰ δὲ τοὺς πανόπλους Αἰγυπτίους ἀπέβη τάφος. Ἡ εἰς ὁπλισμὸν ὑπεροχὴ τῶν τελευταίων κατ' οὐδὲν τοὺς ἐβοήθησε, διότι μόνον ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἱκανὴ νὰ μεταβάλῃ τοὺς φυσικοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους αὐτὴ ἐθέσπισε.

(6) Ὅταν τὰ κύματα ἐπαναστραφέντα ἐκάλυψαν τοὺς Αἰγυπτίους. Ὁ Νικόδημος ἑρμηνεύει τ' ἀνωτέρω ἀλληγορικῶς· «Νοεῖται δὲ ὁ εἱρμὸς οὗτος καὶ εἰς τὴν ἄχραντον σάρκα τοῦ Θεανθρώπου Λόγου

καὶ εἰς τὸ πάθος ἐκείνης· διὰ μέσου γὰρ τῆς τμηθείσης, ἤγουν παθούσης καὶ σταυρωθείσης θεοϋποστάτου σαρκὸς τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῆς ράβδου τοῦ Σταυροῦ ἐτμήθη καὶ ἐδιαιρέθη ὁ κόκκινος καὶ αἱματώδης πόντος τῆς ἁμαρτίας, καὶ ὁ τοῦ θανάτου βυθὸς ἐχωρίσθη· καὶ εἰς μὲν τοὺς εὐσεβεῖς ἡμᾶς ἔγινεν εὐκολοδιάβατος, εἰς δὲ τοὺς Αἰγυπτίους Δαίμονας ἔγινε τάφος καὶ ἀφανισμὸς καὶ ἀπώλεια» (Ἑορτοδρόμιον, σ. 326).

(7) Θεοτερπὴς = ὁ τὸν Θεὸν τέρπων, θεάρεστος.

(8) Ὑπὸ τῶν διασωθέντων Ἰσραηλιτῶν.

(9) Διὰ τῆς προσθήκης τῆς λ. Χριστὸς ἡ ἐκ τῆς βιβλικῆς ᾠδῆς εἰλημμένη ἐπῳδὸς προσλαμβάνει χριστιανικὸν χρῶμα. Διακηρύσσεται δηλ., ὅτι ὁ ἐνεργήσας τότε τὴν θαυμαστὴν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἦτο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ὡς Χριστὸν καὶ Σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα οἱ Χριστιανοί. Ἐπαναλαμβάνεται δὲ ἡ ἐπῳδὸς αὐτολεξεὶ εἰς ὅλα τὰ τροπάρια τῆς ᾠδῆς συνδεομένη διαφοροτρόπως πρὸς τὸ περιεχόμενον ἑκάστου.

Ἑρμηνεία

Διὰ τῆς ράβδου τοῦ Μωϋσέως, ἥτις ἐκόπη ἔκ τινος δένδρου, τέμνεται ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα, ξηραίνεται δὲ ὁ γεννῶν καὶ τρέφων τὰ κύματα βυθός, ὁ ὁποῖος ἔγινεν ὁ ἴδιος ταυτοχρόνως εἰς μὲν τοὺς ἀόπλους Ἰσραηλίτας βατὸς εἰς δὲ τοὺς πανόπλους Αἰγυπτίους τάφος. Ὑπὸ δὲ τῶν διασωθέντων Ἰσραηλιτῶν ἀνεμέλπετο ἡ ἑξῆς εὐάρεστος εἰς τὸν Θεὸν ᾠδή· Ἐδοξάσθη πάρα πολὺ ὁ Χριστός, ὅστις εἶναι ὁ Θεός μας.

Τροπάριον α΄ [1]

Ἡ πανταιτία καὶ παρεκτικὴ ζωῆς [2], *ἡ ἄπειρος Σοφία τοῦ Θεοῦ* [3] *ᾠκοδόμησε τὸν οἶκον ἑαυτῆς ἁγνῆς ἐξ ἀπειράνδρου Μητρός· ναὸν γὰρ σωματικὸν* [4] *περιθέμενος, ἐνδόξως δεδόξασται Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν.*

(1) Εἰς τὸ παρὸν τροπάριον καὶ τὰ ἑπόμενα δύο ὁ ποιητὴς ἀφορμᾶται ἐκ τοῦ γνωστοῦ χωρίου τῶν Παροιμιῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ παρίσταται ἡ σοφία προετοιμάζουσα καὶ παρατιθεῖσα τὴν ἑαυτῆς τράπεζαν. Τὸ χωρίον ὁλόκληρον ἔχει ὡς ἀκολούθως· «Ἡ σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον καὶ ὑπήρεισε στύλους ἑπτά· ἔσφαξε τὰ ἑαυτῆς θύματα, ἐκέρασεν εἰς κρατῆρα τὸν ἑαυτῆς οἶνον καὶ ἡτοιμάσατο τὴν ἑαυτῆς τράπεζαν· ἀπέστειλε τοὺς ἑαυτῆς δούλους συγκαλοῦσα μετὰ ὑψηλοῦ κηρύ-

γματος ἐπὶ κρατῆρα λέγουσα· ὅς ἐστιν ἄφρων, ἐκκλινάτω πρός με· καὶ τοῖς ἐνδεέσι φρενῶν εἶπεν· ἔλθετε, φάγετε τῶν ἐμῶν ἄρτων, καὶ πίετε οἶνον, ὃν ἐκέρασα ὑμῖν» (Παρ. θ′ 1 - 5). Τὸ χωρίον τοῦτο ὁ ποιητὴς καταμερίζει εἰς τὰ τρία τροπάρια τῆς α′ ᾠδῆς ἐφαρμόζων αὐτὸ εἰς τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον καὶ συνδυάζων μετ' ἄλλων ἁγιογραφικῶν χωρίων. Εἰς τὸ α′ τροπάριον χρησιμοποιεῖ μόνον τὴν πρώτην πρότασιν «ἡ σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον», εἰς δὲ τὰ λοιπὰ δύο λέξεις καὶ φράσεις ἐκ τοῦ ὑπολοίπου χωρίου. Ἡ τελευταία ὅμως ρῆσις (ἔλθετε, φάγετε κλπ.) ἡ ἀμεσώτερον ὑπενθυμίζουσα τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον, παραδόξως δὲν ὑπομνηματίζεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ. Μόνον τὰ ρήματα φάγετε καὶ πίετε χρησιμοποιοῦνται εἰς τὸν εἱρμὸν καὶ τὸ α′ τροπάριον τῆς γ′ ᾠδῆς. Ἀλλὰ τὰ ρήματα ταῦτα ὑπάρχουν καὶ εἰς τοὺς λόγους, δι' ὧν ὁ Κύριος συνέστησε τὸ μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ὥστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι μᾶλλον ἐκεῖθεν ἐλήφθησαν καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ ὑπ' ὄψιν χωρίου.

(2) Πρβλ. καὶ τὸν εἱρμὸν τῆς γ′ ᾠδῆς τοῦ εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου κανόνος τοῦ Κοσμᾶ· «Ἡ δημιουργικὴ καὶ συνεκτικὴ τῶν ἁπάντων Θεοῦ σοφία καὶ δύναμις».

(3) Κατὰ τοὺς Πατέρας Σοφία τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ εἶναι αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οἶκος δέ, τὸν ὁποῖον αὕτη ᾠκοδόμησεν, ἡ Ἐκκλησία, ἐπερειδομένη ἐπὶ ἑπτὰ στύλων, τῶν ἑπτὰ μυστηρίων (Βλ. Κ. Καλλινίκου, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Παροιμίας, καὶ Παπαδημητρίου - Βασιλειάδου - Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Παροιμίας). Ὁ ποιητὴς ἀκολουθεῖ τὰς πατερικὰς ἑρμηνείας ὡς πρὸς τὸ α′ σκέλος· τὸ β′ ὅμως, τὸν οἶκον, προσαρμόζει εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, ὡς οἰκοδόμησιν χαρακτηρίζων τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν αὐτοῦ. Οὕτως εἰς τὸ α′ τοῦτο τροπάριον τοῦ κανόνος ὁ ποιητὴς ἄρχεται ἀπ' αὐτῆς τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς ταπεινώσεώς του καὶ ἡ προϋπόθεσις τῶν σωτηρίων παθῶν του. «Ἔκτισε τὸν ἰδικόν της οἶκον, τουτέστι τὸ ἄχραντον σῶμα, τὸ ὁποῖον προσέλαβεν ἐκ τῶν παναχράντων αἱμάτων τῆς καθαρωτάτης καὶ ἀπειράνδρου Μητρός του» (Ἑορτοδρ., σ. 327).

(4) «Ἐπειδὴ τὸ θεοϋπόστατον σῶμα οἶκον ὠνόμασεν ὁ Μελῳδός, τούτου χάριν ἐκεῖνο ὅπου ἀνωτέρω ὠνόμασεν οἶκον, ναὸν κατωτέρω ὀνομάζει» (Ἑορτοδρ., σ. 327). Προφανῶς ὁ ποιητὴς ἐνθυμεῖται τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου «Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτὸν» καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἑρμηνείαν αὐτῶν «ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ» (Ἰωάν. β′ 19 - 21).

Ἑρμηνεία

Ἡ δημιουργικὴ αἰτία τοῦ παντός, ἡ παρέχουσα ζωὴν εἰς τὰ ὄντα, ἥτις δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ αὐτὴ ἡ ἄπειρος Σοφία τοῦ Θεοῦ, δηλ. ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἔκτισε τὸν οἶκον της, προσέλαβε δηλ. τὸ σῶμα της, ἀπὸ ἁγνὴν Μητέρα, ἡ ὁποία δὲν ἐγνώρισεν ἄνδρα· ἀφοῦ δὲ ἐφόρεσε ναὸν σωματικόν, ἐδοξάσθη πάρα πολὺ ὁ Χριστὸς ὁ Θεός μας.

Τροπάριον β΄

Μυσταγωγοῦσα[1] *φίλους*[2] *ἑαυτῆς, τὴν ψυχοτρόφον ἑτοιμάζει*[3] *τράπεζαν*[4], *ἀμβροσίας*[5] *δὲ ἡ ὄντως Σοφία τοῦ Θεοῦ*[6] *κιρνᾷ*[7] *κρατῆρα πιστοῖς*[8]. *Προσέλθωμεν εὐσεβῶς καὶ βοήσωμεν· ἐνδόξως*[9] *δεδόξασται Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν.*

(1) Μυσταγωγῶ = εἰσάγω εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μυστηρίων.

(2) Ὅπως καὶ εἰς τὸ α΄ τροπάριον τῆς η΄ ᾠδῆς τοῦ τριῳδίου τῆς Μ. Δευτέρας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα φίλους ὀνομάζει ὁ ποιητὴς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου κατὰ τὸν λόγον τοῦ ἰδίου «ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φ ί λ ο υ ς» (Ἰωάν. ιε΄ 15). Τὸν αὐτὸν χαρακτηρισμὸν χρησιμοποιεῖ καὶ εἰς ἄλλα τροπάρια τοῦ παρόντος κανόνος.

(3) «Εἰς μὲν τὸ ἀνωτέρω τροπάριον ἔδειξεν ὁ μελῳδὸς τὴν ἐνυπόστατον τοῦ Θεοῦ Σοφίαν οἰκοδομοῦσαν τὸν ἑαυτῆς οἶκον· τώρα δὲ εἰς τὸ παρὸν δείχνει τὴν αὐτὴν Σοφίαν ἑτοιμάζουσαν τὴν ἰδικήν της τράπεζαν... τὴν τρέφουσαν τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν... Διατὶ δὲ ἑτοιμάζει ὁ Κύριος τὴν ψυχοτρόφον ταύτην τράπεζαν; Διὰ νὰ μυσταγωγήσῃ τοὺς ἰδικούς του φίλους καὶ μαθητάς, τουτέστι νὰ ἀναβιβάσῃ αὐτοὺς εἰς μυστικωτέραν θεωρίαν καὶ γνῶσιν διὰ μέσου τῶν δρωμένων συμβεβηκότων τῶν Μυστηρίων» (Νικοδήμου, Ἑορτοδρ., σ. 328).

(4) Ὁ ποιητὴς συνεχίζων τὴν παράθεσιν ἐκ τοῦ Παροιμ. θ΄ 1 - 2 δανείζεται φράσεις ὑπενθυμιζούσας τὸ μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας· «Ἔσφαξε τὰ ἑαυτῆς θύματα (ἡ σοφία), ἐ κ έ ρ α σ ε ν εἰ ς κ ρ α τ ῆ ρ α τὸν ἑαυτῆς οἶνον καὶ ἡ τ ο ι μ ά σ α τ ο τ ὴ ν ἑαυτῆς τ ρ ά π ε ζ α ν». Εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον μνημονεύεται πρῶτον ὁ οἶνος καὶ ἔπειτα ἡ ἑτοιμασία τῆς τραπέζης. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν σειρὰν τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου προσφορᾶς πρῶτον τοῦ Σώματός του καὶ ἔπειτα τοῦ Αἵματος μνημονεύει πρῶτον τῆς τραπέζης, ὑπονοῶν δι' αὐτῆς προφανῶς τὸ Σῶμα τοῦ Κυρίου, καὶ ἔπειτα τοῦ κρατῆρος τοῦ συμβολίζοντος τὸ Αἷμα αὐτοῦ.

(5) Ἀμβροσία = ἀθανασία. Δὲν πρόκειται περὶ μεταφορᾶς ἐκ τῆς τροφῆς τῶν ἀρχαίων θεῶν, διότι ἡ μεταφορὰ αὕτη δὲν θὰ ἥρμοζεν εἰς τὸν κρατῆρα. Ἀμβροσίας κρατῆρα = ποτήριον ἀθανασίας.

(6) Ἡ φράσις «Σοφία τοῦ Θεοῦ» ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ τρία τροπάρια τῆς α΄ ᾠδῆς συνοδευομένη ὑπὸ διαφόρων χαρακτηρισμῶν. Οὕτως εἰς τὸ α΄ τροπ. ὀνομάζεται «πανταιτία καὶ παρεκτικὴ ζωῆς, ἡ ἄπειρος»· εἰς τὸ β΄ «ἡ ὄντως»· καὶ εἰς τὸ γ΄ «ἡ ἄκτιστος καὶ ἔμφυτος».

(7) Κιρνάω - ῶ = ἀναμιγνύω οἶνον μεθ' ὕδατος. Ἀλλ' ἐνταῦθα εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐξ αὐτοῦ προερχομένου νεωτέρου κερνῶ = προσφέρω.

(8) Τότε μὲν εἰς τὸν στενὸν κύκλον τῶν μαθητῶν του προσέφερε τὸν κρατῆρα τῆς ἀθανασίας ὁ Κύριος· τώρα ὅμως καὶ πάντοτε διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ μυστηρίου προσφέρει αὐτὸν εἰς πάντας τοὺς πιστούς, οἵτινες κατ' ἐπέκτασιν δικαιοῦνται νὰ ὀνομάζωνται φίλοι του. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπακολουθοῦσα προτροπὴ «προσέλθωμεν εὐσεβῶς...».

(9) Ἡ ἐπῳδὸς ἐνταῦθα τίθεται εἰς τὸ στόμα πάντων τῶν πιστῶν, οἵτινες προτρέπονται, ὅπως δι' αὐτῆς δοξολογήσουν τὴν ὄντως Σοφίαν τοῦ Θεοῦ.

Ἑρμηνεία

Ἡ ἀληθὴς Σοφία τοῦ Θεοῦ, δηλ. ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος αὐτοῦ, ὁδηγοῦσα τοὺς φίλους της, δηλ. τοὺς μαθητάς της, εἰς τὴν γνῶσιν τῶν θείων μυστηρίων, ἑτοιμάζει τὴν τράπεζαν, ἡ ὁποία τρέφει τὰς ψυχὰς διὰ τοῦ Σώματός του· εἰς ὅλους δὲ τοὺς πιστοὺς προσφέρει ποτήριον ἀθανασίας. Ἂς προσέλθωμεν μετ' εὐσεβείας εἰς τὴν τράπεζαν ταύτην καὶ ἂς ἀναφωνήσωμεν· Ἐδοξάσθη πάρα πολὺ ὁ Χριστὸς ὁ Θεός μας.

Τροπάριον γ΄

Ἀκουτισθῶμεν[1] πάντες οἱ πιστοί, συγκαλουμένης ὑψηλῷ κηρύγματι[2] τῆς ἀκτίστου[3] καὶ ἐμφύτου[4] Σοφίας τοῦ Θεοῦ· βοᾷ γὰρ γεύασθε[5], καὶ γνόντες, ὅτι χρηστὸς ἐγώ, κράξατε· ἐνδόξως δεδόξασται Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν.

(1) Τὸ μὲν ἐνεργητικὸν ἀκουτίζω σημαίνει κάμνω τινὰ νὰ ἀκούσῃ· τὰ δὲ παθητικὸν ἀκουτίζομαι = ἀκούω. Τὸ παρὸν τροπάριον ἄρχεται διὰ προτροπῆς, ὅπως ἀκούσωμεν ὅλοι οἱ πιστοὶ τοὺς λόγους τῆς Σοφίας.

(2) Συνεχίζεται ἡ παράθεσις ἐκ τοῦ μνημονευθέντος χωρίου τῶν

Παροιμιῶν, καθ' ὃ ἡ Σοφία, ἀφοῦ «ἡτοιμάσατο τὴν ἑαυτῆς τράπεζαν», «ἀπέστειλε τοὺς ἑαυτῆς δούλους συγκαλοῦσα μετὰ ὑψηλοῦ κηρύγματος ἐπὶ κρατῆρα» (Παρ. θ' 3). Ἐνταῦθα κατ' οὐσίαν περατοῦνται αἱ παραθέσεις ἐκ τοῦ χωρίου τῶν Παροιμιῶν. Λέξεις τινὲς μεμονωμέναι αὐτοῦ (φάγετε, πίετε, ἄφρων) ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὴν γ' ᾠδήν, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ σύμπτωσιν, διότι συνδέονται στενότερον μετ' ἄλλων ἁγιογραφικῶν χωρίων. Κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον ἡ Σοφία ἀναβᾶσα εἰς τὰ ὑψηλὰ μέρη τῆς πόλεως κράζει ἐκεῖθεν τοὺς κεκλημένους (Κ. Καλλινίκου, Ὑπόμνημα εἰς τὰς Παροιμίας, σ. 80). Τὸ «μετὰ ὑψηλοῦ κηρύγματος» ὅμως τῶν Ο' καὶ τὸ τοῦ παρόντος τροπαρίου «ὑψηλῷ κηρύγματι» δὲν ἐπιδέχονται τοιαύτην ἑρμηνείαν. Μᾶλλον σημαίνουν: διὰ μεγαλοφώνου κηρύγματος. Θὰ ἠδυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἑρμηνεύσωμεν: διὰ κηρύγματος ὑψηλῆς ἐννοίας.

(3) Ἄκτιστος = ὁ μὴ ἐκτισμένος, ἀδημιούργητος.

(4) Ἔμφυτος = ὁ ἐντὸς φυτευθείς, ὁ ἐντὸς γεννηθείς, φυσικός.

(5) Ἀντὶ τῶν ἐν Παρ. θ' 3 λόγων τῆς σοφίας «ὅς ἐστιν ἄφρων, ἐκκλινάτω πρός με» ὁ ποιητὴς θέτει εἰς τὸ στόμα αὐτῆς τὴν ψαλμικὴν ρῆσιν «γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος» (Ψαλμ. λγ' 9), τὴν ὁποίαν ἀρχαιόθεν ἡ Ἐκκλησία ἔχει συνδέσει πρὸς τὴν Θείαν Κοινωνίαν.

Ἑρμηνεία

Ἂς ἀκούσωμεν ὅλοι οἱ πιστοὶ τὴν ἄκτιστον καὶ ἔμφυτον Σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία μεγαλοφώνως καλεῖ τοὺς κεκλημένους εἰς τὴν τράπεζάν της· ἂς τὴν ἀκούσωμεν, διότι φωνάζει καὶ λέγει· γευθῆτε, καί, ἀφοῦ βεβαιωθῆτε, ὅτι ἐγὼ ὁ Κύριος εἶμαι ἀγαθός, φωνάξατε· ἐδοξάσθη πάρα πολὺ ὁ Χριστὸς ὁ Θεός μας.

Ὠδὴ γ'. Ὁ εἱρμὸς

Κύριος[1] *ὢν πάντων καὶ κτίστης Θεός, τὸ κτιστὸν ὁ ἀπαθὴς πτωχεύσας σεαυτῷ ἥνωσας*[2]*· καὶ τὸ Πάσχα*[3] *οἷς ἔμελλες*[4] *θανεῖν, αὐτὸς ὢν*[5] *σεαυτὸν προετίθης*[6]*, φάγετε*[7] *βοῶν τὸ σῶμά μου, καὶ πίστει στερεωθήσεσθε*[8]*.*

(1) Ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ σύνδεσμος τοῦ είρμοῦ τούτου πρὸς τὴν βιβλικὴν γ' ᾠδὴν φαίνεται λίαν χαλαρός. Προσεκτικωτέρα ὅμως ἐξέτασις αὐτοῦ ἀποκαλύπτει πολὺ ἀμεσωτέραν ἐξάρτησιν. Ἐν πρώτοις αἱ λέξεις Κύριος καὶ Θεὸς εἶναι λέξεις τῆς βιβλικῆς ᾠδῆς ἀπαν-

τῶσαι ἐν αὐτῇ ἡ μὲν α′ 9άκις, ἡ δὲ β′ 4άκις. Χρησιμοποιοῦνται δὲ καὶ ἐδῶ, ἴσως διὰ νὰ δηλωθῇ, ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος καὶ Θεὸς εἶναι ὁ εἰσακούσας τὴν προσευχὴν τῆς Ἄννης καὶ ὁ νῦν παρατιθεὶς τὴν ἑαυτοῦ τράπεζαν. Ἡ ὅλη φράσις ἔπειτα «Κύριος ὢν πάντων καὶ κτίστης Θεὸς» ἀποτελεῖ ἴσως περίληψιν τῆς ἐν τῇ ᾠδῇ μακρᾶς περιγραφῆς τῶν ἰδιοτήτων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ λ. πτωχεύσας ὑπενθυμίζει τὸ τῆς ᾠδῆς «Κύριος π τ ω χ ί ζ ε ι καὶ πλουτίζει» (Α′ Βασ. β′ 7). Τέλος ἡ λ. στερεωθήσεσθε, εἰλημμένη ἐκ τοῦ στ. 1 τῆς ᾠδῆς «Ἐ σ τ ε ρ ε ώ θ η ἡ καρδία μου ἐν Κυρίῳ» ἀποτελεῖ τὸν συνήθη σύνδεσμον τῶν εἱρμῶν τῆς γ′ ᾠδῆς πρὸς τὴν βιβλικὴν τοιαύτην.

(2) Διὰ δύο ζωηροτάτων ἀντιθέσεων (κτίστης - κτιστόν, ὁ ἀπαθὴς πτωχεύσας) περιγράφεται τὸ μυστήριον τῆς ἐν τῷ Χριστῷ ἑνώσεως τῶν δύο φύσεων.

(3) Πάσχα ὠνομάζετο ὄχι μόνον ἡ ἑορτὴ ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ ὁ πασχάλιος ἀμνὸς (Μάρκ. ιδ′ 12. Λουκ. κβ′ 7). Ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην ἔννοιαν χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα. Ὁ Χριστὸς δηλ. εἶναι ὁ ἀληθὴς πασχάλιος ἀμνὸς ὁ τυθεὶς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου, ἀντίτυπον δὲ αὐτοῦ ἦτο ὁ πασχάλιος ἀμνὸς τῶν Ἰουδαίων (Βλ. Π. Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Μᾶρκον, σ. 258 - 259).

(4) Ὁ Νικόδημος ἀκολουθῶν τοὺς δύο ἑρμηνευτὰς προτιμᾷ τὴν εἰς β′ πρόσωπον γραφὴν τῶν ρημάτων (ἤνωσας, ἔμελλες, προετίθης) καὶ τῶν ἀντωνυμιῶν (σεαυτῷ, σεαυτὸν) ἀντὶ τῆς εἰς γ′ πρόσωπον, ἥτις ὑπάρχει εἰς τὰ ἔντυπα Τριῴδια (ἤνωσε, ἔμελλε, προετίθη, ἑαυτῷ, ἑαυτόν). Φαίνεται δὲ πράγματι ὀρθοτέρα ἡ εἰς β′ πρόσωπον γραφή, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν εἰς γ′ πρόσωπον τοιαύτην, δυσκόλως ἀνευρίσκομεν τὸ ὑποκείμενον τῶν ρημάτων, ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι καὶ τὰ ἐπακολουθοῦντα δύο τροπάρια εἶναι εἰς β′ πρόσωπον συντεταγμένα.

(5) Ἡ μὲν μετοχὴ ὢν δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναφορικὴ (= σὺ ὅστις εἶσαι τὸ Πάσχα), ὑποκείμενον δὲ αὐτῆς τὸ αὐτός, τὸ δὲ Πάσχα κατηγορούμενον. Ἡ δοτικὴ οἷς εἶναι ὡς πρὸς μὲν τὸ ρῆμα προετίθης ἄμεσον ἀντικείμενον (τὸ ἔμμεσον εἶναι τὸ σεαυτόν), ὡς πρὸς δὲ τὸ ἀπαρέμφατον θανεῖν δοτικὴ χαριστικὴ (= χάριν τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο ν' ἀποθάνῃ).

(6) Ὁ Χριστὸς εἶναι «ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος» (Εὐχὴ Χερουβικοῦ Ὕμνου), θύτης καὶ θῦμα συγχρόνως. «Καὶ καθὸ μὲν Θεὸς καὶ Κτίστης, Θύτης καὶ Ἱερεὺς λέγεται... καθὸ δὲ ἄνθρωπος

καὶ κτίσμα, θῦμα καὶ ἱερεῖον λέγεσαι ὅτι σὺ ἦσουν καὶ ὁ προτεθειμένος» (Νικοδήμου, Ἑορτοδρ., σ. 330).

(7) Ἐλήφθη ἐκ τοῦ μνημονευθέντος χωρίου τῶν Παροιμιῶν ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων, δι' ὧν ὁ Κύριος παρέδωκε τὸ μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Γίνεται δὲ ἐν τῷ παρόντι εἱρμῷ λόγος μόνον περὶ τοῦ Σώματος, τὸ ὁποῖον προσιδιάζει εἰς τὸ φάγετε. Τὴν εἰκόνα τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου συμπληροῖ ὁ ποιητὴς εἰς τὸ ἑπόμενον τροπάριον, ἀναφερόμενον ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ Αἷμα.

(8) «Εἰ γὰρ ὁ Δαβὶδ περὶ ψιλοῦ ἄρτου λέγει «Καὶ ἄρτος καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζει» (Ψαλμ. ργ' 15) πόσῳ μᾶλλον στηρίζει τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ μεταλαμβάνοντος αὐτὸς ὁ μετουσιωμένος ἄρτος εἰς αὐτὸ τὸ ἄχραντον καὶ ζωοποιὸν σῶμα τοῦ Κυρίου;» (Νικοδήμου, ἔνθ' ἀνωτ.).

Ἑρμηνεία

Σύ, ὅστις εἶσαι ὁ Κύριος καὶ δημιουργὸς Θεὸς τῶν ὅλων, πτωχεύσας διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεώς σου ὁ ἀπαθὴς κατὰ τὴν Θεότητα ἥνωσες μὲ τὴν θείαν ὕπαρξίν σου τὴν κτιστὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Καὶ σύ, ὅστις εἶσαι ὁ ἀληθὴς πασχάλιος ἀμνός, παρέθετες ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτόν σου ὡς τροφὴν εἰς ἐκείνους, χάριν τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο ν' ἀποθάνῃς, λέγων πρὸς αὐτούς· φάγετε τὸ σῶμά μου καὶ διὰ τῆς βρώσεως ταύτης θὰ στερεωθῆτε εἰς τὴν πίστιν.

Τροπάριον α'

Ρύσιον[1] παντὸς τοῦ βροτείου γένους, τὸ οἰκεῖον[2] ἀγαθέ, τοὺς σοὺς μαθητὰς ἐπότισας, εὐφροσύνης[3] ποτήριον[4] πλήσας[5]· αὐτὸς γὰρ σεαυτὸν ἱερούργεις[6], πίετε[7], βοῶν, τὸ Αἷμά μου καὶ πίστει στερεωθήσεσθε.

(1) Ἀφιερώσας τὸν εἱρμὸν τῆς γ' ᾠδῆς εἰς τὸ Σῶμα τοῦ Κυρίου ὁ ποιητὴς ἀφιεροῖ ἐν συνεχείᾳ τὸ α' τροπάριον αὐτῆς εἰς τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖον ὀνομάζει «ρύσιον», δηλ. ἀπελευθερωτήριον, «λυτρωτήριον ὅλου τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων· ἐδανείσθη δὲ τὴν λέξιν ταύτην ἀπὸ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον λέγοντα ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς ἔπεσι περὶ τοῦ Δεσποτικοῦ Αἵματος· Ρύσιον ἀρχεγόνων παθῶν κόσμοιο τ' ἄποινον (ἤτοι ἐξαγοραστήριον)» (Νικοδήμου, Ἑορτοδρ., σ. 331). Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι τὸν αὐτὸν στίχον τοῦ Γρηγορίου χρησιμο-

ποιεῖ ὁ Κοσμᾶς, διὰ νὰ κατασκευάσῃ καὶ τὸ α΄ τροπάριον τῆς α΄ ᾠδῆς τοῦ εἰς αὐτὸν τὸν Γρηγόριον κανόνος του ἔχον οὕτω: «Ρ ύ σ ι ο ν ἀ ρ-χ ε γ ό ν ο υ, ἡμετέρων τε π α θ ῶ ν, αἷμα θεόρρυτον, ἵστατο προσπένδων καὶ νῦν τῶν πιστῶν, Γρηγόριε πάνσοφε, Θεὸν διδοὺς ἡμῖν εὐδιάλλακτον» (Βλ. εἰς τὸ Μηναῖον τοῦ Ἰανουαρίου, β΄ κανόνα τῆς ΚΕ΄ Ἰαν.).

(2) Συναπτέον πρὸς τὸ ποτήριον. Ἐπότισας τοὺς σοὺς μαθητὰς τὸ οἰκεῖον ποτήριον.

(3) Ἀμυδρὰ ἀπήχησις τοῦ ψαλμικοῦ «καὶ οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου» (Ψαλμ. ργ΄ 16). Ἔμμεσον ἀντικείμενον τῆς μτχ. πλήσας.

(4) «Διὰ τοῦ ποτηρίου τὸ ἐν τῷ ποτηρίῳ αἷμα δηλοῦται, ἐκ τοῦ περιέχοντος τὸ περιεχόμενον κατὰ συνεκδοχὴν» (Ἑορτοδρ., σ. 331).

(5) Ἐνν. αὐτούς. Πλήσας αὐτούς, (δηλ. τοὺς μαθητάς), εὐφροσύνης.

(6) «Αὐτὸς σεαυτὸν ἱερούργεις». Παράλληλος ἔκφρασις πρὸς τὴν τοῦ εἱρμοῦ «αὐτὸς σεαυτὸν προετίθης».

(7) Καὶ ἡ λ. πίετε ὑπάρχει εἰς τὸ χωρίον τῶν Παροιμιῶν, ὑπενθυμίζουσα τοὺς σχετικοὺς λόγους τοῦ Κυρίου. Εἰς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς θέσιν, εἰς ἣν ἐν τῷ εἱρμῷ μνημονεύονται οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ Σώματός του, ἐνταῦθα μνημονεύονται οἱ λόγοι αὐτοῦ περὶ τοῦ Αἵματός του. Οὕτω τὰ δύο εἴδη τῆς Θ. Εὐχαριστίας καὶ τοὺς σχετικοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἔκαμεν ὁ Κοσμᾶς ὑπόθεσιν δύο κεχωρισμένων καὶ αὐτοτελῶν τροπαρίων.

(8) Ἡ ἐπῳδὸς «καὶ πίστει στερεωθήσεσθε» ἐπαναλαμβάνεται εἰς ὅλα τὰ τροπάρια τῆς ᾠδῆς.

Ἑρμηνεία

Σύ, ἀγαθὲ Κύριε, προσέφερες ὡς ποτὸν εἰς τοὺς μαθητάς σου τὸ ποτήριόν σου, τὸ ὁποῖον περιεῖχε τὸ Αἷμά σου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ λυτρωτήριον ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ οὕτως ἐγέμισες αὐτοὺς μὲ χαρὰν καὶ εὐφροσύνην· διότι ὁ ἴδιος προσέφερες ὡς θυσίαν τὸν ἑαυτόν σου λέγων πρὸς αὐτούς· πίετε τὸ Αἷμά μου καὶ διὰ τῆς πόσεως ταύτης θὰ στερεωθῆτε εἰς τὴν πίστιν.

Τροπάριον β'

Ἄφρων[1] ἀνήρ, ὃς ἐν ὑμῖν προδότης[2], τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς προέφης ὁ ἀνεξίκακος[3], οὐ μὴ γνώσεται ταῦτα, καὶ οὗτος ἀσύνετος ὢν οὐ μὴ συνήσει· ὅμως ἐν ἐμοὶ μείνατε[4], καὶ πίστει στερεωθήσεσθε.

(1) Καὶ ἡ λ. ἄφρων ὑπάρχει εἰς τὸ χωρίον τῶν Παροιμιῶν· «Ὅς ἐστιν ἄ φ ρ ω ν, ἐκκλινάτω πρός με» (Παρ. θ' 3). Ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ ποιητὴς ὁρμᾶται ἐκ τοῦ ψαλμικοῦ «Ἀ ν ὴ ρ ἄ φ ρ ω ν ο ὐ γ ν ώ σ ε τ α ι κ α ὶ ἀ σ ύ ν ε τ ο ς ο ὐ σ υ ν ή σ ε ι τ α ῦ τ α» (Ψαλμ. ϟα' 6), τὸ ὁποῖον παραθέτει ὁλόκληρον ἐφαρμόζων αὐτὸ εἰς τὸν Ἰούδαν, ὅστις διὰ τῆς διαγωγῆς του ἀπεδείχθη ὄντως ἄφρων καὶ ἀσύνετος, ἀνίκανος νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια τῆς θείας οἰκονομίας.

(2) Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ προδότου, ὡς γνωστόν, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου καὶ πιθανώτατα πρὸ τῆς παραδόσεως τοῦ μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας (Βλ. Ματθ. κστ' 21 καὶ τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῶν ἄλλων Εὐαγγελίων). Οἱ ποιηταὶ ὅμως ἐνίοτε παριστάνουν τὸν Ἰούδαν λαβόντα τὸ Σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ εὐθὺς χωρήσαντα εἰς τὴν προδοσίαν, προφανῶς διὰ νὰ καταστήσουν ἐντονωτέραν τὴν ἀχαριστίαν καὶ ἀναισθησίαν του (Πρβλ. κοντάκιον τῆς Μ. Πέμπτης, «Τὸν ἄρτον λαβὼν εἰς χεῖρας ὁ προδότης» καὶ δοξαστικὸν Ἑσπερινοῦ τῆς αὐτῆς ἡμέρας «...καὶ οὗτος ὁ δυσσεβὴς τὸν οὐράνιον ἄρτον ἐν τῷ στόματι βαστάζων κατὰ τοῦ Σωτῆρος τὴν προδοσίαν εἰργάσατο»). Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ ἀποκάλυψις τοῦ προδότου ὑπῆρξεν ἓν τῶν συνταρακτικῶν διὰ τοὺς μαθητὰς ἐπεισοδίων τῆς ἑσπέρας ἐκείνης καὶ διὰ τοῦτο μνημονεύει αὐτῆς ὁ ποιητὴς ἐν τῇ ᾠδῇ ταύτῃ ὁμοῦ μετὰ τῶν ἱδρυτικῶν λόγων τοῦ Μυστηρίου, διὰ νὰ καταδείξῃ τὴν ἀφροσύνην καὶ ἀσυνεσίαν τοῦ Ἰούδα ἐν σχέσει πρὸς τὸ Μυστήριον. Ἐὰν μὲν ὁ Ἰούδας ἀπεχώρησε πρὸ τῆς παραδόσεως τοῦ Μυστηρίου, τότε ὡς ἄφρων καὶ ἀσύνετος δὲν ἠξιώθη τῆς Θείας Κοινωνίας· ἐὰν δὲ μετ' αὐτήν, τότε ἀποδεικνύεται ἔτι περισσότερον ἄφρων καὶ ἀσύνετος, διότι δὲν ἐκτιμᾷ τὴν μεγίστην δωρεὰν τοῦ Κυρίου.

(3) Προσφυέστατος καὶ ἐπικαιρότατος χαρακτηρισμὸς τοῦ Κυρίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατ' αὐτοῦ ἐγκληματικὴν διαγωγὴν τοῦ Ἰούδα.

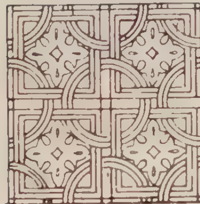
(4) Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἰούδαν, ὅστις ἀποχωρίζεται ἀπ' ἐμοῦ, σεῖς μείνατε ἀναποσπάστως συνδεδεμένοι μετ' ἐμοῦ. Ἡ φράσις «ἐν ἐμοὶ μείνατε» εἶναι εἰλημμένη ἐκ τῆς περὶ ἀμπέλου καὶ κλημάτων ἀλληγο-

ρικῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου, ἥτις ἀποτελεῖ μέρος τῶν τελευταίων ὑποθηκῶν τοῦ Κυρίου (Ἰωάν. ιε΄ 1 - 6. Βλ. καὶ Δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων: «...μείνατε ἐν ἐμοί, ἵνα βότρυν φέρητε...»). Ἀντὶ ὅμως τῶν περὶ καρποφορίας λόγων τοῦ Κυρίου ἐνταῦθα διὰ τὸ ὁμοιόμορφον ἐπακολουθεῖ ἡ ἐπῳδὸς «καὶ πίστει στερεωθήσεσθε». Ἡ δὲ πίστις εἶναι ἀναμφιβόλως καρπὸς τοῦ μετὰ τοῦ Κυρίου στενοῦ συνδέσμου.

Ἑρμηνεία

Ὁ ἄφρων ἄνθρωπος, ὅστις εὑρίσκεται μεταξύ σας καὶ πρόκειται νὰ γίνῃ προδότης — προεῖπες σὺ ὁ ἀνεξίκακος Κύριος εἰς τοὺς μαθητάς σου — δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ γνωρίσῃ τὰ μυστήρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα παραδίδω εἰς σᾶς, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχει σύνεσιν, δὲν πρόκειται νὰ τὰ ἐννοήσῃ· σεῖς ὅμως ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτόν, ὅστις ἀπομακρύνεται ἀπ' ἐμοῦ, μείνατε συνδεδεμένοι μετ' ἐμοῦ καὶ θὰ στερεωθῆτε εἰς τὴν πίστιν.

(Συνεχίζεται)

Κωνστ. Ἰω. Σακελλάρη
Θεολόγου καθηγητοῦ

ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΙΚΟΝΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΙΩΑΝΝΗΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ *

ι) Ἱκανὸς πρὸς διανόησιν καὶ μόρφωσιν μὲ λογικήν, σοφίαν καὶ γλῶσσαν [45]. Ὁ Θεὸς οὔτε «πάντα δῆλα ἐποίησεν οὔτε πάντα ἀφῆκεν ἄδηλα» εἰς τὸν ἄνθρωπον [46]. Διὰ τὴν μόρφωσιν γίνεται λόγος ἀνωτέρω, διὰ δὲ τὴν λογικὴν εἰς τὰ περὶ τοῦ «κατ' εἰκόνα» κατωτέρω. Ἐκεῖ δεικνύεται, ὅτι τὸ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ «οὐκ οὐσίας ἀπαραλλαξία, ἀλλ' ἀρχῆς ὁμοιότητος» [47]. Ἀλλ' ἡ «ἀρχὴ» ἢ «ἐξουσία» αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ἐντοπίζεται εἰς τὸν χῶρον τῆς λογικῆς του, τῆς ἀγάπης του, τῆς δικαιοσύνης του καὶ τοῦ ἐκ τούτων ἀναδυομένου αὐτεξουσίου του. Ἡ σοφία του καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώσῃ ὀνόματα εἰς ὅλα τὰ ζῷα, τὰ φυτά, τὰ ὑδρόβια καὶ τὰ ἑρπετὰ τοῦ κόσμου. Ὅταν δὲ ὀνοματοθετῇ, «ἀπόδειξιν ἡμῖν τῆς πολλῆς αὐτοῦ σοφίας παρασχεῖν βουλόμενος τοῦτο ποιεῖ» [48]. Τὴν ὀνοματοθεσίαν ταύτην πραγματοποιεῖ βεβαίως μὲ τὴν ὑπάρχουσαν γλῶσσάν του, ἣν ἐκδηλοῖ ὁ Ἀδὰμ καὶ ὅτε, ἀφυπνισθεὶς ἀπὸ τὴν διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς Εὔας ἔκστασίν του, δεικνύει ἐπίσης τὴν σοφίαν του προφητεύων περὶ αὐτῆς [49].

Ἄξιον ὅμως ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι, ὅτι ἡ πρὸς διανόησιν

---

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 78, τεύχους Ἰανουαρίου - Φεβρουαρίου 1972.

[45] Γεν. 2, 19 ἑξ.

[46] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς ἀνδριάντας 12,3, P.G. 49, 130.

[47] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, λόγ. 3,1, P.G. 54, 591.

[48] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 14,5, P.G. 53, 116.

[49] Πρβλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 15,4, P.G. 53, 124, ὅπου καταφαίνεται, ὅτι ἡ σοφία του ἦτο ἐμπεποτισμένη καὶ «προφητείας»· «αὕτη οὖν ἔστιν ὀστοῦν ἐκ ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου» εἶπεν ὁ Ἀδάμ, ὅτε εἶδε τὴν Εὔαν μετὰ τὴν ἀφύπνισίν του, παρ' ὅλον ὅτι δὲν ἐγνώριζε, τοῦ τί συνέβη μὲ τὴν ἔκστασίν του.

ἱκανότης του, μετ' αὐτῆς δὲ συνεκδοχικῶς καὶ ἡ μόρφωσίς του, ἡ σοφία του καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ γλῶσσά του δὲν εἶναι ἄσκοποι καὶ ἀνερμάτιστοι, ἀλλ' ἀποτελοῦν μέσα πνευματικοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ ὑπαρξικοῦ σκοποῦ του, τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ. Τοῦτο δὲ ἀναδύεται ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος δὲν εἶναι «κενὸς ἀσκὸς» ἢ «λευκὸς χάρτης» πρὸς πλήρωσιν, ἀλλ' ὕπαρξις μὲ ἐπίγνωσιν τῆς ὀντότητός του καὶ τῆς εὐθύνης του ἔναντι τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστολῆς του. Τοῦτο ἔχει σήμερον ἐπίκαιρον ἐπείγουσαν σημασίαν, ὅτε κινδυνεύει νὰ χάσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν προσωπικότητά του καὶ νὰ μεταβληθῇ δι' ἀπανθρώπων μέσων εἰς ἄβουλον ἀριθμόν. Ὅταν καθίσταται συνεπῶς ἱκανὸς πρὸς σοφίαν κλπ. ἐν ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Δημιουργοῦ του, «οὐχ ἁπλῶς, οὐδὲ εἰκῇ τοῦτο γίνεται, ἀλλὰ διὰ τὰ μέλλοντα μετ' οὐ πολὺ συμβαίνειν, ἃ προειδὼς ὁ Θεὸς δείκνυσιν ἡμῖν τὴν πολλὴν σοφίαν, ἣν κεχάρισται τῷ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντι, ἵν', ἐπειδὰν τὰ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθείσης γένηται, μὴ νομίσῃς δι' ἄγνοιαν αὐτὸν παραβεβηκέναι, ἀλλ' εἰδέναι ἔχῃς, ὅτι ῥαθυμίας ἐστὶ τὸ πτῶμα»[50].

ια) Εἰς ἄμεσον καὶ αὐθόρμητον κατὰ χάριν πατρικὴν πρὸς τέκνα καὶ τἀνάπαλιν ἐπικοινωνίαν ἀγάπης μετὰ τοῦ Θεοῦ του, κατηξιωμένος δὲ ἐκ τῆς τοιαύτης προτύπου κοινωνικότητος καὶ δι' ἀντίστοιχον διανθρωπίνην κοινωνικὴν ζωήν, ἥτις τοῦ ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴν ὁλοκλήρωσίν του[51]. Διὸ «οὐδὲ τοῦτο παρέλιπεν», ἀλλ' «ἐνεχείρισεν αὐτῷ» ὁ Θεός. Διότι, «ἐπειδὴ μόνος ὢν (Γεν. 2, 18 ἑξ.) ἐδεῖτό τινος τῆς αὐτῆς αὐτῷ κοινωνοῦντος οὐσίας βοηθοῦ, οὐδὲ τοῦτο παρέλιπεν, ἀλλὰ τὴν γυναῖκα παραγαγών, καθ' ὃν αὐτὸς ἐβουλήθη τρόπον, ἐνεχείρισεν αὐτῷ ταύτην, καὶ μετὰ τούτων ἁπάντων καὶ προφητείας αὐτῷ ἀξίωμα χαρισάμενος». Δι' αὐτοῦ ἀνεγνώρισεν ὁ Ἀδὰμ εἰς τὴν ἀντικρυσθεῖσαν μετὰ τὴν ἀφύπνισίν του Εὔαν τὸ «ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων» του καὶ τὴν «σάρκα ἐκ τῆς σαρκός» του[52].

ιβ) Ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν ἄνδρα σύζυγος γυνὴ εἶναι ἡ ὁλοκλήρωσις τοῦ ἀνδρός. Ἡ ἰδίᾳ ὅμως καταξιοῦται ὑπὸ τὸν ἄνδρα ὡς «βοη-

---

[50] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 14, 4, P.G. 53, 116.

[51] Πρβλ. Γεν. 2, 19 ἑξ. Ἐνταῦθα εὑρίσκεται τὸ θεμέλιον πάσης κοινωνικότητος, ἧς βάσις εἶναι ἡ θεόσδοτος ἀγάπη μὲ στοιχεῖά της τὴν πατρικότητα, υἱϊκότητα, ἀμοιβαιότητα, ἀδελφότητα καὶ υἱοθεσίαν, ὡς τοῦτο θὰ δειχθῇ ἀλλαχοῦ.

[52] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 15, 4, P.G. 53, 124. Πλείονα κατωτέρω, ὅπου περὶ γυναικός.

θὸς» αὐτοῦ, τόσον ἐκ τοῦ τρόπου τῆς δημιουργίας της [52α] ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἀσθενεστέρας καὶ προστασίας χρῃζούσης φύσεώς της, ἐκ τρίτου δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐν ἐξαρτήσει διὰ τὸν κόσμον τοῦτον ὁλοκληρώσεώς της. Δὲν ἀποκλείονται αἱ ἐξαιρέσεις. Ἡ μητριαρχία ὅμως ὡς κανὼν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν σατανοποίησιν τῆς γυναικός. Τὸ παράδειγμα τῆς Εὔας ἀποτελεῖ πρὸς τοῦτο τὴν πλέον ἁπτὴν ἀπόδειξιν. Πλὴν καὶ ἡ παροῦσα ζωὴ δὲν σιγᾷ σχετικῶς, ἀλλὰ δεικνύει ἐπὶ πλέον καὶ τὴν ἐξουδένωσιν τοῦ ἀνδρὸς ὑπὸ τῆς γυναικός, πρώτιστα ὅμως αὐτῆς ταύτης τῆς γυναικός.

Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι ἄκρως σημαντικὸν διὰ τὴν χριστιανικὴν ζωὴν καὶ οἰκογένειαν καὶ διευκρινίζεται περισσότερον εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο κατωτέρω ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἐξυψώσεως καὶ ἀμοιβαίας πρὸς τὸν ἄνδρα, ἐξισώσεως τῆς γυναικός [53]. Περισσότερον εἰλικρινὴς καὶ ἀντικειμενικὸς καθορισμὸς τῆς ἀμοιβαιότητος τῶν σχέσεων ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀπὸ τὸν τῆς Θ. Ἀποκαλύψεως δὲν ὑφίσταται ἄλλος. Τούτου ἅγιος ἑρμηνευτής, τ.ἔ. ὑπὸ φωτισμὸν Πνεύματος Ἁγίου εἰς ἀτμόσφαιραν ἀγωνιστικῆς ἁγίας ζωῆς, εἶναι ὁ Χρυσόστομος. Δεικνύει οὗτος, πόσον ἐξυψοῖ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Θεὸς τὴν γυναῖκα, εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἀνδρός, καθ' ὅσον μετὰ τὰς ἀνωτέρω πρὸς τὸν ἄνθρωπον «ἀφάτους ταύτας εὐεργεσίας καὶ τὸ κεφάλαιον ἁπάντων ἐδωρήσατο» [54], τὴν γυναῖκα. Κατευθύνει ὅμως καὶ τὴν γυναῖκα εἰς τὸν βοηθητικὸν ἔναντι τοῦ ἀνδρός της προορισμόν, καθ' ὅσον τῆς συνειδητοποιεῖ, ὅτι δι' αὐτῆς «πάντων αὐτὸν ἐλευθερώσας, τῶν τοῦ σώματος φροντίδων, καὶ μήτε ἱματίων περιβολῆς, μήτε ἑτέρας τινὸς χρείας δεῖσθαι συγχωρήσας. . .» [54α]. Μόνον ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας ὑποδουλοῦται εἰς τὸν ἰσχυρώτερον σωματικῶς ἄνδρα. Περισσότερα ὅμως ἀνωτέρω, ὅπου δεικνύεται ἡ χειροτέρα τῆς σωματικῆς δουλείας, ἡ πνευματική. Ἐνταῦθα δύναται νὰ γίνῃ ἡ γυνὴ ὁδηγὸς τοῦ ἀνδρὸς εἰς πνευματικὴν ἀνόρθωσιν

[52α] Πρβλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 15, 4, P.G. 53, 124 καὶ Γεν. 2, 20 ἑξ.

[53] Πρβλ. Κωνστ. Ἰω. Σακελλάρη, Τὸ χρυσοστομικὸν κήρυγμα..., σ. 76 ἑξ., ὅπου καὶ ἡ χριστιανικὴ καταξίωσις τῶν σχέσεων ἀνδρὸς καὶ γυναικός. Σατανικαὶ δυνάμεις χρησιμοποιοῦν σήμερον τὴν γυναῖκα ὡς μέσον φθορᾶς καὶ ἀπανθρώπου ἐκφυλισμοῦ τῶν ἀνδρῶν δι' ἐπικράτησίν των. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκφεύγῃ ἀπὸ τοῦ πεδίου εὐθύνης τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ποιμαινομένων τέκνων της. Ἡ ἀπαρχὴ τοῦ ἐκφυλισμοῦ τούτου γίνεται μὲ τὴν συσσωμάτωσιν εἰς ὀργανώσεις κλπ. ἀνυπόπτου σκοπιμότητος.

[54] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 15, 4, P.G. 53, 124.

[54α] Αὐτόθι.

καὶ οὐχὶ εἰς σατανικὴν ἐνσωμάτωσιν διὰ διαβολικῶν συνεργειῶν. Πάντως ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα ἐξίσωσίς της ἐννοεῖται ὡς ὑποταγὴ εἰς αὐτὸν ἐν τῇ ἀφοσιώσει ἐκείνου εἰς αὐτήν [55].

2. Ἡ «κατ' εἰκόνα» σχέσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς πρὸ τῆς πτώσεως καὶ μετ' αὐτὴν

Τὸ «κατ' εἰκόνα» ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν γυναῖκα, τιθεμένην ὅμως ἐν ἐξαρτήσει ἀπὸ τὸν ἄνδρα ὡς «ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων του καὶ σάρκα ἐκ τῆς σαρκός του» (Γεν. 2, 20), πλὴν ὡς τοῦτο ἐτονίσθη ἀνωτέρω. Καὶ κατ' ἀρχὴν θέτει ὁ Χρυσόστομος τὰ πράγματα εἰς τὴν θέσιν των, πρὸ πάντων δὲ ἵσταται ἐν διαλόγῳ, ὅπου εἶναι δυνατόν, ἀπολογούμενος δὲ ἀνασκευάζει καὶ ἀποστομώνει τὰς ἀντιρρήσεις των ἐν φιλαληθείᾳ καὶ εἰλικρινεῖ ἀντικειμενικότητι. Συμπληρώνει λοιπόν· «εἰ δὲ ἔτι καὶ μετὰ τὴν τοσαύτην τῶν εἰρημένων ἀκρίβειαν φιλονεικοῦντες» καὶ ἐρίζοντες «λέγοιεν, κατὰ τὴν τῆς μορφῆς εἰκόνα εἰρῆσθαι [56], ἐροῦμεν πρὸς αὐτούς· οὐκοῦν οὐ μόνον ὁ ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ γυνὴ δηλονότι· τὴν αὐτὴν γὰρ μορφὴν ἑκάτεροι ἔχουσιν. Ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον. Ἄκουε γὰρ τοῦ Παύλου λέγοντος· 'Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλήν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων· ἡ δὲ γυνὴ δόξα ἀνδρός ἐστιν' (Α' Κορ. 11, 7). Ὁ μὲν γὰρ ἄρχει, ἡ δὲ ὑποτέτακται, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς πρὸς αὐτήν φησιν, 'Πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου, καὶ αὐτός σου κυριεύσει'. Ἐπειδὴ γὰρ κατὰ τὸν ἀρχῆς λόγον τὸ τῆς εἰκόνος παρείληφε, καὶ οὐ κατὰ τὴν μορφήν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἄρχει πάντων, ἡ δὲ γυνὴ ὑποτέτακται, διὰ τοῦτο φησὶ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Παῦλος, ὅτι εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχει, ἡ δὲ γυνὴ δόξα ἀνδρός ἐστιν. Εἰ δὲ περὶ τῆς μορφῆς ἔλεγεν, οὐκ ἂν διεῖλεν· ὁ γὰρ αὐτὸς τύπος καὶ ἀνδρὸς καὶ γυναικός» [57].

---

[55] Πρβλ. Ἐφεσίους 5, 22 ἑξ. Κωνστ. Ἰω. Σακελλάρη, Τὸ χρυσοστομικὸν κήρυγμα ὡς κίνητρον συγχρόνου θεολογικῆς πορείας — Χριστιανικὴ ἀφύπνισις καὶ ἱεραποστολικὴ διακονία, 1970, σ. 40.

[56] Πρβλ. τὰ ὅσα ἀνωτέρω σημειοῦνται πρὸς ἀνασκευὴν ἀναφορᾶς τοῦ «κατ' εἰκόνα» εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, κατάδειξιν δὲ τοῦ ἀτόπου τούτου.

[57] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 8, 4, P.G. 53, 72 ἑξ. Πρβλ. Διοδώρου Ταρσοῦ, Εἰς Γένεσιν, P.G. 33, 1564 ἑξ. «Τί οὖν οὐκ ἄρχει καὶ ἡ γυνὴ τῶν προειρημένων; ἀλλὰ κεφαλὴν ἔχει τὸν ἄνδρα, τῶν ἄλλων κρατοῦσα. Ἀνὴρ δὲ οὐχ ὑποτάσσεται τῇ γυναικί. Διὸ δὴ καλῶς ὁ μακάριος Παῦλος τὸν ἄνδρα μόνον εἰκόνα Θεοῦ φωνὴν εἶναι καὶ δόξαν, τὴν δὲ γυναῖκα τοῦ ἀνδρὸς δόξαν» (Α' Κορ. 11, 7).

Συνεπῶς τὸ «κατ' εἰκόνα» ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν καὶ τῆς προσωπικότητος τῆς γυναικός.

'Αλλ' ἐὰν ἡ διαμόρφωσις τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὑγιῶς ἀπραγματοποίητος ἄνευ τοῦ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ ὡς προϋποθέσεώς της, καὶ τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» Αὐτοῦ ὡς ἀνθρωπογενεσίας της, τότε δὲν δυνάμεθα νὰ ἀγνοήσωμεν εἰς τὸ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ τὸ φιλάνθρωπον Αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ οὐσία τῆς στροφῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, διὸ καὶ τόσον δακτυλοδεικτεῖται παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου συνεχῶς. 'Εν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ἀποτελεῖ τοῦτο καὶ τὴν οὐσίαν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου «ἐν δυνάμει», θεόσδοτον δὲ μέσον ἀμοιβαιότητος μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς «ἐν ἐνεργείᾳ καὶ εἰς τὴν σχέσιν, καθ' ἣν ὁ Θεὸς προετύπωσε τοῦτο ἐν τῇ συμπεριφορᾷ του πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Οὕτως ἀναδύεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀνάγκη τῆς σχετικῆς θεωρήσεως τῆς Θ. Οἰκονομίας. Παρ' ὅλον δέ, ὅτι ἱεραρχεῖται ἡ γυνὴ ὡς «δόξα ἀνδρός», διότι τοῦτο, ὡς ἐτονίσθη, εἶναι ἐκ τῆς δημιουργίας αὐθόρμητον καὶ αὐτονόητον, ἀλλὰ καὶ διότι ἀλλέως πως ἐγκυμονεῖται ἢ ἐκδηλοῦται σύγχυσις καὶ διάλυσις τῆς οἰκογενείας καὶ κοινωνίας, τοῦτο ὅμως δὲν ἀποκλείει οὔτε τὴν μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀμοιβαιότητα, ἐκφραζομένην ἄλλως τε εἰς τὴν ἐκ τοῦ ἀνδρὸς προέλευσιν τῆς γυναικὸς καὶ διαπιστουμένην σήμερον ὑπὸ τῆς ὑγιοῦς ψυχολογίας τοῦ βάθους [57α], οὔτε τὴν ὑπὸ τῆς λογικῆς σχετικὴν «ἐξουσίαν» τῆς γυναικός, ἀπορρέουσαν καὶ δι' αὐτὴν ἐκ τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ δημιουργηθέντος ὑπ' Αὐτοῦ ἀνθρώπου.

Οὕτως ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γυναῖκα ἡ ὡς ἀνωτέρω ἐκπεφρασμένη «ἀπηρτισμένη ἐξουσία» καὶ «δεσποτείας αὐθεντία»[58] ὡς κυριαρχία ἐπὶ τῶν ζώων καὶ τῆς κτίσεως. Αὕτη διατηρεῖται ὅμως εἰς τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα μόνον ἐν τῷ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου «κἀκείνου ἀκριβῶς εἰδέναι, ὡς οὐ τῆς κτίσεως δεσπότης ἐστίν, ἀλλὰ χάριτι καὶ φιλοτιμίᾳ τῆς χρήσεως ἀπολαύει»[59]. Τοῦτο δὲ σημαίνει ἐπίσης, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἰδιοκτήτης τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐν γένει ἀγαθῶν του, ἀλλ' ἁπλῶς διαχειριστὴς τούτων καὶ μάλιστα ὑπόλογος διὰ τὸ εἶδος τῆς διαχειρίσεώς των [60]. 'Ως ἐνδεικτικὸν τῆς συμμετομῆς καὶ τῆς γυναικὸς μετὰ τοῦ

[57α] Πρβλ. Σπ. Μ. Καλλιάφα, Ψυχολογία τοῦ Βάθους, 1950, σ. 99 ἑξ., ὅπου διευκρίνισις περὶ τῶν ὅρων «Anima, animus, persona».

[58] 'Ιω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 14, 5, P.G. 53, 116. Πρβλ. Εἰς Σταγείριον 1, 1, P.G. 47, 427, καὶ Εἰς Φιλιππησίους 7, 6, P.G. 62, 238.

[59] 'Ιω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 7, 6, P.G. 53, 68. Πρβλ. Αὐτόθι 53, 133.

[60] Πρβλ. Γεν. 2, 17. Παραβολὴν ταλάντων εἰς Ματθ. 25, 15 ἑξ.

ἀνδρὸς εἰς ταύτην τὴν ἀπηρτισμένην ἐξουσίαν τίθεται παρὰ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου τὸ «ἀρχέτωσαν» τοῦ Γεν. 1, 26 εἰς πληθυντικὸν τύπον. Διότι, ἐὰν μὲν ἡ ἐξουσία αὕτη περιωρίζετο μόνον εἰς τὸν ἄνδρα, θὰ ἐτίθετο ὡς ρηματικὸς τύπος τὸ «ἀρχέτω» ἀντὶ τοῦ «ἀρχέτωσαν». Οὕτω συμπεραίνεται, ὅτι «καὶ πρὶν ἢ παραγαγεῖν αὐτὴν τῆς ἀρχῆς ἀπεργάζεται»[61]. Ἡ ὁμοτιμία μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ὑπὸ τὴν σημειωθεῖσαν ἱεράρχησιν συνεπάγεται ἄλλως τε ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν πάνσοφον διαπίστωσιν τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ εἰς τὸ «οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν»[62].

Στηριζόμενος δὲ ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ τῶν θεοπνεύστων Μωϋσέως καὶ Παύλου πλαισιώνει ἄνδρα καὶ γυναῖκα εἰς τὰς συζυγικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις κατὰ θεόσδοτον τρόπον διὰ τοῦ «κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ καὶ δίδει εἰς τὴν γυναῖκα τὴν θέσιν της. Οὕτως ὁ Θεὸς «καὶ ἐπὶ ταύτης οὐκ εἶπε, 'Γενηθήτω γυνή', ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα 'Ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν' καὶ ὄχι ἁπλῶς βοηθόν, ἀλλὰ 'κατ' αὐτόν', πάλιν τὸ ὁμότιμον δηλῶν. Ἐπειδὴ γὰρ πολλὴν εἰς τὴν τῆς ζωῆς ἡμῶν χρείαν τὰ ἄλογα τὴν τῆς βοηθείας εἰσήγαγε κοινωνίαν, ἵνα μὴ τῶν δούλων νομίσῃς εἶναι τὴν γυναῖκα, ὅρα, πῶς ποιεῖ τὴν διάκρισιν φανεράν. 'Ἤγαγε τὰ θηρία, φησίν, ἐνώπιον τοῦ Ἀδὰμ καὶ οὐχ εὑρέθη βοηθὸς ὅμοιος αὐτῷ κατ' αὐτόν'. Τί οὖν; ὁ ἵππος οὐ βοηθός, συμπραττόμενος ἐν τοῖς πολέμοις; ὁ βοῦς οὐ βοηθὸς ἄροτρον ἕλκων...; Ἀλλ' ἵνα μὴ τοῦτο λέγῃς, διὰ τοῦτο ἀκριβῆ ποιεῖται τὴν διαίρεσιν. Οὐδὲ γὰρ εἶπεν ἁπλῶς, ὅτι 'οὐχ εὑρέθη αὐτῷ βοηθός', ἀλλ' ὅτι 'οὐχ εὑρέθη βοηθὸς ὅμοιος αὐτῷ'. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα, 'Ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν', εἶπε»[63]. Δὲν εἶναι δὲ τυχαῖον, ὅτι ἀλλαχοῦ χαρακτηρίζει τὴν γυναῖκα ὡς τὸ «κεφάλαιον ἁπάντων»[64] ἐξ ὅσων «ἐδωρήσατο» ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἄνδρα ὑπὸ τὴν ὡς ἀνωτέρω ἀξιολόγησιν.

Ἀλλὰ ποῦ καταντᾷ ἡ γυνὴ εἰς τὴν ἁμαρτωλόν της κατάστασιν μιᾶς ἀντιγραφῆς τῆς ἀνυπακοῆς καὶ ἀγνωμοσύνης τῆς Εὔας; Εἰς τὴν ὑποδούλωσίν της. Ζητεῖ οὕτως ἐλευθερίαν δῆθεν, ἀλλ' ὑποδουλοῦται. Ἐπιδιώκει τὴν θεοποίησίν της, ἀλλ' ἐκμηδενίζεται. Καταντᾷ εὐτελές τι ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀποδεικνύεται ἀναξία τοῦ ἀξιώματος, ὅπερ τῆς ἐχάρισεν ὁ Θεός. «Ἐποίησά σε, φησίν, ὁμότιμον· οὐκ ἐχρήσω καλῶς τῇ ἀρχῇ· μετάβηθι πρὸς τὴν ὑποταγήν. 'Πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀπο-

---

[61] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 10, 4, P.G. 53, 86.

[62] Γεν. 2, 18.

[63] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, λόγ. 4, 1, P.G. 54, 594.

[64] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 15, 4, P.G. 53, 124.

στροφή σου, καὶ αὐτός σου κυριεύσει'[65]. Οὐκ ἤνεγκας τὴν ἐλευθερίαν, κατάδεξαι τὴν δουλείαν. Οὐκ οἶδας ἄρχειν, καὶ δι' αὐτῆς τῶν πραγμάτων ἔδειξας πείρας· γενοῦ τῶν ἀρχομένων, καὶ τὸν ἄνδρα ἐπίγνωθι κύριον»[66]. Τὸ κατάντημα τῆς σημερινῆς ἠθοποιοῦ, («μπαλλαρίνας») ἢ τῆς πωλουμένης ἀντὶ χρυσίου, δόξης προσκαίρου κλπ. ἢ τῆς ἐκφυλιζομένης ὑπὸ τῆς κτηνῳδίας τῶν πλουσίων ἢ τῆς μὴ ἀμειβομένης δικαίως διὰ τὴν ἐργασίαν της κλπ. μαρτυρεῖ περὶ τοῦ εἴδους τῆς δουλείας, εἰς ἣν κατήγαγεν τὸν ἑαυτόν της μὲ τὸν ὑπαιτιότητί της ἐκφυλισμὸν τῆς ἰδίας καὶ τοῦ ἀνδρός. Τὸ ἔγκλημά της ἐστράφη καὶ στρέφεται πάντοτε ἐν ὑστάτῃ ἐννοίᾳ ἐναντίον της. Ἀλλὰ καὶ ὅπου οἱ ἄνδρες τὴν ἀκολουθοῦν εἰς τὸν σατανικὸν δρόμον της, ἀφομοιοῦνται εἰς τὸ κατάντημά της.

Ὁ Χρυσόστομος ἐπιθυμεῖ ὡς ἱερεὺς ποιμὴν νὰ δείξῃ εἰς τὴν γυναῖκα τὸ χάσμα, τὸ ὁποῖον ἤνοιξεν ἡ ἰδική της ἁμαρτία, διὰ νὰ τὴν βοηθήσῃ νὰ συναισθανθῇ τὸ ἔγκλημά της καὶ νὰ συνετισθῇ. Διὸ τὴν ἐρωτᾷ· «Τίνος ἕνεκεν οὕτω σαυτὴν κατήσχυνας, καὶ ἐκεῖνον καταλιποῦσα, δι' ὃν ἐδημιουργήθης, ᾧ πρὸς βοήθειαν παρήχθης, ᾧ κοινωνὸς τῆς ἀξίας ἐγένου καὶ ὁμοούσιος καὶ ὁμόφωνος, τῷ ὄφει εἰς ὁμιλίαν ἐλθεῖν κατεδέξω, καὶ διὰ τοῦ θηρίου τούτου τὴν παρὰ τοῦ διαβόλου δέξασθαι συμβουλήν, καὶ φανερῶς ἀπεναντίας οὖσαν τῆς τοῦ δημιουργήσαντος νομοθεσίας, οὐδὲ οὕτως ἀπεστράφης, ἀλλὰ τῇ ἐλπίδι τῆς ὑποσχέσεως κατετόλμησας τῆς μεταλήψεως; Ἔστω τοίνυν· σαὐτὴν εἰς τοιοῦτον κρημνὸν κατήγαγες, καὶ τῆς τιμῆς τῆς ὑπερβαλούσης ἀπεστέρησας»[67].

Ἀλλὰ τί ἔπραξεν ὁ Θεός, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ προϋποθέσεις προφυλάξεως τῆς γυναικὸς ἀπὸ τὸ περαιτέρω κατρακύλισμά της εἰς τὸν κατήφορον τοῦ βαθμιαίου μετὰ ταῦτα ἐκφυλισμοῦ της μετὰ τὴν πρὸς Αὐτὸν ἀνυπακοὴν καὶ ἀχαριστίαν της; Κατέστησεν ἀναπόφευκτον τὴν ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐξάρτησίν της, ἣν ὅμως καὶ πάλιν φιλανθρώπως ᾠκονόμησεν. «Πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου, καὶ αὐτός σου κυριεύσει», ἐπαναλαμβάνει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος καὶ συνεχίζει· «Καὶ ὅρα Θεοῦ ἐνταῦθα φιλανθρωπίαν. Ἵνα γὰρ μὴ ἀκούσασα τό, 'Αὐτός σου κυριεύσει' φορτικὴν εἶναι νομίσῃς τὴν δεσποτείαν, πρότερον τὸ τῆς κηδεμονίας ἔθηκεν ὄνομα εἰπών· 'Πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου'· τουτέστιν, 'Ἡ καταφυγή σου, καὶ ὁ λιμὴν καὶ ἡ ἀσφάλειά σου ἐκεῖνος ἔσται σοι· ἐν πᾶσι τοῖς ἐπιοῦσι δεινοῖς πρὸς ἐκεῖνον ἀποστρέφε-

---

[65] Γεν. 2' 19 ἑξ.

[66] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, λόγ. 4, 1, P.G. 54, 594.

[67] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, ὁμιλ. 16, 4, P.G. 53, 130.

σθαι καὶ καταφεύγειν σὲ δίδωμι. Οὐ ταύτῃ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ φυσικαῖς αὐτοὺς συνέδησεν ἀνάγκαις καθάπερ ἄρρηκτόν τινα δεσμόν, τὴν ἐκ τῆς ἐπιθυμίας περιβαλὼν αὐτοῖς ἅλυσιν. Εἶδες, πῶς εἰσήγαγε μὲν τὴν ὑποταγὴν ἡ ἁμαρτία, ὁ δὲ εὐμήχανος καὶ σοφὸς Θεὸς καὶ τούτοις πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῖν ἀπεχρήσατο;»[68].

Ἀλλὰ χωρεῖ ἔτι περαιτέρω ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος συστοιχούμενος μὲ τὸν Παῦλον καὶ ὑποδεικνύει· «Ἄκουσον, πῶς καὶ Παῦλος περὶ ταύτης λέγει τῆς ὑποταγῆς, ἵνα μάθῃς πάλιν Παλαιᾶς καὶ Καινῆς τὴν συμφωνίαν. 'Γυνή, φησίν, ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ'»[69]. Διὰ νὰ μὴ δημιουργηθοῦν δὲ παρεξηγήσεις ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρὸς ὡς πρὸς τὴν στάσιν του ἔναντι τῆς γυναικὸς κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν προηγηθέντων, διευκρινίζει· «Βούλομαι μαθεῖν, πῶς καὶ περὶ τῆς κηδεμονίας ταύτης ὁ Παῦλος διαλέγεται, καὶ τὴν δεσποτείαν ἀναμύγνυσι τῇ φιλιστοργίᾳ. Ποῦ οὖν τοῦτο ποιεῖ; 'Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας'[70]· ἰδοὺ τὸ 'Πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου'. 'Αἱ γυναῖκες, ἵνα φοβοῦνται τοὺς ἄνδρας'[71]· ἰδοὺ τὸ 'Αὐτός σου κυριεύσει'»[72].

Ὁ Παῦλος μάλιστα, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ὁ Χρυσόστομος, δὲν θέτει μόνον δεσμὰ εἰς τὴν γυναῖκα, ὅπου ἐπιβάλλεται τοῦτο πρὸς διάσωσιν τῆς ψυχῆς της, ἀλλὰ θέτει ἐπίσης αὐτὴν εἰς σωτήριον ἔναντι τοῦ ἀνδρός της ἀποστολήν, ὅπου τοῦτο ἐπιτρέπεται εἰς τὴν «κατ' οἶκον ἐκκλησίαν». Οὕτω δύναται ἡ γυνὴ νὰ γίνῃ διδάσκαλος τοῦ ἀνδρός, ὅπου οὗτος ἀπομακρύνεται τῆς πίστεως. Διότι πτῶσις εἰς δουλείαν συνεπάγεται ἀπὸ τὴν ἀπώλειαν τῆς πίστεως εἰς Θεόν, οὕτω δὲ καὶ τῆς ἐν ἁγιότητι κοινωνίας μετ' Αὐτοῦ «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Ἰδού, λοιπόν, «πῶς ὁ μακάριος Παῦλος, ὁ περιθεὶς ταῖς γυναιξὶ δεσμά, αὐτὸς αὐτὰ πάλιν ἀνεῖλε. 'Εἴ τις γυνή, φησίν, ἄνδρα ἔχει ἄπιστον καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν'[73]. Διὰ τί; 'Τί γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις;'[74] Καὶ πῶς, φησί, δύναται σῶσαι γυνή; Διδάσκουσα, κατηχοῦσα, ἐνάγουσα πρὸς τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον. Καίτοι χθές, ὦ μακάριε Παῦλε, ἔλεγες, ὅτι 'Γυναικὶ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς'[75]. Πῶς οὖν πάλιν διδάσκαλον αὐτὴν ποιεῖς ἀνδρός; Οὐχὶ μαχόμενος ἐμαυτῷ τοῦτο ποιῶ, ἀλλὰ καὶ σφόδρα συμφωνῶν. Ἄκουε γοῦν καὶ τίνος ἕνεκεν αὐτὴν ἐξέβαλε, καὶ τίνος ἕνεκεν αὐτὴν πάλιν ἐπανάγει πρὸς τὸν τῆς διδασκαλίας θρόνον, ἵνα

---

68 Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, λόγ. 4, 1, P.G. 54, 594.
69 Α΄ Τιμ. 2, 11 ἑξ. Ἰω. Χρυσοστόμου. Αὐτόθι 54, 594.
70 Ἐφεσ. 5, 25. 71 Ἐφεσ. 5, 33.
72 Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, λόγ. 4, 2, P.G. 54, 594.
73 Α΄ Κορ. 7, 14. 74 Α΄ Κορ. 7, 16.
75 Α΄ Τιμ. 2, 12· «ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ».

μάθης τὴν Παύλου σοφίαν. ‘Διδασκέτω, φησίν, ὁ ἀνήρ’. Διὰ τί; ‘Οὐκ ἠπατήθη γάρ’. ‘'Αδὰμ γάρ, φησίν, οὐκ ἠπατήθη’[76]. ‘Μανθανέτω, φησίν, ἡ γυνή’. Διὰ τί; ‘'Ηπατήθη γάρ... ῞Οταν μὲν γὰρ ἄπιστος ᾖ ὁ ἀνήρ, πιστὴ δὲ ἡ γυνή, διδασκέτω, φησίν, ἡ γυνή. Διὰ τί; ῞Οτι οὐκ ἠπάτηται... ῎Απιστος γὰρ ἐστίν; 'Αντεστράφη, φησίν, τὰ τῆς διδασκαλίας· ἀνεστράφθω, λοιπόν, καὶ τὰ τῆς δεσποτείας... μετέστη πρὸς τὸν ἄνδρα ἡ ἀπάτη, μετέστη καὶ ἡ ὑποταγή»[77].

Δακτυλοδεικτῶν, τέλος, πρὸς τὴν γυναῖκα ὁ Χρυσόστομος τὸ ἀπεριόριστον τῆς ἀνόδου της εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀρετῆς διὰ τῆς πραγματώσεως τῶν μεγάλων δυνατοτήτων της, λέγει ἐν διαλόγῳ πρὸς αὐτήν· ‘ὑπέταξέ σε τῷ ἀνδρὶ ἡ Εὔα; ἀλλ’ ἐγὼ οὐκ ἀνδρὸς ὁμότιμον μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ποιῶ τῶν ἀγγέλων ἐὰν ἐθέλῃς»[78]. Πλὴν ἡ χριστιανικὴ ὑπαρξικὴ της ἐξάρτησις ἀπὸ τὸν ἄνδρα σύζυγόν της διὰ τοῦ Μυστηρίου τοῦ Γάμου δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τῆς εἶναι σκάνδαλον.

'Ασφαλῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανεύρουν αἱ γυναῖκες εἰς τὸν ἀνθρωπολογικὸν τοῦτον στοχασμὸν τὸν ἑαυτόν των ὡς δρόμον τῆς καταξιωτικῆς ὁλοκληρώσεώς των, τὸν ὁποῖον διανοίγει δι’ αὐτὰς ἡ Θεία 'Αποκάλυψις τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως. 'Αποτελοῦν δὲ ἔκφρασιν καὶ μετάγγισιν τοῦ χαρμοσύνου μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως πρὸς τὴν γυναῖκα καὶ τὸν ἄνδρα οἱ κάτωθι λόγοι τοῦ ‘Αγίου 'Ιωάννου Χρυσοστόμου, ὅταν εἰς εὐθὺν λόγον μᾶς καθιστοῦν ἀναγλύφους τὰς μεγάλας καὶ θαυμαστὰς ἀνθρωπογενετικὰς δυνατότητας τῆς Πίστεώς μας· «Τί γὰρ θρηνεῖς, εἰπέ μοι;», τονίζει. Διότι ἐξεβλήθης «τοῦ παραδείσου; Κατόρθωσον καὶ ζήλωσον σὺ ἀρετήν· καὶ οὐχὶ παράδεισον, ἀλλ’ αὐτὸν ἀνοίγω σοι τὸν οὐρανόν, καὶ οὐδὲ ἐκ τῆς τοῦ πρωτοπλάστου παρακοῆς ἀφίημί σε παθεῖν δεινόν. Θρηνεῖς, ὅτι σε τῆς ἀρχῆς τῶν θηρίων παρέλυσεν; 'Ιδού σοι καὶ δαίμονας ὑποτάττω, ἐὰν προσέχῃς. ‘Πατεῖτε γάρ, φησίν, ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ’ (Λουκ. 10, 19). Οὐκ εἶπεν, ‘ἄρχετε’, καθάπερ ἐπὶ τῶν θηρίων, ἀλλὰ ‘πατεῖτε’, ἐπιτεταμένην εἰσάγων τὴν ἀρχὴν (ἐξουσίαν). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος οὐκ εἶπεν, ‘'Ο Θεὸς ὑποτάξει τὸν σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν’, ἀλλ’ ‘'Ο Θεὸς συντρίψει τὸν σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν’»[79]. Τοῦτο εἶναι ἡ δωρεὰ τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς 'Αναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.

(Τέλος)

---

[76] Α′ Τιμ. 2, 14· «ἡ δὲ γυνὴ ἐξαπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε· σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας».

[77] 'Ιω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, λόγ. 5, 1, P.G. 54, 599 ἑξ.

[78] 'Ιω. Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν, λόγ. 5, 3, P.G. 54, 602.

[79] 'Ιω. Χρυσοστόμου, ἔνθ’ ἀνωτ., 2.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

(Φεβρουαρίου καὶ Μαρτίου 1972)

Θ. Λειτουργίαι - Χοροστασίαι τοῦ Μητροπολίτου

Κατὰ τοὺς μῆνας Φεβρουάριον καὶ Μάρτιον ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσ)νίκης κ. Λεωνίδας ἐτέλεσε τὴν Θ. Λειτουργίαν καὶ ἐκήρυξε τὸν θεῖον λόγον ἐν τοῖς Ἱ. Ναοῖς Παναγίας Ἀχειροποιήτου (6.2.72), Ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγ. Ζήνωνος, προστάτου τῶν Ταχυδρομικῶν ὑπαλλήλων (10.2.72), Παναγίας Δεξιᾶς χάριν τῶν φοιτητῶν (13.2.72), γυναικείας Ἱ. Μονῆς Πανοράματος (20.2. 72), τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας (27.2.72) καὶ Ὑψώσεως Τιμίου Σταυροῦ Ροδοχωρίου (12.3.72).

Ἐπίσης τῇ 5.3.72. ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ προέστη ἐν τῷ φερωνύμῳ Μητροπολιτικῷ Ναῷ Ἀρχιερατικοῦ Συλλειτούργου, εἰς τὸ ὁποῖον μετέσχον οἱ Σεβ. Μητροπολῖται Ἐδέσσης καὶ Πέλλης κ. Καλλίνικος, Ζακύνθου κ. Ἀπόστολος καὶ Βεροίας καὶ Ναούσης κ. Παῦλος καὶ ὁ Θεοφιλέστατος Ἐπίσκοπος Ταλαντίου κ. Στέφανος.

Ὁ Μητροπολίτης ἐχοροστάτησεν εἰς τοὺς κατανυκτικοὺς Ἑσπερινοὺς τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς (20.2.72) ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, καὶ τῆς Α' Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν (27.2.72) ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Παναγίας Φανερωμένης Νέας Μηχανιώνας. Ἐπίσης ἐχοροστάτησε κατὰ τὰς ἀκολουθίας τῶν Χαιρετισμῶν ἐν τοῖς Ἱ. Ναοῖς Παναγίας Δεξιᾶς χάριν τῶν φοιτητῶν (3.3.72), Ἁγ. Γρηγορίου χάριν τῶν καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς (10.3.72) καὶ Παναγίας Ἀχειροποιήτου (24.3.72).

Θ. Λειτουργίαι - Χοροστασίαι τοῦ Ἐπισκόπου

Ὁ Θεοφιλέστατος Ἐπίσκοπος Ταλαντίου κ. Στέφανος ἐτέλεσε τὴν Θ. Λειτουργίαν καὶ ἐκήρυξε τὸν θεῖον λόγον ἐν τοῖς Ἱ. Ναοῖς Ὑπαπαντῆς τοῦ Σωτῆρος πανηγυρίζοντι (2.2.72), Προφ. Ἠλιοῦ Θεσσαλονίκης (6.2.72), Ἁγ. Νικολάου Νεοχωρούδας (13.2.72), Ἁγ. Γεωργίου Φιλύρου (20.2.72), Ἁγ. Θεοδώρων Ἄνω Καλλιθέας (27.2.72), Ἁγ. Ἐλευθερίου Σταυρουπόλεως (12.3.72), Ἁγ. Θεράποντος ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγ. Θεωνᾶ Ἀρχιεπισκόπου Θεσ)νίκης τελέσας καὶ τὰ ἐγκαίνια τοῦ φερωνύμου παρεκκλησίου (19.3.72), Κοιμήσεως Θεοτόκου Σίνδου (25.3.72) καὶ Ἁγ. Γεωργίου Καλοχωρίου (26.3.72).

Ὁ Ἐπίσκοπος ἐχοροστάτησε κατὰ τὰς ἀκολουθίας τῶν χαιρετισμῶν τῆς Θεοτόκου ἐν τοῖς Ἱ. Ναοῖς Ζωοδόχου Πηγῆς Ἑπταλόφου (25.2.72), Ἱ. Μονῆς Πανοράματος (3.3.72), Ταξιαρχῶν Κουρὶ (10.3.72) καὶ Κοιμήσεως Θεοτόκου Φοίνικος (17.3.72).

Ἐθνικὴ Ἐπέτειος 25ης Μαρτίου

Ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας ἐτελέσθη τὴν 25.3.72, ὥραν 10 π.μ. ἐν τῷ Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας χοροστατοῦντος τοῦ Παναγ. Μητροπολίτου ἐπίσημος Δοξολογία, εἰς τὴν ὁ-

ποίαν παρέστησαν πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ τῆς πόλεως. Οὗτος παρέστη ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν κατάθεσιν στεφάνων εἰς τὸ Ἡρῷον τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπισήμων παρηκολούθησε τὴν παρέλασιν τῆς μαθητιώσης καὶ σπουδαζούσης νεολαίας καὶ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Παρέστη ἐπίσης εἰς ἑορταστικὰς συγκεντρώσεις ἐν τῷ 4ῳ Δημοτικῷ Σχολείῳ Πολίχνης (22.3.72), ἐν τῷ Δ' Γυμνασίῳ Θηλέων (24.3.72) καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ «Φάρος» (26.3.72).

Τελεταὶ

Τὴν ἑσπέραν τῆς 1.3.72 ὁ Παναγ. Μητροπολίτης παρηκολούθησεν ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Ὑπαπαντῆς τοῦ Σωτῆρος τὴν ἀκολουθίαν τῆς Παννυχίδος τοῦ Βυζαντινοῦ ἀσματικοῦ τυπικοῦ τελεσθεῖσαν ὑπὸ τῶν φοιτητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς πρωτοβουλίᾳ τοῦ εἰδικοῦ Καθηγητοῦ καὶ Κοσμήτορος τῆς Σχολῆς κ. Ἰ. Φουντούλη. Ἡ αὐτὴ ἀκολουθία ἐτελέσθη χάριν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἑσπέραν τῆς 23.3.72 ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅστις εἶναι ὁ τελευταῖος Ναός, εἰς τὸν ὁποῖον μέχρι τῆς ἁλώσεως (1430 μ.Χ.) διετηρήθη ἐν ἰσχύϊ τὸ ἀσματικὸν Τυπικόν. — Τὴν 31.3.72 ἐν ἐπισήμῳ τελετῇ ἐθεμελίωσε τὸν Ἱ. Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἐν τῷ ὑπὸ ἵδρυσιν νέῳ Δημοτικῷ Κοιμητηρίῳ κειμένῳ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως παρὰ τὴν Πυλαίαν. — Τὴν 19.3.72 ἐνεκαινίασε τὸ Πνευματικὸν Ἐνοριακὸν Κέντρον τοῦ Ἱ. Ναοῦ Παναγίας Δεξιᾶς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐστεγάσθησαν καὶ τὰ γραφεῖα τῶν Κατηχητικῶν Σχολείων τῆς Ἱ. Μητροπόλεως. (Λεπτομερείας βλ. κατωτέρω).

Νέος Κληρικὸς

Εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Θεσ)νίκης κατετάγη ὁ κ. Γεώργιος Ἀλεξίου ἐκ Σκοπέλου, πτυχιοῦχος τῆς Ἀνωτέρας Ἐκκλ. Σχολῆς Θεσ)νίκης. Ὁ κ. Ἀλεξίου ἐκάρη μοναχὸς τὴν ἑσπέραν τῆς 1.2.72 ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Ἁγ. Θεοδώρας λαβὼν τὸ μοναχικὸν ὄνομα Μεθόδιος εἰς τιμὴν τοῦ μεγάλου Θεσσαλονικέως ἱεραποστόλου, τοῦ φωτιστοῦ τῶν Σλάβων, τῇ δὲ Κυριακῇ τοῦ Ἀσώτου (6.2.72) ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Παναγ. Μητροπολίτου εἰς Διάκονον ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Παναγίας Ἀχειροποιήτου.

Ἐγκαίνια Βιομηχανικῆς Περιοχῆς Θεσ)νίκης

Τὴν 17.3.72 καὶ ὥραν 11.45' παρουσίᾳ τοῦ Β' Ἀντιπροέδρου τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως κ. Ν. Μακαρέζου, τοῦ Ὑφυπουργοῦ Περιφ. Διοικητοῦ Κεντρικῆς καὶ Δυτ. Μακεδονίας κ. Ν. Γκαντώνα καὶ ἄλλων μελῶν τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Διοικητοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Τραπέζης Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως κ. Τοτόμη ἐτελέσθησαν παρὰ τὴν Σίνδον τὰ ἐγκαίνια τῆς Βιομηχανικῆς Περιοχῆς Θεσσαλονίκης. Τὸν ἁγιασμὸν ἐτέλεσεν ὁ Μητροπολίτης, ὅστις ἐν συνεχείᾳ παρέστη καὶ εἰς τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ε.Τ.Β.Α. δεξίωσιν ἐν τῷ Ξενοδοχείῳ Μεντιτερράνεαν. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ Δ)ντὴς καὶ Ὑποδ)ντὴς τοῦ Ὑποκαταστήματος Θεσ)νίκης τῆς ΕΤΒΑ ἐπισκεφθέντες τὸν Μητροπολίτην προσέφερον τὸ ποσὸν τῶν 7.000 δρχ. ὑπὲρ τῆς «Τραπέζης τῆς Ἀγάπης».

Συνεδρίαι

Ὁ Παναγ. Μητροπολίτης προήδρευσε συνεδριῶν τῶν Διοικ. Συμβουλίων τοῦ Ἱδρύματος Κοινωνικῆς Προνοίας «Ἅγ. Παντελεήμων» (3.2.72), τοῦ Θεαγενείου Ἀντικαρκινικοῦ Ἰνστιτούτου (11.2.71 καὶ 23.3.72), τοῦ Χαρισείου Γηροκομείου (22.2.72 καὶ 28.2.72), τοῦ Ἐ-

θνικοῦ Παπαφείου ,Ορφανοτροφείου (24.2.72), τοῦ Π.Ι.Κ.Π.Α. (1.3.72, 8.3.72 καὶ 28.3.72), τῆς Μακεδονικῆς 'Εκπαιδευτικῆς 'Εταιρίας (21.3.72), τῆς 'Ανωτέρας 'Εκκλησιαστικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης (14.3.72) καὶ τοῦ ΟΔΔΕΠ (29.3.72).

'Ο Θεοφιλ. 'Επίσκοπος προήδρευσε συνεδριῶν τοῦ Μητροπολιτικοῦ 'Εκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου (25.2.72) καὶ 23.3.72) καὶ τοῦ Πρεβεντορίου «"Αγιος Δημήτριος» (28.2.72 καὶ 27.3.72).

'Επισκέψεις - Παραστάσεις - 'Ακροάσεις τοῦ Μητροπολίτου

'Ο Μητροπολίτης ἐπεσκέφθη τὸ Νοσοκομεῖον ΑΧΕΠΑ (4.2.72), τὸ Νοσοκομεῖον τῆς «Μερίμνης Παιδιοῦ» (23.2.72), τὸ Χαρίσειον Γηροκομεῖον (25.2.72), τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν (25.2.72), τὰς Φοιτητικὰς 'Εστίας ἀρρένων καὶ θηλέων (7.3.72), τὸ "Ιδρυμα Κοινωνικῆς Προνοίας «"Αγιος Παντελεήμων» (13.3.72) καὶ τὸ Θεαγένειον 'Αντικαρκινικὸν 'Ινστιτοῦτον. — Τὴν 25.3.72 ἐπεσκέφθη τὸ Οἰκοτροφεῖον Θηλέων «'Ο 'Απόστολος Παῦλος», ηὐλόγησε τὴν τράπεζαν καὶ παρεκάθησεν εἰς αὐτήν. — 'Επίσης τὴν 31.3.72 ἐπεσκέφθη μετὰ τοῦ 'Υφυπουργοῦ κ. Ν. Γκαντώνα τὰς 'Εκκλησιαστικὰς Σχολὰς τῆς Θεσ)νίκης καὶ ἐξήτασαν ἀπὸ κοινοῦ τὰ ἀπασχολοῦντα αὐτὰς ζητήματα.

'Ο Μητροπολίτης π α ρ έ σ τ η:

Εἰς δεξίωσιν εἰς τὴν «Γωνιὰ τοῦ παπποῦ καὶ τῆς γιαγιᾶς» δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Γεν. Δ)ντοῦ τοῦ 'Οργανισμοῦ Προνοίας κ. Σκαρμαλιωράκη (1.2.72). Εἰς διάλεξιν τοῦ ψυχιάτρου κ. 'Αρ. 'Ασπιώτη ἐν τῇ αἰθούσῃ «Φάρος» χάριν τῶν φοιτητῶν (5.2.72) μὲ θέμα «Συνάντησις γονέων καὶ παιδιῶν». Εἰς ἀπολογισμὸν τοῦ ἔργου τῆς Νομαρχίας Θεσσαλονίκης ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς 'Εταιρίας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (6.2.72). Εἰς τὴν τελετὴν ἀπονομῆς πτυχίων εἰς ἀποφοίτους τῆς 'Ανωτάτης Κρατικῆς Σχολῆς 'Αδελφῶν Νοσοκόμων (16.2.72). Εἰς ἀπολογισμὸν τοῦ προνοιακοῦ ἔργου τοῦ Συλλόγου «'Απόστολος Παῦλος» (17.2.72). Εἰς ἑορτὴν ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 20ετίας ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῆς 'Ελλάδος εἰς τὸ ΝΑΤΟ (18.2.72). Εἰς διάλεξιν τῆς Χριστ. Φοιτητικῆς 'Ενώσεως μὲ ὁμιλητὴν τὸν Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου κ. Κοντόπουλον καὶ θέμα «'Η ἐξέλιξις τῆς ἐπιστήμης καὶ αἱ πνευματικαὶ ἀξίαι» (26.2.72). Εἰς ἑορταστικὴν συγκέντρωσιν τοῦ Συνδέσμου Μοναστηριωτῶν (27.2.72). Εἰς Γενικὴν συνέλευσιν τοῦ Συλλόγου «'Απόστολος Παῦλος» (28.2.72). Εἰς συγκέντρωσιν τῶν Χριστιανικῶν Μαθητικῶν 'Ομάδων Θεσ)νίκης διὰ τὴν ἐξόρμησιν πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανικοῦ νεανικοῦ βιβλίου (12.3.72). Εἰς ἐπίδειξιν ἐπιδόσεως καὶ προόδου τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ Σωματείου 'Ιεροψαλτῶν Θεσσαλονίκης ἐν τῷ 'Ι. Ναῷ Παναγίας 'Αχειροποιήτου (19.3.72). Εἰς τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας Μέσης 'Εκπαιδεύσεως εἰς τὸ 'Αλεξάνδρειον 'Αθλητικὸν Μέλαθρον (19.3.72). Εἰς ἐγκαίνια ἐκθέσεως γλυπτικῆς ἐν τῷ Γαλλικῷ 'Ινστιτούτῳ (21.3.72). Εἰς συνέδριον τῆς Πανελληνίου 'Ομοσπονδίας 'Αρτοποιῶν (26.3.72). Εἰς δεξίωσιν δοθεῖσαν ἐν τῇ Λ.Α.Φ.Θ. ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ πρωταθλήματος πάλης τῶν 'Ενόπλων Δυνάμεων καὶ τῶν Σωμάτων 'Ασφαλείας (26.3.72). Εἰς διάλεξιν καὶ δεξίωσιν δοθείσας ὑπὸ τοῦ Συλλόγου «'Ελληνίδα» ἐπὶ τῇ ἱδρύσει τμήματος αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ (29.3.72).

'Ο Μητροπολίτης ἐ δ έ χ θ η εἰς ἀκρόασιν:

Τὸ Διοικ. Συμβούλιον τῆς 'Ορθοδόξου Χριστιανικῆς 'Αδελφότητος «'Απολύτρωσις» (3.2.72). Τὸν νέον Εἰσαγγελέα ἐφετῶν κ. Οἰκονόμου (4.2.72). Τὸν πρέσβυν τῆς Βουλγαρίας (8.2.72). Τὸν ἀρχιτέκτονα κ. 'Ορ. Σιμώνην, μετὰ τοῦ

ὁποίου συνεζήτησεν ἐπὶ θεμάτων ἐνδιαφερόντων τὴν Ἱ. Μητρόπολιν (10.2.72). Τὸν Γεν. Δ)ντὴν τῶν Ἑλλην. Ταχυδρομείων (12.2.72). Τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς ἱερεῖς Βίχλελμ Κρὰμπ καὶ Ροῦντολφ Βίντερ, μετὰ τῶν ὁποίων συνειργάσθη διὰ τὴν κατὰ τὸν προσεχῆ Μάϊον ἄφιξιν 60 κληρικῶν ἐκ Δυτ. Γερμανίας (16.2.72). Τὸν Πρόεδρον τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης κ. Σπηλιᾶκον (6.3.72). Τὴν ἀντιπρόεδρον τοῦ Π.Ι.Κ.Π.Α. Ἀθηνῶν Καν Χωρέμη (7.3.72). Τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης κ.κ. Λάμπρου τῆς Ὀδοντιατρικῆς Σχολῆς, Βαλτῆν τῆς Ἰατρικῆς, Κιτσομπανίδην καὶ Παπαγεωργίου τῆς Γεωπονοδασολογικῆς (7.3.72). Τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ὀργανισμοῦ Ἀπασχολήσεως Ἐργατικοῦ Δυναμικοῦ κ. Τασιαδάμην (7.3.72). Τὸν ἀποχωροῦντα Ἐπιθεωρητὴν Χωροφυλακῆς Ταξίαρχον κ. Ριζᾶν (13.3.72). Τὸν Δ)ντὴν τῆς Γερμανικῆς Σχολῆς κ. Τόμας (13.3.72). Τὸν Πρόξενον τῆς Δυτ. Γερμανίας (14.3.72). Τὸν νομομηχανικὸν τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἀδὰμ (29.3.72). Τὸν Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου κ. Γαβριηλίδην (29.3.72).

Τὴν 15.3.72 κατέπλευσεν εἰς τὸν κόλπον τῆς Θεσ)νίκης τὸ ἀμερικανικὸν ἀεροπλανοφόρον «Τζὼν Κέννεντυ». Ὁ Διοικητὴς τοῦ ἀεροπλανοφόρου ὑποναύαρχος κ. H. D. Train συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Γεν. Προξένου τῶν Η.Π.Α. καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου ἐπεσκέφθη τὸν Μητροπολίτην, ὅστις ἀνταπέδωκε τὴν ἐπίσκεψιν αὐθημερόν. Οὗτος παρέστη εἰς δεξιώσεις δοθείσας ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ Δ)τοῦ τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ καὶ τοῦ Ἀμερικανοῦ Προξένου.

Συγκεντρώσεις - Ὁμιλίαι

Εἰς τὴν αἴθουσαν διαλέξεων τῆς Ἱ. Μητροπόλεως ἐγένοντο δύο συνάξεις τῶν κληρικῶν, ἱεροψαλτῶν καὶ ἱεροκηρύκων τῆς Ἱ. Μητροπόλεως (15.2.72 καὶ 21.3.72). Εἰς ἀμφοτέρας ὡμίλησεν ὁ Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς κ. Ἰ. Φουντούλης ἐπὶ ἐπικαίρων λειτουργικῶν θεμάτων, ἤτοι κατὰ μὲν τὴν πρώτην περὶ τῶν λειτουργικῶν καὶ ποιμαντικῶν προβλημάτων τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν περὶ τοῦ ἀσματικοῦ τύπου τῶν ἀκολουθιῶν.

Τὴν 7.3.72 καὶ τὴν 14.3.72 ἐγένοντο εἰδικαὶ συνάξεις τῶν ἱερομονάχων τῆς Ἱ. Μητροπόλεως, κατὰ τὰς ὁποίας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μητροπολίτου συνεζητήθησαν τὰ εἰδικὰ προβλήματα τοῦ ἀγάμου κλήρου καὶ ἀνεζητήθησαν οἱ τρόποι καλυτέρας διοργανώσεως καὶ συνεργασίας αὐτοῦ διὰ τὴν καλυτέραν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του.

Ἐγένοντο ἐπίσης δύο συγκεντρώσεις τῶν φοιτητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τῶν σπουδαστῶν τῶν Ἐκκλησ. Σχολῶν (1.2.72 καὶ 2.3.72).

Τέλος τὴν 22.2.72 ἐγένετο συγκέντρωσις τῶν Διοικητικῶν Συμβουλίων τῶν γυναικείων Σωματείων Θεσ)νίκης. Ὁ Παναγ. Μητροπολίτης, ἀφοῦ ηὐχαρίστησε τὰς συγκεντρωθείσης, ἀνεφέρθη εἰς τὸ θέμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐξωτερικῆς Ἱεραποστολῆς εἰς τὰς χώρας τῆς Οὐγκάντα καὶ Τανζανίας καὶ ἐνημέρωσε τὰς συγκεντρωθείσας ἐπὶ τῆς διεξαχθείσης μέχρι τοῦδε ἐργασίας εἰς τὰς ἐν λόγῳ χώρας καὶ ἐπὶ τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει αὕτη. Ἰδιαιτέρως ἐτόνισε τὴν εὐθύνην, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ὡς Ἐκκλησία καὶ Ἔθνος ἀπέναντι τῶν λαῶν αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι μὲ τόσην προθυμίαν δέχονται τὰ μηνύματα τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐν συνεχείᾳ παρουσίασε τὴν κ. Πηνελόπην Κατσέα, ἡ ὁποία προσφάτως ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὰς χώρας αὐτάς, εἰς τὰς ὁποίας διὰ δευτέραν φορὰν εἰργάσθη ἱεραποστολικῶς. Ἡ κ. Κατσέα ἐτόνισε τὴν ἀνάγκην τῆς μεταβάσεως ἀτόμων καὶ ἰδίως κυριῶν εἰς τὰς ἐν λόγῳ χώρας, προκειμένου νὰ διδάξουν

στοιχεῖα οἰκιακῆς οἰκονομίας καὶ νὰ συμπαρασταθοῦν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ποικίλων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα συναντᾷ ἡ ὡς ἄνω προσπάθεια. Τέλος ὡμίλησεν ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρίας Ὀρθοδόξου Ἐξωτερικῆς Ἱεραποστολῆς ἰατρὸς κ. Παν. Παπαδημητρακόπουλος, ὁ ὁποῖος παρέσχε πληροφορίας ἐπὶ τῆς διεξαγομένης ἱεραποστολικῆς ἐργασίας καὶ ἐξέθεσε τὰς ἀπόψεις τῆς Ἑταιρίας ἐπὶ τοῦ σοβαρωτάτου τούτου ζητήματος.

Ἐγκαίνια Κέντρου Κατηχητικῶν Σχολείων

Σταθμὸν εἰς τὴν Κατηχητικὴν προσπάθειαν τῆς Μητροπόλεως Θεσ)νίκης ἀπετέλεσαν τὰ ἐγκαίνια τοῦ Κέντρου τῶν Κατηχητικῶν Σχολείων, τελεσθέντα πανηγυρικῶς τὴν ἑσπέραν τῆς 19.3.72.

Τὸ Κέντρον τοῦτο, στεγαζόμενον εἰς τὸ Ἐνοριακὸν Πνευματικὸν Κέντρον τῆς Παναγίας Δεξιᾶς καὶ εὑρισκόμενον εἰς τοὺς ὡραίους ὑπογείους χώρους τοῦ ὁμωνύμου νεοδμήτου μεγάλου ἱ. ναοῦ, διαθέτει μίαν μεγάλην καὶ ἑτέραν μικρὰν αἴθουσαν, γραφεῖα καὶ βοηθητικοὺς χώρους.

Κατὰ τὴν τελετὴν τῶν ἐγκαινίων παρέστησαν ὁ Παναγ. Μητροπολίτης, ὁ Γεν. Δ)ντὴς τῶν Κατηχητικῶν Σχολείων τῆς Μητροπόλεως τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Θεολ. Σχ. τοῦ Παν)μίου Θεσσαλονίκης κ. Κων. Φράγκος, ἄλλοι καθηγηταὶ τοῦ Παν)μίου, ὁ κ. Νομάρχης, ἐκπρόσωποι ἀρχῶν, ἅπαντες οἱ Κατηχηταὶ καὶ αἱ Κατηχήτριαι καὶ πλῆθος κόσμου.

Μετὰ τὸν ἁγιασμὸν ὡμίλησε δι' ὀλίγων ὁ προϊστάμενος τοῦ ναοῦ π. Θωμᾶς Παπαδόπουλος ἐξιστορήσας πῶς κατωρθώθη νὰ κτισθῇ τὸ Κέντρον καὶ εὐχαριστήσας τοὺς συνδραμόντας. Μετ' αὐτὸν ὡμίλησεν ὁ καθηγ. κ. Φράγκος ἀναφερθεὶς ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Κατηχητικοῦ ἔργου, κατόπιν εἰς τὰ προβλήματα καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ ἐν τῇ Μητροπόλει Θεσσαλονίκης· ἐν συνεχείᾳ ἐξῆρε τοὺς δεσμοὺς καὶ τὴν συνεργασίαν τοῦ Κατηχητικοῦ ἔργου τῆς Μητροπόλεως μὲ τὸ ὑπ' αὐτὸν Ἐργαστήριον τῆς Χριστ. Παιδαγωγικῆς τῆς Θεολ. Σχ. τοῦ Παν)μίου, ὠνόμασε τὸ Κέντρον εἶδος «Κατηχητικῆς Σχολῆς» πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν Κατηχητικῶν στελεχῶν καί, χαρακτηρίσας τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῶν ἐγκαινίων ὡς ἐκ τῶν εὐτυχεστέρων τῆς ζωῆς του, ἐκάλεσε τοὺς πάντας νὰ ἀγαπήσουν καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὴν Κατηχητικὴν προσπάθειαν.

Κατόπιν ἀπηύθυνε ὀλίγους θερμοὺς λόγους ὁ κ. Νομάρχης Θεσ)νίκης, κατέκλεισε δὲ τὴν τελετὴν ὁ Παναγ. Μητροπολίτης, παλαίμαχος Κατηχητής, μνησθεὶς παλαιῶν κατηχητικῶν ἡμερῶν, εὐλογήσας τὴν νέαν προσπάθειαν καὶ εὐχηθεὶς πλουσίαν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ.

Ἡ τελετὴ ἔληξε μὲ δεξίωσιν τῶν παρισταμένων εἰς τὴν μικροτέραν αἴθουσαν, ὡραιότατα διακεκοσμημένην μὲ πολλὰς παλαιὰς βυζ. εἰκόνας.

Διάφορα

Τὴν 22.3.72 ὁ Παναγ. Μητροπολίτης ἐδεξιώθη εἰς τὴν αἴθουσαν διαλέξεων τῆς Ἱ. Μητροπόλεως τὴν Θρησκευτικὴν παιδικὴν χορῳδίαν τοῦ Ἀννοβέρου. Εἰς τὴν δεξίωσιν παρέστησαν καὶ αἱ παιδικαὶ χορῳδίαι τοῦ Ἱ. Ναοῦ Ἁγ. Τριάδος καὶ τῶν Χ.Μ.Ο. Θεσσαλονίκης, αἱ ὁποῖαι ἔψαλαν κατάλληλα ᾄσματα.

Ὁ Μητροπολίτης ἐδέχθη δύο ὁμάδας μεταγαστῶν (60 περίπου) προοριζομένων δι' Αὐστραλίαν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηύθυνε καταλλήλους νουθεσίας (24.2.72 καὶ 30.3.72).

Τὴν 30.3.72 ὁ Μητροπολίτης ἐδέχθη τοὺς τροφίμους ὅλων τῶν φοιτητικῶν

καὶ μαθητικῶν οἰκοτροφείων τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς τοὺς ὁποίους προσέφερε τὰς πασχαλινὰς λαμπάδας.

Τέλος τὴν ἑσπέραν τῆς 31.3.72 ἐπέδωκε τὰς ἀδείας γάμου εἰς 300 περίπου ζεύγη μελλονύμφων, τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ τελέσουν τοὺς γάμους των κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα.

Πρωτοπρ. Κ.Α.Π.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Πανηγυρικὸς Τόμος ἐπὶ τῇ 1400ῇ ἀμφιετηρίδι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ, προνοίᾳ τῆς Α.Σ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Γρηγορίου Β΄, ἐπιμελείᾳ καθηγητοῦ Γερασίμου Κονιδάρη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 567.

Τὸ 1966 ἑωρτάσθη μεγαλοπρεπῶς ἡ 1400 ἐπέτειος τῆς ἱδρύσεως τῆς ἱερᾶς Μονῆς Σινᾶ, ἡ ὁποία διεδραμάτισεν ἐξαίρετον ρόλον εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τότε εἶχεν ἀποφασισθῆ καὶ ἡ ἔκδοσις πανηγυρικοῦ τόμου, ὁ ὁποῖος ἕνεκα δυσχερειῶν, αἱ ὁποῖαι παρουσιάσθησαν, ἐξεδόθη τὸ 1971. Ὁ πολυσέλιδος τόμος κατὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία μέρη· εἰς τὸ πρῶτον περιλαμβάνονται πραγματεῖαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ Σινᾶ, εἰς τὸ δεύτερον ποικίλαι ἱστορικαὶ μελέται καὶ εἰς τὸ τρίτον διηγήσεις καὶ ἄλλα θέματα ὡς καὶ ἡ βιβλιογραφία περὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ. Διὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν διαφόρων θεμάτων συνειργάσθησαν ὑπὲρ τοὺς εἴκοσιν διακεκριμένοι ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι συνέταξαν σημαντικὰς καὶ χρησίμους μελέτας ἀναφερομένας ὄχι μόνον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Σινᾶ, ἀλλὰ καὶ εἰς γενικώτερα ἐκκλησιαστικά, ἱστορικὰ καὶ θεολογικὰ θέματα. Μακρὸς θὰ ἦτο ὁ κατάλογος ἐὰν παρεθέταμεν ἔστω καὶ τοὺς τίτλους τῶν μελετῶν. Ἀρκούμεθα νὰ σημειώσωμεν τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ τόμου καὶ τὴν προσφορὰν αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην. Θερμὰ συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τὸν σεβ. Ἀρχιεπίσκοπον Σινᾶ κύριον Γρηγόριον Β΄ καὶ τὸν καθηγητὴν κ. Γεράσιμον Κονιδάρην, εἰς τὰς φροντίδας καὶ τοὺς κόπους τῶν ὁποίων ὀφείλεται ἡ ἔκδοσις αὐτή.

Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου

Τόμος Ἀγάπης Vatican - Phanar (1958 - 1970) Rome - Istanbul, 1971, σ. 733.

Ὁ πολυσέλιδος καὶ καλαίσθητος οὗτος τόμος εἶναι σημαντικώτατος ὄχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. Ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ἐκδοθῇ διὰ νὰ ὑπάρχουν συγκεντρωμένα τὰ ἔγγραφα τὰ δεικνύοντα τὴν πορείαν διὰ τὴν προσέγγισιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Κατ' ἀρχὰς τὰ βήματα διὰ τὴν προσέγγισιν ἦσαν διερευνητικὰ καὶ διστακτικά, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως καθίσταντο ἀποφασιστικώτερα. Ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἡ ἀλληλογραφία διεξήγετο δι' ἀντιπροσώπων, κατόπιν ἦλθον εἰς ἐπαφὴν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, συνηντήθησαν προσωπικῶς καὶ ἔθεσαν τὰ θεμέλια τῆς περαιτέρω πορείας. Διὰ τῶν γραμμῶν τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων φαίνεται ἡ ἀνησυχία διὰ τὸν μακραίωνα χωρισμὸν τῶν Ἐκκλησιῶν, ὁ πόθος τῆς ἑνότητος, ἡ κυριαρχοῦσα ἐντολὴ τοῦ Κυρίου διὰ τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην καὶ ἑνότητα. Ὁμοίως βλέπομεν νὰ ἐκφράζεται ἡ χαρὰ διὰ τὰς

συναντήσεις τόσον τῶν προκαθημένων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ὅσον καὶ διὰ τὰς συναντήσεις καὶ συνομιλίας ἀντιπροσώπων αὐτῶν. Εἰς ὡρισμένα ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων, παρὰ τὸν ἐπίσημον χαρακτῆρά των, δύναται κανεὶς νὰ διαπιστώσῃ τὸν προσωπικὸν τόνον τὸν ὁποῖον δίδουν οἱ προκαθήμενοι καὶ τὰς ἐκφράσεις στοργῆς καὶ ἀγάπης, αἱ ὁποῖαι ὑπ' ἀμφοτέρων χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐκχείλισμα τῶν συναισθημάτων τὰ ὁποῖα κατέχουν αὐτούς. Διάχυτος καὶ συγκινητικὴ εἶναι ἡ πίστις ἀμφοτέρων ὅτι ὑπηρετοῦν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ προχωροῦν εἰς ἐνεργείας θεοφιλεῖς καὶ εὐλογημένας ἀπὸ τὸν Θεόν. Αἰσθάνονται ὅτι ὅσα πράττουν δὲν εἶναι ἀρκετὰ καὶ μὲ ἀγωνίαν ζητοῦν νέαν πρόοδον ἑκάστοτε διὰ τὴν διαδήλωσιν τῆς πλήρους ἑνότητος ἐν Χριστῷ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μέχρι πρό τινος κρατοῦντα, ὅτε ἡ συζήτησις ἐγίνετο μόνον ἐπὶ τῶν δογματικῶν διαφορῶν καὶ μάλιστα εἰς τόνον ἐριστικόν, εἰς τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐπικρατεῖ ὁ ἐγκάρδιος τόνος τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ ἀπουσιάζουν τελείως αἱ δογματικαὶ συζητήσεις. Εἰς τοῦτο ἄλλωστε ἔγκειται ἡ πρωτοτυπία τῶν νέων σχέσεων καὶ ἡ θερμὴ ἐγκαρδιότης αὐτῶν. Τὰ θεολογικὰ καὶ δογματικὰ ζητήματα εἶναι δυνατὸν νὰ συζητηθοῦν ὑπὸ εἰδικῶν, οἱ προκαθήμενοι δύνανται νὰ πλησιάζουν ἀλλήλους καὶ νὰ διαλέγωνται ὡς ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ.

Οἱ ἐκδόται τοῦ τόμου ὀρθῶς ἔπραξαν παραθέσαντες ὀλιγοστίχους ἐπιγραφὰς εἰς ἕκαστον ἔγγραφον. Ὅταν κανεὶς ἔχῃ τοιούτου εἴδους κείμενα κάθε σχολιασμὸς περιττεύει, διότι ταῦτα ὁμιλοῦν ἀφ' ἑαυτῶν.

Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου

Π. Λ. Βοκοτοπούλου, Λάτρος, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 35(1966/1967)69-106.

Μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος ἀναγινώσκομεν τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχισμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Λάτρου (ἀρχαιότερον Λάτμου), τμήματος τῆς Καρίας, πλησίον τῆς Ἐφέσου. Οἱ πρῶτοι μοναχοί, οἱ ἐγκατασταθέντες ἐνταῦθα, προήρχοντο ἀπὸ τὸ ὄρος Σινᾶ, ἐξ οὗ σαφῶς καταφαίνεται ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν δύο τούτων μοναστικῶν κέντρων. Αἱ μοναστικαὶ ἐν Λάτρῳ ἐγκαταστάσεις χρονολογοῦνται μεταξὺ τῶν αἰώνων Ζ' καὶ ΙΓ'. Ἡ μετανάστευσις τῶν πρώτων μοναχῶν τοποθετεῖται εἰς τὸ α' ἥμισυ τοῦ Ζ' αἰῶνος, ἡ δὲ ὁριστικὴ κατάσβεσις εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ἡ ἄνθησις τοῦ μοναχισμοῦ εἰς τὸν Λάτρον ἐμφανίζεται τὸν Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνα. Ἡ περιφημοτέρα μονὴ ἦτο ἡ λαύρα τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἡ ἐπονομαζομένη τοῦ Στύλου ἢ τοῦ Ἁγίου Παύλου, ἡ ὁποία «ἀνέδειξε τὴν μεγαλυτέραν ἴσως μορφὴν τοῦ ἀνατολικοῦ μοναχισμοῦ κατὰ τὸν 11ον αἰ., τὸν ἱδρυτὴν τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς τοῦ Θεολόγου ὅσιον Χριστόδουλον» (σ. 81). Διὰ τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου ὅθεν αἱ μοναστικαὶ παραδόσεις ἐκ Λάτρου μεταφυτεύονται εἰς τὸ ἕτερον τῶν μοναστικῶν κέντρων τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας τὴν Πάτμον, ἔνθα καὶ ζοῦν μέχρι τῆς σήμερον. Κατὰ τὸν σ., «Διὰ πρώτην φορὰν μνημονεύεται ὁ θεσμὸς τοῦ πρωτάτου εἰς τὸ Λάτρον τὸ 1076, ὅτε πρῶτος ἔγινεν ὁ ὅσιος Χριστόδουλος» (σ. 95).

Ἡ μελέτη αὕτη καλύπτει ἓν κενὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχισμοῦ ἐντὸς τοῦ κλίματος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον ἡ ἐμφά-

νισις παρομοίων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν ἔρευναν καὶ ἄλλων μυστικῶν κέντρων ἢ ἐγκαταστάσεων ἐντὸς τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου τοῦ ὡς ἄνω πατριαρχείου, καὶ ἰδίως ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ὑπὸ τὴν μορφὴν συνολικῆς ἐκδόσεως εἴτε καὶ ἰδιαιτέρων μονογραφιῶν, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ θὰ ἀπετέλουν τὸ σῶμα μιᾶς τοιαύτης συνολικῆς ἐργασίας. Κατ' ἀρχὰς καὶ μόνη ἡ εὐχὴ δι' ἓν τοιοῦτον ἐγχείρημα ἴσως νὰ εἶναι ἀρκετή.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης

Ἀδαμαντίου Στ. Ἀνεστίδη Τὸ Πρόβλημα τῆς Βιβλιογραφικῆς Ἐνημερότητος (Ὁμιλία), Ἀθῆναι, 1969, σ. 31, ἀν. ἀπὸ τὰ «Θέματα Παιδαγωγικῆς καὶ Διδακτικῆς». τ. β', Σεπτέμβριος 1969.

«Τὸ πρόβλημα τῆς βιβλιογραφικῆς ἐνημερότητος ὑπάρχει γιὰ κάθε ἐπιστήμονα» (σ. 7), βεβαίως καὶ διὰ τὸν ἀσχολούμενον μὲ τὴν θεολογίαν. Ἡ παροῦσα ἐργασία ἐξετάζει τὴν βιβλιογραφίαν ὡς τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλολογίας, ὅπως αὕτη καλλιεργεῖται καὶ ἀσκεῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Παρὰ ταῦτα ὅμως πολλὰ τῶν ἐν αὐτῇ λεγομένων, παρατιθεμένων καὶ ὑποδεικνυομένων ἐνδιαφέρουν ἐμμέσως, εἴτε καὶ ἀμέσως ἐνίοτε, τὴν θεολογίαν. Ἡ παρουσία τῆς θεολογίας εἶναι αἰσθητὴ διὰ τῆς παραθέσεως θεολογικῶν βιβλιογραφικῶν καταλόγων, ἐγκυκλοπαιδείας καὶ λεξικῶν, περιοδικῶν καὶ βιβλίων ἐκ τῶν διαφόρων κλάδων αὐτῆς καὶ μαθημάτων, ἰδίως δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι ἐντὸς τῶν τριῶν δεκάδων σελίδων περίπου περιλαμβάνεται ἀρκετὸν ὑλικόν, καίτοι ἀναγκάζεται ὁ σ. ἁπλῶς νὰ σταχυολογῇ. Ἀσκεῖ τὴν δέουσαν κριτικήν, τονίζει τὰ ἄξια σημειώσεως καὶ ὑποδεικνύει τὰ κενὰ καὶ τοὺς τρόπους θεραπείας εἰς τὸν τομέα τῆς βιβλιογραφίας. Εἰς τὸν περιβάλλον του διαπιστοῖ τὴν ἔλλειψιν ὠργανωμένου ἐπισήμου βιβλιογραφικοῦ ἔργου, μὲ μόνην ἐλπίδα τὰς ἰδιωτικὰς πρωτοβουλίας (σ. 9). Ἐπισημαίνει τὴν ὕπαρξιν τοῦ προβλήματος, χωρὶς νὰ εὑρίσκῃ ἐν τῷ παρόντι λύσιν ριζικὴν καὶ σταθερὰν (σ. 28 - 30). Συγκρίνων τὴν δρᾶσιν τῶν δύο ἱδρυμάτων: τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, θεωρεῖ τὴν β' δραστηριωτέραν τῆς πρώτης (σ. 15, 19).

Σημειῶ δύο τυπογραφικὰς ἀβλεψίας. Ἡ «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία» γράφεται ὡς «Ἠθικὴ καὶ Θρησκευτικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία» (σ. 14), ὁ δὲ τίτλος τῆς ἐργασίας τοῦ Μιχαηλίδη εἶναι «Βιβλιογραφία... Αἰγυπτιωτῶν» καὶ οὐχὶ «Αἰγυπτίων» (σ. 20).

Εὔχομαι εἰς τὸν ἀγαπητόν μου συμπολίτην φιλόλογον καθηγητὴν Ἀδ. Στ. Ἀνεστίδην ὅπως παρουσιάσῃ καὶ ἄλλας ἐργασίας ἐπὶ τοῦ βασικοῦ διὰ κάθε ἐπιστήμονα θέματος τῆς βιβλιογραφίας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχει ἐγκύψει ἰδιαιτέρως.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης

Ἰωάννου Π. Μαμαλάκη, Τὸ Ἅγιον ὄρος (Ἄθως) διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. (Μακεδονικὴ βιβλιοθήκη. Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν σπουδῶν), Θεσσαλονίκη 1971, σ. 686.

Ἡ ἀνὰ χεῖρας πολυσέλιδος ἐπιστημονικὴ ἔκδοσις εἶναι προϊὸν ἐπισταμένης μελέτης καὶ ἐρεύνης τῆς χιλιετοῦς καὶ πλέον ἱστορίας τῆς ἰδιομόρφου Ἁγιορειτι-

κῆς Πολιτείας τοῦ Ἄθω. Ὁ σ. ἐν τῇ βαθυστοχάστῳ μελέτῃ διαπιστώνει ὅτι πολλαὶ τῶν εἰς βάρος τῶν μοναχῶν κρίσεις εἶναι καὶ ἀσύστατοι καὶ ὅλως ἄδικοι. Τὸ Ἅγ. Ὄρος ὑπῆρξε καὶ παραμένει τὸ πλουσιώτατον Βυζαντινὸν μουσεῖον εἰς τὸν κόσμον καὶ κέντρον τῆς Ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως, καλλιεργείας πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἐν συναρτήσει μὲ τὸ παραδοσιακὸν θεολογικὸν πνεῦμα καὶ τὸν θεολογικὸν διάλογον, συγκεντρῶσαν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν Ἱ. Μονῶν χιλιάδας χειρογράφων κωδίκων καὶ σπανίων ἐντύπων, ὡς καὶ αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλα, πατριαρχικὰ σιγίλλια, σουλτανικὰ φιρμάνια κ.ἄ. Ἐπίσης διαφυλάττει ἔργα ὑψηλῆς τέχνης καὶ ἱερὰς εἰκόνας Βυζαντινῆς τεχνοτροπίας, γλυπτικῆς μαρμάρου, ξυλογλυπτικῆς, ζωγραφικῆς, ψηφιδωτῶν, τοιχογραφιῶν, κινητῶν ἱ. εἰκόνων, μεταλλουργίας, κεντητῶν κλπ. προσφερομένων εἰς προσκύνησιν τῶν εὐλαβῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἁγ. Ὄρους. Κατάλογοι τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν Ἱ. Μονῶν ἐπιμελῶς φυλαττομένων ἱστορικῶν κειμηλίων ὑποβοηθοῦν τὸ ἔργον τῶν μελετητῶν καὶ ἐρευνητῶν τῆς Ἁγιορειτικῆς Πολιτείας.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ κ. Μαμαλάκη δύναται νὰ ἀποτελέσῃ καὶ ὁδηγὸν τοῦ Ἁγ. Ὄρους, διὰ μίαν ἐκλαϊκευμένην ἔκδοσιν.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν βραβεύσασα διὰ ποσοῦ 100.000 δρχ. τὸ ἔργον τοῦ κ. Μαμαλάκη, κατόπιν προκηρυχθέντος διαγωνισμοῦ, δικαιολογεῖ τὴν ἀπόφασίν της ὡς ἑξῆς: «Ἡ ἐργασία αὕτη περιέχει εἰκόνα τοῦ Ἁγ. Ὄρους, ἐν ὅλαις αὐτοῦ ταῖς λεπτομερείαις κατὰ αὐστηρὰν ἐπιμεμελημένην ἐργασίαν τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας τοῦ Ἁγ. Ὄρους. Κατὰ σύντομον καὶ μεθοδικὸν τρόπον δίδει ἡ μελέτη αὕτη πλήρη καὶ σαφῆ εἰκόνα τῆς ὅλης ἱστορίας του Ἁγ. Ὄρους. Συνάμα δὲ ἡ ἐπιστημονικὴ διαπραγμάτευσις τῆς ὕλης εἶναι καταφανής».

Ὁ σ. διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τοῦ Ἁγ. Ὄρους, διαιρεῖ τὸ ὀγκῶδες βιβλίον του εἰς τρία μέρη κατὰ ἱστορικὴν χρονολόγησιν. Τὸ Α΄ μέρος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγ. Ὄρους ἐπὶ Βυζαντινῶν. Τὸ Β΄ ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ Γ΄ τὸ Ἅγ. Ὄρος ἀγωνιζόμενον καὶ ἐλεύθερον καὶ τὸ Δ΄ Γενικὴ ἀνασκόπησις καὶ συμπεράσματα. Ὡσαύτως δημοσιεύονται χρησιμοποιηθεῖσαι πηγαὶ ὡς καὶ πλουσιωτάτη σχετικὴ βιβλιογραφία ἡμετέρων καὶ ξένων ἐπιστημόνων, λεπτομερὲς ἀλφαβητικὸν εὑρετήριον, σύντομον ἑρμηνευτικὸν λεξιλόγιον καὶ τέλος 24 πίνακες (κλισὲ) μὲ 64 εἰκόνας ἐκτὸς κειμένου ἱστορικῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ ἄλλων κειμηλίων.

Μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν ἐξέτασιν τῆς ἱστορίας τῆς Ἁγιορειτικῆς Πολιτείας, ἀφιερωμένης εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα «περιβόλι τῆς Παναγίας», ὁ σ. ἐν συμπεράσματι προτείνει, ὅπως ἱδρυθῇ Ἰνστιτοῦτον Ἁγιορειτικῶν σπουδῶν ἐν Ἁγ. Ὄρει, διὰ τὴν ἀξιοποίησιν καὶ περαιτέρω προβολὴν τῶν ἐν αὐτῷ πνευματικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν καὶ τὴν ἀνὰ πενταετίαν σύγκλησιν ἐν Ἁγ. Ὄρει διεθνοῦς Ἁγιορειτικοῦ Συνεδρίου, ἔνθα διακεκριμένοι ὀρθόδοξοι θεολόγοι, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες ἀσχολούμενοι μὲ τὸ Ἅγ. Ὄρος, θὰ συντελέσουν εἰς τὴν εὐρυτέραν διερεύνησιν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν πνευματικὴν ἐποπτείαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν συμπαράστασιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Π. Ρόκκος

Ἱερομονάχου Γρηγορίου Σταυρονικητιανοῦ, Ἡ Λειτουργία τῆς Εὐχαριστίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ Θεία Εὐχαριστία κατὰ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην Χρυσόστομον. (Ἔκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Χαλκίδος), Ἀθῆναι 1971, σ. 142.

Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως τῆς ἀνὰ χεῖρας ἐκδόσεως εἶναι νὰ παρουσιάσῃ μερικὰς ποιμαντικὰς καὶ Εὐχαριστιακὰς ἐμπειρίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κων)πόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ κατ' ἐξοχὴν Εὐχαριστιακοῦ ἁγίου, τοῦ συγγραφέως τῆς τὸ ὄνομα αὐτοῦ φερούσης θείας Λειτουργίας καὶ τοῦ θαυμασίου Κατηχητικοῦ λόγου, τοῦ ἐπισφραγίζοντος τὴν θείαν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα. Ἡ θεία Κοινωνία ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ βρῶσις καὶ ἡ πόσις τῶν Χριστιανῶν, τὸ φάρμακον τῆς ἀθανασίας, τὸ ἀντίδοτον κατὰ τοῦ πνευματικοῦ θανάτου, τὸ τελευταῖον ἐφόδιον τῆς ἐπὶ γῆς ζωῆς παντὸς εὐσεβοῦς Χριστιανοῦ.

Ἡ Ἱ. Μητρόπολις Χαλκίδος, ὡς ἀναφέρει ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ βιβλίου ὁ οἰκεῖος ποιμενάρχης, διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης τοῦ πατρὸς Γρηγορίου, εὐελπιστεῖ ὅτι θὰ συντελέσῃ εἰς μίαν Εὐχαριστιακὴν ἀφύπνισιν καὶ ἀναζωογόνησιν τῶν ἀδελφῶν Χριστιανῶν.

Π. Ρόκκος

Ἰωάννου Μιχ. Γκιάλα, Τὰ Μεστὰ τῆς Χίου. Ἱστορικὰ - Λαογραφικά. Ἐπιμελείᾳ τοῦ υἱοῦ του Ἀθανασίου Ἰ. Γκιάλα ἰατροῦ, Ἀθῆναι 1972, σ. 108.

Πατρώζων υἱός, ὁ ἰατρὸς Ἀθανάσιος Ι. Γκιάλας, μνήμων τῶν πρὸς τὸν ἀείμνηστον αὐτοῦ πατέρα ὑποχρεώσεων, προέβη εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν, ἀποτίων φόρον υἱϊκῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν γεννήτορα καὶ τὴν προβολὴν τοῦ χωρίου Μεστά, ἰδιαιτέρας του πατρίδος. Παρουσιάζει τὸν πατέρα του ὑπὸ διπλῆν ἰδιότητα, ὡς ὑπερόχου οἰκογενειάρχου, ἐνθουσιώδους διδασκάλου καὶ λειτουργοῦ τοῦ Ὑψίστου, ὡς καὶ Γ. Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Χίου, ἔνθα προσέφερε πολυτίμους ὑπηρεσίας, τόσον εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Μητροπόλεως ὅσον καὶ εἰς τὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα τῆς Χίου.

Ἀλλ' ἡ παροῦσα ἔκδοσις κρινομένη καὶ ἀπὸ ἀπόψεως λαογραφικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν διὰ μίαν πληρεστέραν ἔρευναν τοῦ λαογραφικοῦ πλούτου τῆς Χίου καὶ ἰδίᾳ τῶν Μεστῶν, τὰ ὁποῖα ἴσως ἀποτελοῦν ζωτικὸν μεσαιωνικὸν μνημεῖον μεγάλης ἀρχιτεκτονικῆς σημασίας καὶ ὀχυρωματικῆς εἰς τὸν Μεσογειακὸν χῶρον.

Διὰ τὸν Ἀρχιμ. Ἰωάννην Γκιάλαν δύναται νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν τὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς: «Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ» (Α' Τιμ. 5, 17).

Π. Ρόκκος

ohann Kraus SVD, Im Auftrag des Papstes in Russland. Der Steyler Anteil an der katholischen Hilfsmission 1922 - 1924. (Veröffentlichungen des Missionspriesterseminars St. Augustin, Siegburg: Steyler Verlag 1970, σ.

Ἡ Societas Verbi Divini (SVD) εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγαλυτέρα γερμανικὴ μοναχικὴ καθολικὴ ἱεραποστολικὴ Ἑταιρεία. Ἱδρυθεῖσα τὸ 1875 ἐν Steyl τῆς Ὁλλανδίας ἀριθμεῖ σήμερον περὶ τὰ 5.300 μέλη (1.500 λαϊκοί, 3.800 κληρικοί, ἐξ ὧν ὑπὲρ τοὺς 20 ἐπίσκοποι). Μὲ κέντρον δράσεως τὴν ἀνατολικὴν Ἀσίαν οἱ Steyler, ὅπως ἀποκαλοῦνται οὗτοι, ἐργάζονται ἱεραποστολικῶς καὶ εἰς Ἰνδίας, Κογκό, Ἄκκραν (Δ. Ἀφρικῆς) καὶ Β. καὶ Ν. Ἀμερικήν, διευθύνουν 2 πανεπιστήμια (εἰς Ἰαπωνίαν καὶ Φιλιππίνας), διαθέτουν ἀνὰ τὸν κόσμον 15 πλήρη τυπογραφεῖα, ἀρκετοὶ δὲ ἀνεδείχθησαν ὡς ἀξιόλογοι ἐπιστήμονες θεραπεύσαντες τὴν πάσης φύσεως θεωρίαν τῆς Ἱεραποστολῆς.

Μέλος τῆς ὡς ἄνω Ἑταιρείας ὁ γηραιὸς π. Ἰωάννης Κράους, διακριθεὶς καὶ ὡς συγγραφεύς, ἐκθέτει εἰς τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον του τὴν φιλανθρωπικὴν δρᾶσιν τριῶν ἀδελφῶν τῆς Ἑταιρείας του ἀποσταλέντων, ὁμοῦ μετ' ἄλλων 10 μοναχῶν ἐξ ἄλλων ταγμάτων, ὑπὸ τοῦ Βατικανοῦ εἰς Ρωσίαν πληγεῖσαν ἐκ πρωτοφανοῦς λιμοῦ, ἀρξαμένου ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ 1921 ἐνσκηψάσης ἐκεῖ ξηρασίας, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέθανον περὶ τὰ 10 ἑκατομ. ἀνθρώπων. (Ὡς γνωστόν, ἡ μπολσεβικικὴ κυβέρνησις καὶ ὁ ρῶσος Πατριάρχης εἶχον ἀπευθύνει τότε πρὸς τὸν δυτικὸν κόσμον ἔκκλησιν βοηθείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνταπεκρίθη καὶ ὁ Πάπας ἀποστείλας τοὺς ἀνωτέρω).

Ὁ σ. εἰς τὰ 21 σύντομα κεφάλαια τοῦ βιβλίου μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ἱστορικῶν προϋποθέσεων καὶ τοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκινήθη ἡ καθόλου ἐργασία τῶν τριῶν ὡς ἄνω ἀδελφῶν, παρακολουθεῖ τούτους βῆμα πρὸς βῆμα ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἀφίξεως αὐτῶν εἰς Ρωσίαν (16 Αὐγούστου 1922) μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν (Χριστούγεννα 1924).

Ἡ μελέτη τοῦ π. Κράους βασίζεται εἰς ἀρχειακὸν ὑλικὸν καὶ ὡς ἐκ τούτου φέρει ὅλα τὰ προσόντα μιᾶς ἐπὶ τῶν πηγῶν στηριζομένης ἐρεύνης. Ἐπὶ πλέον οὗτος διαθέτει τὴν ἐξαίρετον ἐκείνην δι' ἐπιστήμονα ἀρετήν, ὅπως μὴ χρησιμοποιῇ τὸ ὑπάρχον ὑλικὸν ἐπὶ τῇ βάσει προκαθωρισμένων προϋποθέσεων ἢ κατευθύνσεων, ἀλλ' ὅπως ἀφήνῃ τοῦτο νὰ ὁρίζῃ τὴν πορείαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐρεύνης του. Τέλος, πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ ἀντικειμενικότης αὐτοῦ, δεδομένης μάλιστα τῆς ἰδιαζούσης δυσχερείας, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ θέμα του, τὸ ὁποῖον κινεῖται μεταξὺ Ρώμης, Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ κομμουνιστικοῦ καθεστῶτος. Ὁ π. Κράους δὲν παραλείπει νὰ σημειώσῃ τὰ ὑπὸ τὴν βοήθειαν τοῦ Βατικανοῦ πρὸς τὴν Ρωσίαν ὑποκρυπτόμενα ἱεραποστολικὰ κίνητρα, νὰ ἐκθέσῃ καὶ τοποθετήσῃ ὀρθῶς τὰς ἐν προκειμένῳ ἀντιδράσεις τῶν Ὀρθοδόξων καὶ νὰ παρουσιάσῃ μετ' ἀντικειμενικότητος τὰς πάσης φύσεως ἐνεργείας τῶν μπολσεβίκων ἔναντι τῆς ὁμάδος τῶν τριῶν ἀδελφῶν.

Ἡ μελέτη τοῦ π. Κράους ἐγράφη κυρίως διὰ νὰ ἐκθέσῃ μίαν πλευρὰν τῆς δραστηριότητος τῶν ἀδελφῶν τῆς Ἑταιρείας του. Ἡ ἀναφορὰ ὅμως αὐτῆς εἰς τὴν δρᾶσιν Ρωμαιοκαθολικῶν μοναχῶν ἐν ὀρθοδόξῳ περιβάλλοντι, ἰδίᾳ εἰς ὅλως κρίσιμον διὰ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας περίοδον, ἐν

συσχετισμῷ μάλιστα πρὸς τὰς ὕπερθεν ἐκτεθείσας ἀρετὰς τῆς μελέτης, καθιστοῦν ταύτην ἐνδιαφέρουσαν διὰ τοὺς Ὀρθοδόξους καὶ ἀξιοσύστατον πρὸς ἀνάγνωσιν.

Γ. Α. Τσανανᾶς

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΑΝΑΓΝΩΣΤΩΝ

Ἀξιότιμε κ. Διευθυντά,

Τὸ θρησκευτικὸν περιοδικὸν «Ἀπολύτρωσις» (ἀρ. φύλλου 314, Φεβρ. 1972) συγχαίρει ἐκ μέρους ὅλων τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ὀρθοδοξίας τὸν Παναγιώτατον Μητροπολίτην μας κ. Λεωνίδαν, τὸν κοσμήτορα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς κ. Ἰωάν. Φουντούλην καὶ τὸν θεολόγον κ. Λ. Διαμαντόπουλον, διότι εἰς μίαν σύναξιν ἐν τῇ ἱ. Μητροπόλει ἐπεσήμαναν ὅτι «ὁ Οἰκουμενισμὸς εἶναι μέγας κίνδυνος τῆς Ὀρθοδοξίας», «ἐσκιαγράφησαν τοὺς κινδύνους ἐκ τοῦ Οἰκουμενισμοῦ» καὶ «ἔλαβον ἀποφασιστικὴν θέσιν ἔναντι τοῦ Οἰκουμενισμοῦ».

Ἀπευθύνομαι πρὸς τὸ περιοδικόν σας, ἐπίσημον ὄργανον τῆς ἱ. Μητροπόλεως, ποὺ φιλοξενεῖ συχνὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα ἄρθρα ἐπὶ οἰκουμενικῶν θεμάτων, μᾶς πληροφορεῖ διὰ τὴν συμμετοχὴν τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς εἰς οἰκουμενικὰ συνέδρια, ὁμιλεῖ διὰ τὴν οἰκουμενικὴν ἀποστολὴν τῆς Ὀρθοδοξίας, καὶ ἐρωτῶ: Ἐὰν ὁ Μητροπολίτης μας πιστεύῃ ὅτι ὁ Οἰκουμενισμὸς εἶναι ἐπικίνδυνος διὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν, διατὶ ἐπιτρέπει νὰ γράφωνται τοιαῦτα ἄρθρα εἰς τὸ περιοδικόν του; Δὲν γνωρίζει ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας μετέχει ἐπισήμως τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως καὶ ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία ἔχει ἀποστολὴν νὰ δώσῃ τὴν μαρτυρίαν τῆς πίστεώς της εἰς ὅλον τὸν κόσμον; Ἐὰν πάλιν αὐτὰ ποὺ γράφει τὸ περιοδικὸν «Ἀπολύτρωσις» δὲν ἀνταποκρίνωνται εἰς τὴν πραγματικότητα, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ ἀναιρέσῃ ὁ Μητροπολίτης ἢ ὁ κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς;

Ἐπειδὴ τοιαῦτα δημοσιεύματα, ὡς τὸ ἀνωτέρω, δημιουργοῦν σύγχυσιν εἰς τοὺς πιστούς, θὰ ἦτο ἐπωφελὲς νὰ τοὺς διαφωτίζῃ ἐπισήμως ἡ Ἐκκλησία μας περὶ τῆς πραγματικῆς θέσεώς της ἔναντι τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως.

Θεσσαλονίκη, 20.3.72

Μετ' εὐχαριστιῶν
Π. Ἀναγνώστου

Σ.Σ. Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς πληροφοροῦμεν τὸν ἀναγνώστην μας, ὅτι δὲν ἀπεδόθησαν ὀρθῶς τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Παναγ. Μητροπολίτου. Ὡς γνωρίζομεν, οὗτος ἐπεσήμανε τὸν κίνδυνον ἐκ τοῦ χιλιασμοῦ καὶ δὲν κατέκρινε τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Μητροπολίτης πιστεύει, ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κατέχει τὴν ἀλήθειαν, ὡς οἰκουμενικὴ ὅμως ἔχει ὑποχρέωσιν νὰ διαφυλάττῃ ταύτην καὶ νὰ διαφωτίζῃ ἐν πνεύματι εἰρηνικῷ καὶ φιλικῷ καὶ τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας. Πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν ὁ ἴδιος αἰσθάνεται ἀγάπην καὶ κηρύττει ὅτι καὶ οἱ ὀρθόδοξοι πρέπει νὰ τρέφουν τὰ ἴδια αἰσθήματα.

ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Μητροπολίτου Κίτρους Βαρνάβα, **Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ Διοικήσεως τῶν Ὀρθοδόξων Πατριαρχείων μετὰ ἱστορικῶν ἀνασκοπήσεων**, (Ἴ-

δρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἀριθ. 126), ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 433.

Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Α΄ Διάσκεψις τῆς Προπαρασκευαστικῆς τῆς Ἁγίας Μεγάλης Συνόδου τῆς κατ' Ἀνατολὰς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Ἐκκλησία»), Ἀθῆναι 1971, σ. 46.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Α΄ Διάσκεψις τῆς Διορθοδόξου Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ Διαλόγου μετὰ τῶν Ἀντιχαλκηδονίων Ἐκκλησιῶν. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθῆναι 1971, σ. 32.

Γερ. Ι. Κονιδάρη, Σταθμοὶ Ἐκκλησιαστικῆς Πολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ Καποδιστρίου μέχρι σήμερον, ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 311.

Κωνστ. Καλοκύρη, Ἡ Ζωγραφικὴ τῆς Ὀρθοδοξίας, Θεσ)νίκη 1972 (ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ), σ. 221, πίνακες 44.

Κων. Δ. Φράγκου, Οἱ νέοι καὶ οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι, Θεσσαλονίκη 1970 (ἔκδ. Ἀριστοτ. Παν/μίου Θεσ/νίκης), σ. 24.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία τῶν Πατερικῶν κειμένων. (Ἀνάτ. ἐκ τῶν Πρακτικῶν τοῦ Δ΄ Πανελληνίου Θεολ. Συνεδρίου 1969), ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 12.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐργασία ὡς μόχθος καὶ ἀναψυχή. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Ἐκκλησία»), Ἀθῆναι 1971, σ. 21.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ὀργάνωσις τῆς Κατηχητικῆς διακονίας παρ' ἑκάστῃ Μητροπολιτικῇ περιφερείᾳ, Ἀθῆναι 1972, σ. 22.

Βασ. Λ. Δεντάκη, Βίος καὶ Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Φιλοθέου (Κοκκίνου) Πατριάρχου ΚΠόλεως (1353 - 4 καὶ 1364 - 76) τοῦ Θεολόγου. (Ἡσυχαστικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ μελέται, ἀριθ. 9), ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 135.

Ἀρχιμ. Ἠλία Μαστρογιαννοπούλου, Χαρισματικὴ ζωή. Τὸ Βασίλειον ἱεράτευμα τῶν πιστῶν εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, Ἀθῆναι 1972 (ἐκδ. «Δωδώνη»), σ. 139.

Σπύρου Κυριαζοπούλου, Ὅρια. (Ποιήματα), Ἰωάννινα 1972, σ. 70.

Τοῦ αὐτοῦ, Ὡς ἐν Κατόπτρῳ. (Ποιήματα), Ἰωάννινα 1972, σ. 79.

Ἰωάν. Κορναράκη, Πατερικὰ βιώματα τῆς ἑνδεκάτης ὥρας. Ἀπὸ τὴν ψυχολογίαν τῆς κατανύξεως, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 97.

Νικ. Μπερδιάγιεφ - μτφρ. Νίκου Ματσούκα, Τὸ πνεῦμα τοῦ Ντοστογιέφσκι, Θεσσαλονίκη 1972 (ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ), σ. 246.

Νικ. Στ. Ψαρουδάκη, Θέματα Χριστιανικῆς Κοινωνιολογίας. Μέρος Γ΄: Τὸ ἐπίγειο σχέδιο τοῦ Θεοῦ, Ἀθῆναι 1971 (ἐκδ. «Μήνυμα»), σ. 135.

Στέλιου Μ. Παπαθεμελῆ, Τίμιοι μὲ τὴν Ἐλευθερία. Δώδεκα κριτικὲς ἀπόπειρες καὶ ἑφτὰ ἀναφορὲς σὲ πρόσωπα καὶ γεγονότα, Ἀθήνα 1971 (ἐκδ. «Μήνυμα»), σ. 129.

Παναγιώτη Νέλλα, Οἱ νέοι καὶ τὰ προβλήματα τῆς Ὀρθοδοξίας. (Ἀνάτ. ἀπὸ τὸ περιοδ. «Προβλήματα»), Ἀθήνα 1971, σ. 15.

Ν. Π. Βασιλειάδη, Τὸ λυκόφως τοῦ Μαρξισμοῦ, Ἀθῆναι 1968 (ἔκδ. «Ὁ Σωτήρ»), σ. 456.

Τοῦ αὐτοῦ, Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς καὶ ἡ ἕνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν, Ἀθῆναι 1970 (ἔκδ. «Ὁ Σωτήρ»).

Ἀρχιμ. Ἰωάν. Εὐστρατίου, Πατρολογία. (Κατὰ τὰς παραδόσεις του ἐν τῇ Ἱ. Θεολ. Σχ. Χάλκης). Ἐκδίδεται ἐπιμελείᾳ τοῦ Μητροπ. π. Βερροίας καὶ Ναούσης Καλλινίκου Γ. Χαραλαμπάκη, Θεσ/νίκη 1971, σ. 479.

Ἀρχιμ. Καλλινίκου Καρούσου, Αἱ ἐν Τήνῳ τελεταὶ ἐπὶ τῇ ἁγιοποιήσει τῆς Ὁσίας Πελαγίας καὶ τῇ ἀνακηρύξει τῆς Τήνου εἰς Ἱερὰν νῆσον. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»), Ἀθῆναι, 1971, σ. 24.

Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ ἀντιδράσεις τῶν οἰκείων τῶν ἐφιεμένων ὅπως μονάσωσι νεανίδων, Ἀθῆναι 1971, σ. 16

Τοῦ αὐτοῦ, Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ρουμανίας, Ἀθῆναι 1972, σ. 16.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἑβδομάδα τῶν Παθῶν. (Ὁμιλίες), Ἀθῆναι 1972 (ἐκ. «Ἡ Χρυσοπηγή», σ. 110.

Ἀρχιμ. Χριστοδούλου Παρασκευαΐδου, Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία Ρουμανίας παράδειγμα πρὸς μίμησιν, Ἀθῆναι 1972, σ. 16.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ συμβολὴ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν Μονῶν καὶ μοναχῶν εἰς τὴν ἐθνικὴν Παλιγγενεσίαν. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθῆναι 1971, σ. 28.

Σύμμεικτα, τόμ. Β΄, ἔκδ. Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν, Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 513, φωτογρ. 50.

Ἑλληνικὰ Ταχυδρομεῖα, Τὸ Ταχυδρομεῖον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν 1821 - 1827. Εἰσαγωγὴ καὶ κείμενον ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνη. Ἐκδίδεται ἐπὶ τῇ 150ετηρίδι ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Ἀγῶνος, Ἀθῆναι 1971, σ. 143.

Greek Orthodox Archdiocese of N. and S. America, Yearbook 1972. A double jubilee 1922 - 1972, New York, pp. 130.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ — ΦΥΛΛΑΔΙΑ — ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ἀκτῖνες, ἔτ. 35, ἀριθ. 328, Φεβρ. 1972, Ἀθῆναι.

Ἀναπαλμοί, ἔτ. Β΄, Ἰαν., Φεβρ. 1972, τεύχη 15, 16, Ἀθῆναι.

Ἀνάπλασις, περίοδ. Γ΄, Φεβρ. - Μάρτ. 1972, ἀριθ. 202 - 3, Ἀθῆναι.

Ἀπολύτρωσις, περίοδ. Δ΄, ἔτ. ΚΖ΄, Ἰαν., Φεβρ. 1972, ἀριθ. 313, 314, Θεσσαλονίκη.

Ἀπόστολος Βαρνάβας, περίοδ. Γ΄, τόμ. ΛΒ΄, Ἰούλ. - Αὔγ. Σεπτ. - Ὀκτ. 1971, τεύχ. 7 - 8, 9 - 10, Λευκωσία Κύπρου.

Ἀστὴρ τῆς Ἀνατολῆς, Μην. περιοδ. Εὐαγγελικῶν ἀρχῶν, ἔτ. 115, Φεβρ. 1972, ἀριθ. 2, Ἀθῆναι.

Δελτίον Βιβλικῶν Μελετῶν, τόμ. 1, Δεκ. 1971, τεῦχ. 2, Ἀθῆναι.

Διδαχή, ἔτ. ΚΣΤ΄, Φεβρ. 1972, τεῦχ. 274, Καλαμάτα.

Ἐκκλησία, ἔτ. ΜΘ΄, 1 Ἰαν. - 1 Μαρτ. 1972, ἀριθ. 1 - 5, Ἀθῆναι.

Ἑλληνικὰ Θέματα, περίοδ. Β΄, ἔτ. ΙΖ΄, Φεβρ., Μάρτ. 1972, ἀριθ. 192, 193, Ἀθῆναι.

Ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Ἐξωτερικοῦ, ἔτος 23, Ἰαν., Φεβρ. 1972, ἀριθ. 228, 229, Ἀθῆναι.

Ἐνημέρωσις, Πληροφ. Δελτίον τῆς Ἱερ. Μητροπ. Νικαίας, ἔτ. Ε', Ἰαν., 1972, ἀριθ. 1 (31), Νίκαια - Πειραιῶς.

Ἐνορία, ἔτ. ΚΖ', 20 Φεβρ., 10 Μαρτ. 1972, ἀριθ. 511 - 512, Ἀθῆναι.

Ἐνοριακοὶ Παλμοί, περίοδ. Β', ἔτ. ΣΤ', Φεβρ., Μάρτ. 1972, τεύχ. 50, 51, Θεσσαλονίκη.

Ἐπίσκεψις, ἔ«. 3, 1.15.29 Φεβρ. 1972, ἀριθ. 47, 48' 49,

Ἐπίσκεψις, ἔτ. 3, 1-15-29 Φεβρ. 1972, ἀριθ. 47, 48, 49, Chambésy-Genève, Suisse.

Ζωή, ἔτ. 62, 2 - 16 Μαρτίου 1972, ἀριθ. 2756 - 8, Ἀθῆναι.

Θησαυρίσματα, Περιοδικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, Βενετία, σ. 335.

Καθολική, 22 Φεβρ. - 14 Μαρτ. 1972, ἀριθ. 1759 - 62, Ἀθῆναι.

Καινὴ Κτίσις, ἔτ. 49, Ἰαν., Φεβρ. 1972, ἀριθ. 707, 708 Ἀθῆναι.

Κλῖμαξ Ἐνοριακή, ἔτ. Β', Ἰαν., Φεβρ. 1972, ἀριθ. 13, 14, Ν. Τρίγλια Χαλκιδικῆς.

Ὁ Κόσμος τῆς Ἑλληνίδος, ἔτ. ΙΘ', Μάρτ. 1972, ἀριθ. 187, Ἀθῆναι.

Μακεδονικὴ Ζωή, Φεβρ. 1972, ἀριθ. 69, Θεσσαλονίκη.

Οἰκονομολογική. Προσφυγικὸς Κόσμος, ἔτ. 45, 5 Φεβρ. - 4 Μαρτ. 1972, ἀριθ. 2138 - 42, Ἀθῆναι.

Ὀρθόδοξος Ἐπιστασία, ἔτ. ΙΗ', Φεβρ., Μάρτ. 1972, ἀριθ. 206, 207, Κατερίνη.

Ὀρθόδοξος Κῆρυξ, Θρησκευτικὸν περιοδικὸν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Θυατείρων καὶ Μ. Βρετανννίας, ἔτ. Η', Ἰαν. - Φεβρ. 1972, ἀριθ. 85 - 86.

Ὁσία Εἰρήνη ἡ Χρυσοβαλάντου, ἔτ. ΙΓ', Ἰαν., Φεβρ. 1972, ἀριθ. 134, 135, Λυκόβρυσις Ἀττικῆς.

Ὁ Ποιμήν, ἔτ. ΛΖ', Ἰαν. 1972 Μυτιλήνη.

Προβλήματα Ἐκκλησιαστικὰ - Κοινωνικά, Ἐλεύθερα ἀγωνιστικὰ φύλλα (Δ/ντὴς Γ. Πυρουνάκης), Φεβρ. 1972, ἀριθ. 29, Ἀθήνα.

Σάλπιγξ Ὀρθοδοξίας, ἔτ. Ε', 1972, ἀριθ. 43, Φλώρινα.

Σταυρός, ἔτ. Κ', Φεβρ. 1972, ἀριθ. 132, Ἀθῆναι.

Συζήτησις, ἔτ. ΙΓ', Μάρτ. 1972, ἀριθ. 132, Ἀθῆναι.

Συνεργασία, ἔτ. Α', Μάρτ. 1972, ἀριθ. 3, Ἀθῆναι.

Ὁ Σωτήρ, ἔτ. ΙΓ', 1 - 15 Μαρτ. 1972, ἀριθ. 540 - 2, Ἀθῆναι.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, ἔτ. 63, Φεβρ. 1972, ἀριθ. 1302, Ἀθῆναι.

Ἡ Φωνὴ τῆς Ἐρήμου, ἔτ. ΙΑ', Φεβρ. 1972, ἀριθ. 122, Καστοριά.

Τὸ Φῶς, ἔτ. Δ', Μάρτ. 1972, ἀριθ. 39, Καβάλα.

Χριστιανικὲς Πεννιές, ἔτ. 28, Ἰαν. - Φεβρ. 1972, ἀριθ. 182, Ἀθῆναι.

Ἡ Χριστιανική, ἔτ. Γ', Μάρτ. 1972, ἀριθ. 27, Ἀθῆναι.

Χριστιανικὴ Σπίθα, ἔτ. ΚΗ', Μάρτ. 1972, ἀριθ. 348, Ἀθῆναι.

Χριστιανικοὶ Παλμοί, ἔτ. Η', ἀριθ. 77, 78, Σιδηρόκαστρον.

Antonianum, Annus XLVI, Oct. - Dec. 1971, Fasc. 4, Roma.

Augustinianum, Annus XI, Dec. 1971, Fasc. 3, Roma.

Egyhazi Kronika, Keleti Egyhazi Folyoirat, XXI. Evfolyam, 1. Szam, Jan.-Febr. 1972, Budapest.

Irénikon, tome XLIV, 1971, No 4, Chevetogne/Belgique.

Le Lien, 37e année, 1972, No 1, Beyrouth.

Orientalia Christiana Periodica, vol. XXXVII, 1971, fasc. II, Roma.

Orthodox Life, Sept. - Oct. 1971, No 5, Jordanville, N.Y.

The Orthodox Observer Quarterly, Year XXXVII, Oct. - Nov. 1971, No 619, 620, 621, New York.

Romanian Orthodox Church News, Year I, 1971, No 1, Bucharest.

St. Vladimir's Theological Quarterly, Vol. 15, 1971, No 3, 4, Crestwood, Tuckahoe, N.Y..

Syndesmos News, Dec. 1971, No 5, Beirut - Lebanon.

Unidad Cristiana. Oriente Cristiano, Ano XXII, Enero-Marzo 1972, No 1, Madrid.

